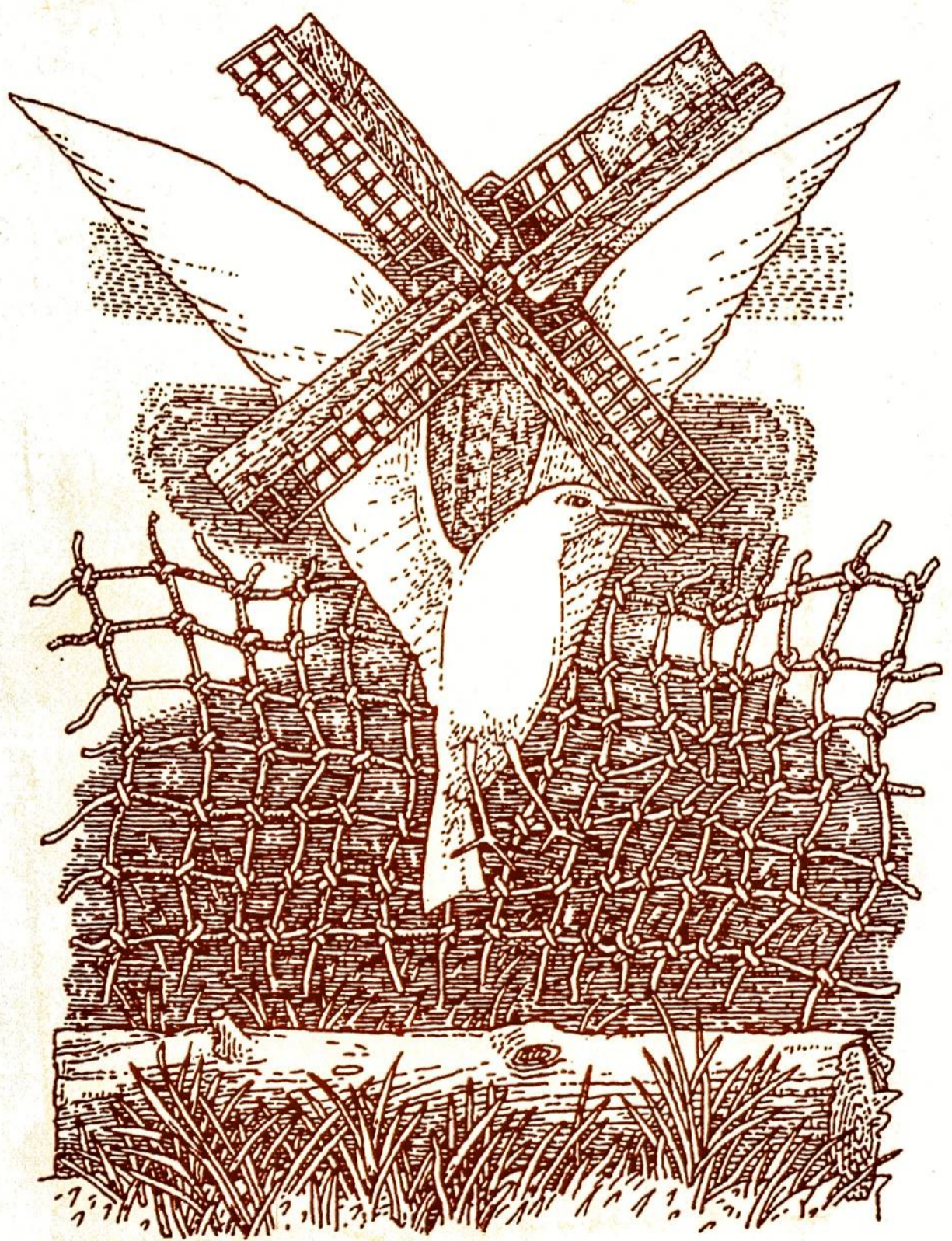

LAIŠVE

Lietuvių kultūra, istorijos lūžyje ištrūkusi iš sovietinių varžtų, ieško naujų kelių ir naujų idėjų • Politiniame naujai atkurtos valstybės gyvenime jaučiama konfrontacija, bet ne visuomenės suvienijimas • Tačiau už visuomenės suvienijimą, už teisinę ir organišką valstybę jau buvo pasisakyta dar prieškarinėje nepriklausomoje Lietuvoje • Lietuviškosios išeivijos nuostabi veikla, atlikti darbai ir neaiški ateitis • Tai temos, kurias šiame numeryje nagrinėja dr. Vytautas Kubilius, Petras Plumpa, dr. Algimantas Jankauskas, Vincas Bartusevičius ir kt.

Į LAISVĘ leidžia Lietuviškų Studijų Centras (Center for Lithuanian Studies, Inc.) Čikagoje tris kartus per metus.

Redaktorius: Juozas Baužys

Redakcijos talkininkai: dr. Kazys Ambrozaitis, Paulius Jurkus ir Vidmantas Valiušaitis.

Redakcijos adresas: J. Baužys, 9240 Cliffside Ln., Orland Park, IL 60462-7790, USA.

Administratorius: Jonas Prakapas.

Administracijos adresas: J. Prakapas, 14 Thelma Dr., Bakersfield, CA 93305, USA.

Prenumerata JAV ir Kanadoje — 10 JAV dolerių; Australijoje, Pietų Amerikoje ir Europoje — 15 JAV dolerių. Garbės prenumerata — 20 JAV dolerių.

Lietuvoje — tik 5 JAV dol.

Spausdina „Draugo“ spaustuvė Čikagoje.

Į LAISVĘ (TOWARD FREEDOM) — a journal dealing with issues pertaining to the cultural and social development of Lithuania and Lithuanians throughout the world. Į LAISVĘ is published three times a year by the Center for Lithuanian Studies, Inc., Chicago, IL.

LAISVĖ

NR. 122 (159)
1995 GRUODIS

REZISTENCINĖS MINTIES IR KULTŪROS ŽURNALAS

TURINYS

Vedamieji	2
K.A. - Klausiamo savęs	
J.B. - Ar moralu paneigti laisvę?	
Skaitytojų žodis	4
Laiškas iš Lietuvos - Tarp saulės ir liespnų	6
Vytautas Kubilius - Menininkas istorijos lūžyje	7
Vincas Bartusevičius - 50 metų didžiajam lietuvių egzodui ir kas toliau	17
Antanas Sabalis - Vytautas Vaitiekūnas: žmogus ir jo palikimas.....	32
Petras Plumpa - Pilietinės visuomenės ir valstybės ugdymas.....	37
Danutė Čepytė-Andriušienė - Pajacai (eil.)	48
Janina Semaškaitė - Gilūs vandenys tyliai teka	49
Algimantas Jankauskas - Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (I dalis)	57
Juozas Vitėnas - Julijonas Būtėnas žuvo nuo bendražygio kulkos	69
42-ji Europos studijų savaitė	71
Povilas Vaičekauskas - Mano Lietuvos ateities vizija	72
Juozas Baužys - 39-toji Lietuviškų studijų savaitė	73
Vardai ir įvykiai	79

Viršelyje: dail. Romas Orantas, Skrydis į laisvę, 1990.

V E D A M I E J I

KLAUSIAME SAVĖS

Nepriklausomo Lietuvos gyvenimo penkmečio pabaigoje lauktume išsamios suvestinės: kas buvo pasiekta švietimo, ekonomijos, kultūros, savisaugos ir klasuojamos istorijos ištaisymo srityse. Stebėtinais mažai tokios medžiagos pasirodė iš mokslininkų ir publicistų tarpo. Be neigiamybių, gal nebuvo kuo pasigirti. Tik valdžios žmonės mėgino pasigirti pažanga.

Totalitarinis valdymas ir 50-ties metų okupacija turėjo palikti sėklą ne tik inteligentijos, bet ir juodo darbininko galvosenoje. Atstatant nepriklausomybę buvo daug gerų norų, bet dažnai jie nebuvo pagrįsti politine išmintimi ir vakarietišku demokratijos supratimu bei patyrimu. Tas patyrimas dabar įgyjamas skaudžiomis klaidomis, už kurias turės mokėti ateinančioji karta. Dabartinę padėtį charakteringai susumuoja Liudas Dambrauskas: „Mūsų jaunieji politikai ir Nepriklausomybės akto signatarai buvo ne specialūs Dievo pasiuntiniai, o paprasti žmonės, gimę ir užaugę sovietmečiu, dargi neturintys tikro būsimos valstybės įvaizdžio... Stebuklų nebūna: kokia visuomenė, tokia ir valdžia“. (Spingulė tamsaus tunelio gale. 1995.)

Išėivijos atmintyje tebėra išlikusi panaši situacija, kai maždaug 1952-3 m. buvo organizuojamas Kultūros fondas ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenė. Jau pačio gemalo metu išėivijos politinės grupės kaip vabalai užpuolė skverbtis į tas naujas organizacijas. Kultūros fondas neatsilaikė ir neišsivystė. Gerai tik, kad po dešimtmečio tą tuštumą kultūrinei sričiai remti užpildė Lietuvių fondas, atsilaukęs prieš politinių grupių vėjus ir užėmęs plačią solidarumo bazę. To rezultate jau turime arti 10 mil. dolerių, kurie nuolat maitina kultūrinius išėivijos ir Lietuvos pasireiškimus. Partijos ir grupės bandė reikalauti atstovavimo ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenėje, tačiau buvo apsispręsta išvengti partinės priklausomybės ir visą energiją skirti tautinio išlikimo ir ugdymo uždaviniams.

Dar vis dažnai iškyla klausimas: kodėl po penkerių metų užsienio paukščiai masiškai neskrenda atgalios į tėvynę? Atsakymo tebeieškome su nerimu. Išėivijoje turėjome aiškius uždavinius: išlaikyti tautinę gyvybę iki to laiko, kol galėsime grįžti prie tautos kamieno ir lengvinti mūsų tautos kelią į laisvę. Apie 622-rus metus prieš Kristų Babilono karalius užkariavo Judo valstybę, daugelį žydų ištrėmė į Babiloną. Po 50-70 metų apie 40 tūkstančių žydų grįžo į Palestiną, nes jie liko ištikimi savo žemei. Likti ištikimiems juos skatino Jeremijas ir kiti pranašai. Mes išėivijoje taip pat turėjome puikių pranašų. Džiugu, kad ir naujoje nepriklausomoje Lietuvoje jau irgi atsiranda pranašų, kurie pradeda rodyti kelią į laimingą, krikščioniškais pagrindais tvarkomą pilietinę valstybę ir ruošiasi lemtingiems rinkimams.

Kalėdinė nuotaika suteikia pastovių namų jausmą ir ramybę. Tačiau su nerimu žvelgiame į šiuo metu Rytų Europoje besiplečiantį moralinį chaosą, grasi-
nantį ir Lietuvai. Todėl ir klausiamo savęs:

Ar kaltinti mafiją, trukdančią ir kenkiančią darniam valstybiniam gyvenimui, ar kaltinti vyriausybę, kuri mafijos nesutramdo? Ar lietuvis savame krašte artimoje ateityje numes pabėgėlio ar tremtinio vardą ir pasijus esąs namuose? Ar mūsų tautos pranašų išmintingi žodžiai bei jų patriotizmas parvilios išskridusius paukščius namo? O gal netikrieji pranašai, kurie vietoj lietuviško tautiškumo skelbia kosmopolitizmą, vėl išbaidys tuos paukščius iš naujai atstatomo lizdo? Ar ir toliau lietuvis liks tuo biblijos keleiviu — homo viator?

K. A.

AR MORALU PANEIGTI LAISVĘ?

Kaip lengva turtuoliui nematyti, kad pasulyje yra vargšų ir neturinčių ko pa-
valgyti. Kaip lengva gyvenant laisvėje, laisvoje valstybėje, nekreipti dėmesio, kad yra pasaulyje žmonių, kurie gyvena be pagrindinių teisių, kad yra tautų ir valstybių, kurios neša vergijos jungą. Bet ar tai moralu? Ryškiai prisimename Atgimimo laikotarpį, kai lietuvių tauta po daugelio okupacijos metų drąsiai bandė nusikratyti žiauraus okupanto priespaudos. Kaip tuomet buvo su didele viltimi laukta, kad visos laisvosios pasaulio tautos ir valstybės tokiam Lietuvos Atgimimui turėtų pritarti ir juo džiaugtis. O vis dėlto buvo nemažai valstybių, kurios gana skeptiškai žiūrėjo į laisvėn besiveržiančią Lietuvą. Jos nedrįso pritarti laisvei, bijojo pasakyti tvirtesnę žodį okupantui, bijojo prarasti prekybos rinkas.

Nenuostabu tad, kad atgimstančioje Lietuvoje, o taip pat ir kitur, buvo pajusta nemaža dozė nusivylimo kai kuriais laisvais ir kartu galingais kraštais, kuriems, pasirodo, pinigais ir savanaudiška politika tapo svarbesnė negu kažkieno laisvė.

Praėjo beveik šešeri nepriklausomos Lietuvos metai. Atrodytų savaime aišku, kad taip neseniai ir sunkiai išsikovojusį laisvę tauta turėtų tos laisvės nepaneigti ir kitoms vis dar komunistinėje vergijoje tebevargstančioms, arba visais būdais besistengiančioms tos vergijos išvengti tautoms. O tačiau visai neseniai, 1995 metų pabaigoje, toks oficialus laisvės siekis kitai tautai paneigimas buvo Lietuvos vardu padarytas. Lietuvos premjeras, besilankydamas Kinijoje, (esą remdamasis kažkokia ankstyvesne sutartimi) pripažino komunistinei Kinijai teisę į pavergtą Tibetą ir teisę pavergti dar šiuo metu laisvą Taiwaną. Laisvos Lietuvos premjeras pasisakė prieš laisvę kitiems!

Kaip lengva paneigti laisvę kitam, kaip lengva rūpintis tik savais interesais!..
Bet ar tai moralu?..

J.B.

S K A I T Y T O J Ū Ž O D I S

Įdomus ir turiningas

Širdingai dėkoju, kad dar vis leidžiate savo žurnalą. Šis numeris (121) ypatingai įdomus ir turiningas. Reikia pasveikinti Jūsų gražias pastangas ir patvarumą.

Mane ypatingai sudomino Broniaus Kuzmicko straipsnis. Daugiau panašių straipsnių.

Jonas Daugėla,
Florida

Tarsi nuotolio nebūtų

Neseniai perskaičiau *Į laisvę* žurnalo 120 (1995 balandžio) numerį. Jį visą sugėriau kaip gyvą atgaivą, skaudžios mūsų tikrovės gana tikslų atvaizdą, radau daugelio mane neraminančių problemų sprendimą. Džiugina, kad mes ir toli vieni nuo kitų būdami pavojus Lietuvai betarpiškai pajuntame ir suvokiame, tarsi nuotolio nebūtų.

...Geležinės uždangos laikais Tauta sugebėjo gyventi nenumaldomu LAISVĖS siekiu ir ginti ją visomis, neretai beviltiškomis, išgalėmis esamose aplinkybėse. Tačiau galima drąsiai teigti: vieni be kitų mes joku būdu nebūtume atėję į Kovo 11-tąją ir atsilaukę Sausio 13-tąją...

Jadvyga Bieliauskienė,
Vilnius

Į laisvę padės jiems išverti

Dėkojame už *Į laisvę*, kuris kiekvienam lietuviui, mylinčiam savo tautą, yra lyg balzamas, nepaisant kokios problemos (o jos daugiausia skau-

džios) būtų aprašytos... Ačiū už sudarytas galimybes užsakyti žurnalą į Lietuvą labai prieinama kaina. Už šiame laiške įdėtus pinigus prašome siųsti *Į laisvę* vienai vargingai šeimai — iš Sibiro grįžusiems kankiniams, kurie yra sunkiose sąlygose ne tik materialiai, bet reikalingi nemažiau ir dvasinės paramos. Darbų negauna, apkartę, svajoja net bėgti iš Lietuvos. Sako — nebepakenčiama toliau. Užmiršta, ar nežino apie tai, kaip Tauta kėlėsi 1918 m. Niekas tada veik nebėgo nuo vargo, o ėmėsi darbo atstatyti mylimą Tėvynę. Jiems Jūsų žurnalas gal pravertis ir padės išverti.

A. ir M. Boreišiai,
Phoenix, AZ

Dėl Lukšos-Daumanto fondo įstatų

Noriu pareikšti nuomonę dėl *Į laisvę* (121 nr.) išspausdintų Lukšos fondo įstatų stipendijų skyrimo tvarkos (3-čias skyrius). Ar mokinys neturi teisės gauti stipendiją, kadangi tėvai priklausė Komunistų partijai? Gal jis net nebuvo gimęs tuo metu? Kas turi teisę teisti vaikus dėl tėvų padarytų klaidų ar kalčių? Juk ir gerų tėvų vaikai nueina šunkeliais. Kodėl mokinys, kuris nuoširdžiai dirbo per visus mokslo metus, o mokytojai jį stebėjo ir gali tai patvirtinti — kodėl jis negali gauti stipendijos? Vien dėl to, kad jo tėvai buvo ar yra komunistai?

Vytautas Krikščiūnas,
Wasaga Beach, Canada

Į laisvę Nr. 121, 1995 rugsėjo mėn. buvo paskelbti Juozo Lukšos-Daumanto fondo įstatai, parengti pa-

gal sovietinę galvoseną: trečiame įstatų punkte sakoma, kad stipendijos negali būti skiriamos tiems, kurių tėvai yra buvę KGB darbuotojai, ar aktyvūs TSKP pareigūnai bei veikėjai. Taigi neskiriant tokių tėvų vaikams, jie yra baudžiami už tėvų veiklą. Tai sovietinė praktika, kai už vieno šeimos nario net tariamą nusikaltimą sovietų valdžiai, buvo baudžiami ir šeimos nariai. Demokratiname, kultūringame pasauly vaikai nebaudžiami už tėvų kaltes. Todėl šį įstatų punktą reikia nedelsiant išmesti, nes jis nedaro garbės Lietuvių Fronto bičiuliams bei jų draugams.

Juozas Vitėnas,
Oxon Hill, MD

Būtina išlikti lietuviams

...Dėkoju už žurnalą „Į laisvę“. Jis labai padeda orientuotis šiandienoje. Iš tiesų, augantis dvasinis plyšys tarp

lietuvio inteligento ir superkultūrininko-intelektualo yra grėsmingasis, nei ekonominiai ir kitokie sunkumai. Ačiū jums, Lietuvių Fronto bičiuliai, kad, „užkonservavę savo įsitikinimus“, jūs įrodote mums Lietuvoje, kaip yra būtina išlikti lietuviams, nors ir tariant „Labas, pasauli“. Reikia būtinai siekti Lietuvai pažangos ir klestėjimo.

Vincentas K. — Vilnius
1995, gruodis

Paliksime anūkams

Labai ačiū už puikų žurnalą „Į laisvę“. Mes renkame visus žurnalo numerius, kuriuos įrišime, kad mūsų anūkai galėtų pasiskaityti, kaip buvo kovojama už Lietuvos laisvę.

Vytautas K. — Vilnius
1995, gruodis

MIELI SKAITYTOJAI, SKAITYTOJOS,
panaudokite šiame numeryje įdėtus vokelius pratęsti savo prenumeratą 1996-tiems metams. Atsiųskite ir auką, tapkite garbės prenumeratoriais ar rėmėjais, ypač jei dar neatsilyginote už 1995 metus. Taip pat pratęskite ar naujai užprenumeruokite žurnalą į Lietuvą. Prenumeratų Lietuvon kaina tik 5 dol.

Administratorius

Laiškas iš Lietuvos

TARP SAULĖS IR LIEPSNŲ

...O kad mes visi galėtume, paėmę saulę į rankas, paduoti savo artimui kaip Čiurlionio „Bičiulystės“ paveiksle! Bet mes to negalime, nes turime dairytis, ar ir už tai negausime akmeniui į kaktą. Blogis — galingas. Jis suskaldė visuomenę į dvi nesutaikomas stovyklas, kurias palyginti tebutų galima su ugnimi ir vandeniu. Taikos tarp šitų dviejų stichijų negali būti. Jūs, vakariečiai, pilnai neįsivaizduojate, kas per paukštis yra tas „homo sovieticus“. Mūsų brangios Tėvynės kūne atsiveria kaskart bjauresnės piktžaidės: čia, žiūrėk, valkataujantys girtuokliai gyvam veršeliui atrėžia kulšį; čia į mokyklą atėjęs medikas dvylikamečiams vaikams aiškina, kaip „daryti suaugusiųjų darbus“; čia žmogus degina kaimyno tvartą su gyvuliais; čia „Respublikos“ puslapiai daugybei žmonių nuodija smegenis bulvariniais skiedalais, šmeižtais ir provokacijomis. O Maskva tai puikiai išnaudoja. Ji žino, kur investuoti savo kapitalą. Žirinovskio pavaduotojas aiškiai pasakė, kaip jų laimėjusi partija tvarkys pasaulį pinigais, kaip sukels maištus, suirutes valstybėse ir kaip paskui valdys visą pasaulį. Galima sakyti, kad tai sapalionės, bet klausantis eina šaltis per kaulus. Rytuose tokia nepermatoma tamsa, jog mums belieka tik melsti Dievą, kad per žiauriai nebaustų...

...Kaip ruošiamės rinkimams? Daugelis turbūt niekaip nesiruošia, nes nieko nebesitiki. Daugelis sukišti į maišą ir užrišti, o tą maišą kvatodamiesi mindo „didieji“ valdžios vyrai,

išrinkti kvailių. Dar Aukščiausios Tarybos laikais laikraštyje buvo įdėta deputatų posėdžio nuotrauka su „Kauno berniukais“, pardavusiais Lietuvą. Kaip jie zujo, kaip jie stengėsi užčiaupti burną Landsbergiui? Po nuotrauka buvo parašyta: „kvailių išrinktieji“. Viskas kartoja, ir neduok Dieve, jeigu ir toliau kartosis. Jau dabar matyti, kaip kyla nauja šmeižtų banga ant Landsbergio. Matyt, bijoma, kad jis nepretenduotų į prezidentus. Žinoma, jam to nereikėtų daryti, nes prieš nieką daugiau taip nėra nustatyti žmonės.

O kokio prezidento reikėtų? Aišku, lyderio, aišku tokio, paskui kurį eitų tauta. Bet kur tokį rasti? Kai kas sako, yra gabaus jaunimo, jis turi imti į rankas valdžią. Bet kol kas jo nematyti. Dievas buvo davęs žmogų, bet piktosios jėgos jį sunaikino. Turbūt jis (a.a. Lozoraitis) joms buvo labai pavojingas, matyt, jos pasiryžusios neleisti Lietuvai turėti tikro prezidento. „Krantų“ žurnalistas jau pagrasino ir V. Adamkui, pavadindamas laidą su juo *Auto da fé* Plieskė liepsnos per visą televizoriaus ekraną, matyt, turėdamos išgąsdinti kiekvieną dorą žmogų, kuris bandys pretenduoti į prezidentus.

X. Y. Z. — Vilnius
1995, lapkritis

(*Auto da fé* — portugališkai — viešas viduramžių inkvizicijos sprendimo ugnimi vykdymas. Dabar šiais žodžiais išreiškiamos valdžios naudojamos kovos priemonės prieš kitaip galvojančius asmenis ar grupes. -Red.)

MENININKAS ISTORIJO LŪŽYJE

VYTAUTAS KUBILIUS

Per pastarąjį šimtmetį Lietuvoje septynis kartus keitėsi politinės ir socialinės santvarkos. Ar tiek pat kartų privalėjo keistis ir lietuvių kultūra, pereidama iš vienos okupacijos glėbio į kitą? O gal kultūra kalasi aukštyn iš gilesnių sluoksnių negu socialinė žmogaus padėtis ir trumpalaikė politinė sistema? Gal ji tęsia pirmapradinėse būties gelmėse užsimezgsų mąstymą — kas yra žmogaus siela, kur ieškoti Dievo, ką reiškia mirtis —, kurio negali užtrenkti šios dienos bildesys?

Tačiau okupuotame krašte kultūra neišvengiamai perima iš valstybės griuvėsių istorinę atmintį, sugeria nebylią pasipriešinimo energiją ir kursto laisvės viltį. Baltijos tautoms, netekusioms valstybingumo, kultūra buvo svarbiausias savęs identifikavimo faktorius, pasak A. Lieven'o (jo knygoje „The Baltic Revolution“). Tai dilginanti, žadinanti, kurstanti jėga — išlikti savimi, laukti lemiamos valandos, išeiti į Baltijos kelią.

Tautinė valstybė, antrą kartą prisikėlusį šiame šimtmečiuje, keičia kultūros plėtros sąlygas, jos turinį ir tikslus. Ji nebebus spalvota dekoracija, viena iš daugelio, puošianti daugiatautės imperijos fasadinę sieną. Visagalis Maskvos pirštas jau nebrėš vienintelio ir visiems privalomo kelio į pasaulio išganymą per masines deportacijas. Vietiniai tarnaičiai nebeįsakinės — kuri spektaklį rodyti, o kuri numarinti, kuriuos autorius publikuoti kasmet, o kurių neįsileisti viešumon.

Tautos atgimimo metais lietuvių kultūra ištrūko iš partinės administracinės priežiūros ir cenzūros kilpų. Pradėjo naują savo raidos etapą. Ne nuo nulinio taško, o plėsdama vidinės laisvės, giluminių nuojautų, formų įvairovės teritoriją, kuri taip sunkiai buvo iškovota po totalitarizmo padu.

Toji teritorija turėjo būti apvalyta nuo okupacijos meto apnašų — klasinio antagonizmo kaip kovos tarp gėrio ir blogio sampratos, neklystančių pusdievių — partijos vadovų mitologemos, falsifikuotos istorijos dogmų (nepriklausoma Lietuva — fašistinė diktatūra, sovietinės valdžios įvedimas — globalinis istorijos proceso dėsnis). Nebūtin nuslinko ištiesas literatūros klodas. Tos knygos tebestovi mūsų bibliotekose (Vokietijoje jas išgrūdo į popieriaus fabrikus). Bet kas bekilos gelžbetonines revoliuci-

*Dr. Vytautas Kubilius, literatūros istorikas ir kritikas, daugelio Lietuvos poetų bei rašytojų monografijų ir literatūrinių studijų autorius.
Nuotr. Algirdo Kairio*

nių epopėjų plytas, kas besižavės sribų žygdarbiais, kas bestudijuos akademines socialistinio realizmo studijas? Tai mirusios knygos, kurias derėtų įrašyti į okupacijos nuostolius, kaip ir užterštą aerodromų dirvožemį ir suniokotus karinių poligonų miškus.

Laikas nubrėžė griežtą cenzūros liniją: vieną kultūros plotą — nualintą ir bevaisį — išbraukdamas iš balanso, o kitą pasilikdamas naujai sėjai. Tai slogus reginys: tu dar vaikštai oria klasiko eisena, o tavo veikalus nematoma konvejerio juosta jau išneša „anapus ribos“. Nebėra nė žymės, kur stovėjo tavo paminklas „revoliucijos vadui“, sutrupintas „dainuojančios revoliucijos“ metu. Jokiam repertuare neliko tavo oratorijos „didžiojo Spalio“ garbei. Koks kino teatras berodys tavo komediją apie niekingus „buržuazinės Lietuvos“ laikus? Bandai teisintis: tokie tada buvo mano įsitikinimai. Ar iš tiesų įsitikinimai, o ne maskuojantis apsiautas, kad išliktum kruvino teroro krušoje? Tėvas — lageryje, o tu rašai komjaunuoliškus eilėraščius. Tokia kaina tegalėjai išpirkti literatūrinio debiuto teisę. Dabar su kartėliu atsidūsti: visi mes okupacinio režimo aukos — ir 1941 m. birželio tremtiniai, ir lietuviai kareivėliai Afganistane, ir mes, kultūros žmonės, uždaryti komunistinės ideologijos aptvare, stropiai prižiūrimi ir periodiškai nuplakami.

Tačiau tokios „okupacinio režimo aukos“, paragintos ir pamalonintos, aktyviai padėjo savo kūriniais įteisinti okupacinį režimą kaip „pačią humaniškiausią santvarką“ ir sovietizuoti Lietuvos žmonių sąmonę. Kas

prisiims atsakomybę?

Tiesa, tu nepasirašinėjai deportacijos įstatymų, kaip V. Lacis ar A. Gudaitis-Guzevičius, bet tu įtikinėjai vaizdingo žodžio jėga, kad veža buvusius ministrus, o buožė yra siurbėlė, kurią reikia sutrypti. Tu nedaužei automato buože valstiečio galvos. O tik švelniai įkalbinėjai savo eilėraščiais ir apsakymais: stok į kolūkį, ir būsi visko pertekęs. Tu neuždarinėjai bažnyčių ir nedeginai Kryžių kalno, o tik įkvėptai dainavai, vaikščiodamas Nidos pajūriu, apie tėvynės grožį ir laisvę, nors tos laisvės čia tebuvo 800 metrų ruoželis, kas vakarą nuakėjamas.

Kas gali tau duoti išrišimą už konformistinės kultūros nuodėmes. Bėlieka dvi išeitys. Arba prisipažinti: esi sovietinės kultūros išlika, niekam nebereikalinga buvusio laiko nuolauža, kuriai reikia kuo greičiau dingti už horizonto kartu su savo mirusiais kūriniais (šitaip 1993 m. dingo be žinios T. Rostovaitė). Arba piktai sutrypti savo senąjį, baikštųjį *aš*, išsinerti iš prievarta įkaltų mąstymo kiautų, graibytis naujų pasaulio regėjimo taškų, ieškoti savyje dar nežinomų galimybių.

Atgimimo metais lūžio akimirka perskrodė ir supurtė daugelį egzistencijų. Maždaug 200.000 partinių bilietų buvo nusviesta atgal į subliuškusius partijos komitetų seifus. Su panieka nutrenkti sovietiniai medaliai ir garbės raštai prie Aukščiausiosios Tarybos barikadų. Net aukštas saugumo pareigūnas, gėdinamas sūnaus, rašė atgailos testamentą, atsisakydamas tarnybos. Lietuva masiškai ėjo velykinės išpažinties: kas *aš* buvau, kuo nusidėjau savo tautai, ką man toliau daryti.

Menininko niekas nevertė viešai perkratyti savo sąžinės. Niekas nestovėjo su kuoka rankoje, reikalaudamas: skubiai persiimk nauja ideologija arba tave nutildysime. Ar gali ištrykšti autentiška kūryba iš prisitaikančios ir save laužančios asmenybės? Kodėl kūrėjas turi nuolat ir nuolat perprojektuoti save pagal pasikeitusias laiko koordinates, o ne būti „sąžmogumi“? Ar po smarkių sūpuoklių (pirma į kairę, paskui į dešinę) dar liks Lietuvoje „nepriklausomos laikysenos žmonių“? — klausia V. Juknaitė „Šiaurės Atėnuose“ 1993 m. balandžio 4. O gal menininkas iš prigimties yra artistas, kuriam įprasta kaitalioti kaukes ir prisiimti vis naujus vaidmenis, kuriam visai nebūtina jaustis tam tikrų principų ir tiesų riteriu?

Tačiau kodėl daugybę „socialistinio bloko“ rašytojų dabar graužia maudžiantis nereikalingumo jausmas: esi išmestas iš vežimo, o traukinys ėjo ir nuėjo?.. Mažiausiai dvi sovietinio laikotarpio rašytojų kartos šiandien išgyvena „buvusių rašytojų“ kompleksą, pasak latvių poetės M. Zalitės. Didžiuliai mažos tautos kūrybinės energijos kiekiai buvo iššvaistyti perniek. Okupacija — ne vien išorinis krašto niokojimas (vienkiemų likimas!), bet ir vidinis savęs naikinimas.

Pereinant Lietuvai iš sovietinio totalitarizmo į demokratiją, lūžio situacija tapo esmine lietuvių kultūros žmonių situacija.

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, J. Žlabys, buvęs keturvėjininkas ir ilgametis sovietinių lagerių kalinys, kreipėsi į plunksnos brolius testamentiniu priesaku: „Neužmirškite, kad jūs visi turite dirbti Nepriklausomai Lietuvai. Negalvokite tik apie savo interesus, bet gyvenkite savo kraštui“. V. Katilius, principingas meno autonomijos gynėjas nuo prieškario laikų, pareiškia, kad šiuo metu, kaip ir „Aušros“ laikais, kultūros „depolitizacija neįmanoma“ („Lietuvos rytas“, 1991.I.19). Mes peržengėme Rubikoną, — sakė J. Mikelinskas, — ir dabar privalome sutelkti visas jėgas įtvirtinti nepriklausomybei. Tačiau Lietuvos rašytojų suvažiavimas, įvykęs 1990 m. pabaigoje, atmetė didžiąją balsų daugumą (71) rašytojo įsipareigojimo savo valstybei rezoliuciją.

Sąjūdis — „vienas iš pagrindinių šio šimtmečio stebuklų“, pasak K. Girniaus, sutelkė, regis, visas tautos intelektualines jėgas į vieną galingą išsivadavimo judesį. Bet sutelkta vienybė tuoj pat ėmė byrėti, pasiekus pirmąją laisvės pakopą. Sovietinis režimas paliko kruvinais pjūviais suraižytą visuomenę, kurios vidiniai prieštaravimai tuoj pat išsiveržė deginančiais garais, kai tik buvo nukeltas švininis dangtis. Prie Nepriklausomybės slenkščio sustojo tremtiniai ir sribai, žuvusių partizanų seserys ir rajoninė nomenklatūra, jaunučiai savanoriai ir 100.000 KGB agentų, „Katalikų Bažnyčios kronikos“ platintojai ir sovietiniai prokurorai, nugirdytas „lumpenproletariatas“ ir miklūs kombinatoriai, pasistatę triaukščius namus. Vieni norėjo narsiai pulti į priekį, kiti bijojo, tretieji dairėsi atgal.

Pirmą kartą po ilgų prievartinio vienodinimo metų žmonės turėjo individualiai apsispręsti — ką galvoja, kuo tiki, kokios trokšta Lietuvos. Tėvas išveja iš namų sūnų (K. Jaskelvičių, būsimąjį Seimo narį), įstojusį į LDDP. Susipyksta artimiausi draugai ir giminės: vieni „už Landsbergį“, kiti „už Brazauską“. Pasidalija menininkų bendruomenė: vienas pravirksta džiaugsmo ašaromis, pralaimėjęs Sąjūdžiui Seimo rinkimuose, o kitas pasibaisėja: „Lietuvos ir vėl nebėra“. Aktoriai išsivadina vienas kitą „kagebistais“ ir išsilaksto iš teatrų. Dailininkų sąjunga suyra į mažas gruputes, kariaujančias tarpusavyje. Ar kultūra neprivalėtų stabdyti išsiskaidymą: aš — baltas, tu — raudonas?.. Ar ne jos pašaukimas — tiesti pasaulio vientisumo gijas, kad žmonės, aklinai užsidarę savo turtinių interesų bei partinių principų nišose, išgirstų ir suprastų vienas kitą? O gal istorinio lūžio situacijoje tas priešingybės reikėtų ne glaistyti, o apnuoginti iki pašaknų kaip buvusio laiko palikimą ir tautos tragediją, idant greičiau užsitrauktų gilūs įdrėskimai, palikti lietuvių visuomenės kūne?

Atslūgus laisvės euforijai, daugelis žmonių sumišę žvelgė į nežinomybę: kaip reikės gyventi, kai valstybė nebestatys ir neskirstys butų; kur dėtis iširus kolūkiui ir bankrutavus gamyklai; kas mokės už gydymą, atsigulus į ligoninę. Bent dvi žmonių kartos, gimę ir užaugę sovietinėje santvarkoje, prisitaikė prie jos „deficitų“ ir „blatų“, išmoko daryti karjeras, susikūrė šiokią tokią gerovę ir dabar bijojo nusileisti iš viską globiančio valstybės delno į privačios veiklos riziką. Pagrindinių reformų būtinybė ir pastangos išlaikyti įprastas sovietmečio gyvenimo lytis, žūtbūtinis ryžtas ištrūkti iš griūvančios imperijos ir įprotis kaulinti malonių „Kremliaus koridoriuose“ formavo istorinio lūžio dramatišką vyksmą, kuriame kultūros žmonėms buvo paskirti išraiškingi antagonistų vaidmenys.

Stiprėjant ekonominės blokados gniaužtams, 1990 m. vasarą grupė rašytojų (R. Gudaitis, V. Jasukaitytė, Just. Marcinkevičius, A. Maldonis, V. Martinkus) pasirašo „Kreipimąsi į Lietuvos žmones“, reikalaudami atsisakyti „rėksmingos, vienadienės politikos“, kuri „didina tik sumaištis, chaoso galimybes“, tuoj pat pradėti derybas su Maskva, nepripažįstančia Lietuvos valstybingumo, ir paleisti Nepriklausomybės atkūrimo aktą paskelbusią Aukščiausiąją Tarybą, kuri „pražūtingai apriboja, žlugdo vykdomosios valdžios — Ministrų Tarybos — veiklą“.

Šį išgąščio ir nuolankumo memorandumą E. Ignatavičius pavadino „avinų grumtynėmis vilkų aikštėje“. Kam neaišku — dar neturime tikros nepriklausomybės. Esame vieni vieni kaip ir pokario partizanai ar 1863 m. sukilėliai. „Nesvarbu, kaip mes tvarkysimės ir gyvensim, geriau ar blogiau negu iki šiol. Tai bus mūsų vargas, mūsų džiaugsmas ir nelaimės“, — rašė „Literatūroje ir mene“ 1990.VIII.18 buvęs politinis kalnys.

Kodėl taip azartiškai skubame „išbraukti iš savo istorijos pusę amžiaus?“ — suserimę klausia 1992 metais „Ateities forumo“ veikėjai — marksizmo profesoriai, kultūros istorikai, politinės ekonomikos kandidatai A. Lozuraitis, J. Kostkevičiūtė, K. Yarkelevičius. Turime pradėti derybas „dėl Lietuvos laikino (3-5 metų) bendradarbiavimo su naująja Sąjunga ypatingomis teisėmis. Prie jos (Rusijos — V. K.) esame prijungti tūkstančiais vamzdelių ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Ir tie vamzdeliai palaiko mūsų gyvybę. Jei juos nulaušime, nežinia, ar išvis pavyks išlikti“ — taip 1992 m. „Akiračiuose“ rašė A. Šliogeris. Per gerus santykius su NSV šalimis greičiau pateksime į Europos bendrąją rinką, tvirtino J. Veselka „Opozicijoje“ (1992).

Nepriklausomybės negalima įtvirtinti tik pragmatiniais išskaičiavimais. Sovietmečiu buvo išugdytas konformistinės inteligentijos sluoksnis, įpratintas nusižeminti. „Šiuo metu svarbiausias mums

klausimas — išsivaduoti iš homo sovieticus varžtų". Tai J. Mikelinsko kontraargumentas. Mes vis dar nedrįstame pasijusti laisvi. „Ateities forumo“ rūpestis išsaugoti komandiniuose postuose „didžiausią autoritetą turinčius vadovus“ ir nešalinti iš nepriklausomybės kelio buvusių komunistų, iš tiesų reiškia norą užkonservuoti sovietizmą Lietuvoje.

Pasak A. Juozaičio, sąjūdinė nepriklausomos Lietuvos valdžia, atstūmusi į šoną buvusią komunistinę nomenklatūrą ir įžūliai reikalaujanti išvesti sovietinę kariuomenę, yra „istorinė klaida“, stumianti Lietuvą į prarają. Tai esanti klika, kuri „lietuviško fundamentalizmo“ pagrindu „skuba sukurti valdžios piramidę“, pasisavinti tautos simbolius, kad pati taptų „tautos simboliu“. Praėjus tik kelioms savaitėm po nepriklausomybės atkūrimo, prof. B. Genzelis palygina Lietuvą su Kampučija, o V. Landsbergį su Pol Potu. V. Petkevičius „Respublikoje“ kategoriškai skelbia: „Atkuriamas senas lietuviškas subankrutavęs Smetonos fašizmas, kuris nieko nedavė ir neduos“. Menininkų susitikime su SSRS prezidentu Gorbačiovu jis, vienintelis išdrįšęs atvykti iš Lietuvos, griausmingai prabyla apie totalitarizmą, įsigalintį jo gimtajame krašte. Nepriklausomos Lietuvos vadovybė apšaukiama „fašistine jėga“, raginama „sukurti Lietuvos antifašistinį frontą“, o karininkus telkti į būrius „kovai su lietuvišku fašizmu“.

Ruošiantis Maskvai nuversti „autokratinę“ ir „antikomunistinę“ Lietuvos valdžią ir įvesti „prezidento valdymą“, kaip reikalavo „tūkstančiai Lietuvos komunistų“, vadovaujami M. Burokevičiaus, gausi rašytojų, muzikų, dailininkų, intelektualų grupė (V. Bložė, J. Juškaitis, L. Gutauskas, V. Mačiuika, K. Platelis, O. Balakauskas, J. Juzeliūnas, D. Katkus, R. Katilius, P. Repšys, A. Každailis ir kt.) paskelbė „Lietuvos piliečių chartiją“, kurioje pasakyta: „Mes tikime Nepriklausomybės kelio teisingumu ir laisvo gyvenimo būtinybe. (...) Mes pasitikime Lietuvos Respublikos vyriausybe“ („Lietuvos aidas“, 1991.I.23).

Sovietiniams šarvuočiams lakstant Vilniaus ir Kauno gatvėmis, kariuomenei užiminėjant pastatus, žaliakepuriams pasieniečiams tebesaugant Lietuvos aerodromus ir uostą, nelengva buvo atsikratyti dvejonų — ar „mūsų pasirinktas kelias — nepriklausomybės — vienintelis teisingas“, ar moralu ir prasminga „kviesti vardan nepriklausomybės tautą kentėti“ (prof. B. Genzelis). J. Baltušis, liaudies rašytojas, kreipėsi per Maskvos televiziją į Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatus, ragindamas atsisakyti nepriklausomybės „nerealių iliuzijų“. „Mums reikia įsisąmoninti vieną tiesą: be rusų tautos, be kitų Tarybų Sąjungos tautų, atsiskyrusi Lietuva negalės gyvuoti. Aš nematau kito kelio“ — sakė jis. Ir vėl — kai kam sovietinė valdžia Lietuvoje buvo teisėta valdžia, o ne okupacija: „Kuo mes galime įrodyti, kad mus okupavo? Ar mes priešinomės? Nesipriešinome“, — tvirtino V. Petkevičius. Tik

žydšaudžiai sulindo į miškus, ir nekaltų žmonių žudynes teko užgniaužti deportacijomis. Mes visai neblogai gyvenome, žinoma, kitų sovietinių respublikų sąskaita. Tad „kam reikalinga šita hipertrofuota tėvynės meilė ir tas neišpasakytas patriotizmas?“ — klausinėjo 1992 metais „Opozicijos“ leidėjas ir redaktorius. „O kai dėl rusų kariuomenės, tai daugeliui Lietuvos žmonių nei šilta, nei šalta“ — ten pat rašė O. Burokienė.

Bet tame istorijos lūžyje buvo ir kitokių balsų. Ar Lietuva vėl turi kapituliuoti, kaip ir 1941 m. vasarą, kai pasiskelbė atkurianti nepriklausomybę ir nepajėgė jos realizuoti trypiama vokiečių kariuomenės? „Idealas vienas — nepriklausoma Lietuva“, — sakė S. Geda, Sąjūdžio mitingų kalbėtojas. V. Girdzijauskas ragino nepasiduoti atkakliai skleidžiamai nuostatai, „kad laisvė ir nepriklausomybė — fikcija“, kad netoli ta diena, kai teks pakelti rankas aukštyn ir prisipažinti pralaimėjus“. Menininko pareiga — stiprinti vos gimstantį Lietuvos valstybingumą, o ne abejoti ar dėtis į priešiškas akcijas. „Naujai Lietuvai — vos keli mėnesiai, o jau šimtai balsų salonuose, redakcijose, spaudos puslapiuose rėkia: „Menininkai, į opoziciją!“ — rašė Petras Dirgėla („Literatūra ir menas“, 1990.XII.8).

Istorijos lūžio valanda, pilna kraupių nuojautų, ryškiai poliarizavo menininkų gretas, kaip ir pačią visuomenę. „Rašytojo sąžinė šaukia aktyviai išitraukti į valstybės atkūrimo procesą“, — pareiškė J. Avyžius, romano „Sodybų tuštėjimo metas“ autorius. Vieni plunksnos broliai Sausio 13 d. naktį stovėjo prie parlamento barikadų, viskam pasiryžę, o kiti, prisidengę slapyvardžiais, kompartijos laikraštyje „Tarybų Lietuva“ giedojo apie buvimo Sovietų Sąjungoje palaimą, apverkė nuverstą V. Kapusuko paminklą ir piktinosi, kad iš „Lelijos“ fabriko partinės organizacijos sekretorės atimtas kabinetas. S. Šaltenis kūrė autentiškos dvasinės įtampos reportažus apie V. Landsbergio, valstybės vadovo, politinę išmintį ir drąsą didžiausios grėsmės metu, o V. Rubavičius ir V. Zalatorius, sekdami „Respublikos“ pėdomis, liejo ant „muzikanto“ galvos ironiškų patyčių, paniekos, pasmerkimo žodžius — „savimeilė, įtarumas, teisuolio poza, noras visur būti pirmajam, įsikalbėtas ar įkalbėtas mesionizmas“ („Gimtasis kraštas“, 1993.I.7-13). A. Zurba, „Moksleivio“ redaktorius, plyšta džiaugsmu, laimėjus buvusiai partinei nomenklatūrai rinkimus į Seimą, o K. Saja, Nepriklausomybės akto signataras, graudėnosi: „Kodėl mes renkamės Barabą ir esam linkę nukryžiuoti tą, kuris mus taip sėkmingai vedė iš „Egipto žemės, iš nelaisvės namų“. I. Kostkevičiūtė, LDDP pirmininko įgaliojime rinkimuose į Lietuvos respublikos prezidentus, „Lietuvos ryte“ gretina A. Brazauską su A. Dubčeku, „Prahos pavasario“ didvyriu, o K. Genys, jos studijų bendrakursis, rašo savo kny-

goje ta pačia proga: „Baigiasi šventa kova — grįžtam į tarybas“.

Valdžia ėmė skirstyti menininkus į „savus“ ir „svetimus“, vienus maloningai pagerbdama Gedimino ordinais ir personalinėmis pensijomis, o kitus pikta aprėkdama. Atkurtas dienraštis „Lietuvos aidas“ telkė radikalius tautinio valstybingumo gynėjus, o „Gairės“, įsteigtos vietoj „Komunisto“, būrė „kairiuosius rašytojus“, kuriems LDDP „atrodė gyvenimo demokratizavimo garantu“.

Tačiau Lietuvos menininkai, nors ir išsivaikščioję į skirtingas kertes, garsiai besiginčydami, graužiami „gerų laikų“ nostalgijos (nemokami kelialapiai į Nidos ar Palangos kūrybos namus), vis dėlto nesukėlė tokios sprogdinančios nepasitenkinimo bangos ir nepasiskirstė į besišaudančias stovyklas, kurių grumtynėse sutirpo Gruzijos nepriklausomybė.

Istorinis laikas, reikalaujantis apsispręsti (už nepriklausomybę ar už sovietizmą), radikalus visos mąstymo sferos politizavimas anksti pažadino vidinį menininkų pasipriešinimą. Vis labiau ėmė stiprėti pažiūra į politiką kaip į nešvarų intrigų kamuolį, prie kurio verčiau nekišti pirštų. Politinis neutralumas — nei į kairę, nei į dešinę — atrodė labiausiai tinkama pozicija šiuolaikiniam menininkui, kad jis nevirstų manipuliacijos objektu. Komunistinė nomenklatūra, įpratusi rikiuoti ir komanduoti kultūros žmones, sugrįžusi į valdžią, paliko juos ramybėje — kurkite savo didįjį meną ir nesikiškite į mūsų bankų ir bankelių reikalus.

„Politika palengva, it nematomas nuodas, jau baigia įsiskverbti į visas mūsų gyvenimo sritis, — rašė J. Ivanauskaitė. — Dar daugiau: politika apsimeta esanti pačiu tikruoju gyvenimu“ („Gimtas kraštas“, 1992.X.15). Kadangi valstybė yra asmenybei priešiška jėga, siekianti viską kontroliuoti, todėl inteligentui, pasak A. Šliogerio, „nereikia eiti į politiką“. Jis — visada esąs opozicijoje ir niekada valdžioje. „Vadinasi, kiek, tarkim, menininkas įsilieja į kolektyvinį Lietuvos kūrimą, tiek pat silpnėja jo impulsas ir energija individualiam kūriniui“, — tvirtino tas pats A. Šliogeris. Anot L. Donskio minčių („Literatūra ir menas“, 1995.V.27), jei tarpukario Lietuva radosi „kaip kultūros projektas“, tai dabartinė „Lietuvos valstybė emancipuojasi kultūros atžvilgiu“, ir kultūros elitas „vis mažiau tapatinamas su valstybe“. Tuo būdu šiuolaikinė lietuvių meninė kultūra norėtų būti visiškai laisva nuo bet kokių įsipareigojimų skurde ir pavojuose atgimstančiai Lietuvos valstybei.

Viename eilėraštyje egzodo poetas V. Šlaitas rašė: „Šiuo metu, / kai mano tauta yra suspausta pavojuose, / nedera niekam rašyti meilės eilėraščių. / Reikia akmens ir švino. / Arba eilėraščių, / kurie trenkia kaip švinas“ („Eskizai“, 1992, Nr. 4-5). Iškilus rusų prozininkas A. Kuraškinas savo kalboje rašytojų susitikime Kalingrade 1995.VI.8 karštai ragi-

na kultūros kūrėjus grumtis su sovietine civilizacija, kuri pati reprodukuoja save milžiniškose teritorijose ir išlieka nenugalima po visų politinių sukrėtimų. Jie abu teisūs. Bet dalinai teisus ir A. Šliogeris, kviesdamas menininką grįžti „į save, savo vienatvę, slaptąjį Dievą“, kuris prabyla ne „viešumos triukšme, o tyloje“. Politikuojanti ir moralizuojanti literatūra greit susidėvi. Esmingumo nuojautos prasiveria tyloje, jeigu toji tyla yra gelmių ir aukštybių, dramatiškų įtampų ir praregėjimų, o ne melancholiška konformizmo tyla, jaukiai prisitaikiusi prie naujų blogio formų.

Lietuvių kultūrinė savimonė, matyt, jau niekada nebebus vienalytė. Ji šakosis ir poliarizuosis, įtraukta į žiaurios socialinės diferenciacijos ir bręstančio socialinio kataklizmo procesą.

Buęs laikas, kuriame „augta ir žydėta“, gana kibiai tebelaiiko už skverną sovietmečio išugdytą inteligentiją, šaukia atgalios į aiškias ir galutines tiesas, į valdiškai sunormuotą buitį. Tačiau jaunoji karta, atėjusi tautinio atgimimo metais į nuostatais nebevaržomos kultūros erdvę, nebeturėjo jokios socializmo nostalgijos. Ji baudėsi su šia diena pradėti naują kultūros formaciją, laisvą nuo bet kokių praeities pranašumų ar kalčių. Nespėjusi įstoti į šlovingas kompartijos gretas, ji jautėsi žymiai pranašesnė už ankstyvesnes kartas ir narsiai šoko braukyti iš kultūros sąrašo sovietmečio kūrinius ir vardus, valydama „gyvybinę erdvę“ sau pačiai.

Mirusi sistema vis dėlto tebeglaudė prie savo idėjinio ir psichologinio palikimo maištingai spurdančią jaunosios kartos mąstyseną, kuri to visiškai nejautė. Todėl išliko ar atsirado tulžingas sovietinio žmogaus nepasitikėjimas valstybe, net ir sava; panieka kiekvienai valdžiai, net ir tai, kuri saugo tavo kalbą ir tavo gyvybę; mankurtiškas tautinių idėjų ir jausmų degradavimas į neigiamas kategorijas; paniška baimė konjunktūros: nevalia dėtis į jokus kolektyvinius protestus (net ir dėl žudomos Čečėnijos).

Niekam nenusilenkdama ir viskuo abejodama, jaunoji karta tikėjosi apvalyti kultūros lauką nuo sovietmečio griuvenų. Subliūško deterministinės visagalio progreso formulės. Nebešviečia socialinio teisingumo idėja kaip realaus humanizmo aktas. Nukaršo romantiniai tautiškumo mitai — bejėgiai kosmopolitinėje Europoje (gimnazistas nusisega Vyčio ženklą ir prisikabina „Stop Aids“ emblema). Istorija esanti dvokiantis numirėlis, kurį reikia kuo greičiau išmesti už durų („kiekvieną rudenį aš pamirštu istoriją“ — rašo E. Ališanka „Peleno mieste“, 1995). Esame tuštumoje, kur užgesę visos utopijos, išganingos visuotinumų koncepcijos, šviesios ateities miražai. „Nebeliai jokios tiesos, kuri būtų absoliuti ir kuria būtų galima grįsti savo gyvenimą“, — rašo A. Šlepikas.

Tačiau toje idėjų ir vertybių tuštumoje, į kurią įžengė jaunoji menininkų karta po sovietinės ideologijos ir kultūros griūties, gimsta ir kažkas visiškai nauja. „Šitie laisvo pasirinkimo ir apsisprendimo metai davė man biografiją“ — taip sako V. Daunys, žurnalų „Krantai“ ir „Naujoji romuva“ leidėjas. Palikti be valstybės globos, benamiai ir skurdžiai (kambarėlio nuoma — 200 Lt), jie įgudo išverti „laukiniško kapitalizmo“ chaose, kur reikia rūpintis pačiu savimi, ir neūbauja garsiai, kad, valstybei nesutvarkius „pragyvenimo finansinių ir buitinių problemų“, likviduojama „profesionalioji lietuvių literatūra“. Greitai pramokę vieną ar kitą užsienio kalbą, jie lengvai bendrauja su užsienio žmonėmis ir kultūromis, nebejausdami menkavertiškumo komplekso Vakarų Europos akistatoje. Telkiasi vienminčių sambūriai, garsinantys patys save. Pirmą kartą po ilgų baimės dešimtmečių atgimsta bendravimo džiaugsmas, o kavinė, kaip ir prieškario laikais, tampa intelektualų klubu. Jaunoji karta išsiūbuoja kultūrinį gyvenimą regionų centruose: leidžiamos vietinių autorių knygos ir solidūs literatūriniai žurnalai (Klaipėdoje — „Baltija“, Šiauliuose — „Varpas“, Ukmergėje — „Eskizai“).

Jaunoji menininkų karta suprato, kad jai nebeskirta atsidurti tautos gyvenimo centre ir suliepsnoti ugnies stulpais, kad visuomenė jai skiria tik nuošalės poziciją verdančiame visokios informacijos ir parlamentinių debatų katile. Gyvendama neapibrėžtų horizontų laike, ji atsisakė sūksmingo, patetiško, direktyvinio kalbos būdo. Ji vis mažiau maitinasi kaimo gamtos ir kultūros šaltiniais, kurie užstotų šiuolaikinės civilizacijos platumas ir svaiginantį kosmopolitinį gaudesį. Ji trokšta tapti miesto būties ir individualios miesto kultūros reiškėja. Panašiai mąsto daugelis šios dienos jaunųjų poetų, prozininkų, tapytojų.

Ar toks dvasinis lietuvių kultūros lūžis, supurtęs atraminių vertybių siją, galutinai įstums mūsų meną į viskam abejingo, persisotinusio ir nuvargusio postmodernizmo prieglaudą? Ar tai bus tik vienas iš atspirties taškų šokant per atsivėrusią tuštumą ir ieškant, anot J. Apučio, „perspektyvos — nors trumpos, nors dešimčiai metų, nors metams“?

1995.06.25.

50 METŲ DIDŽIAJAM LIETUVIŲ EGZODUI IR KAS TOLIAU

VINCAS BARTUSEVIČIUS

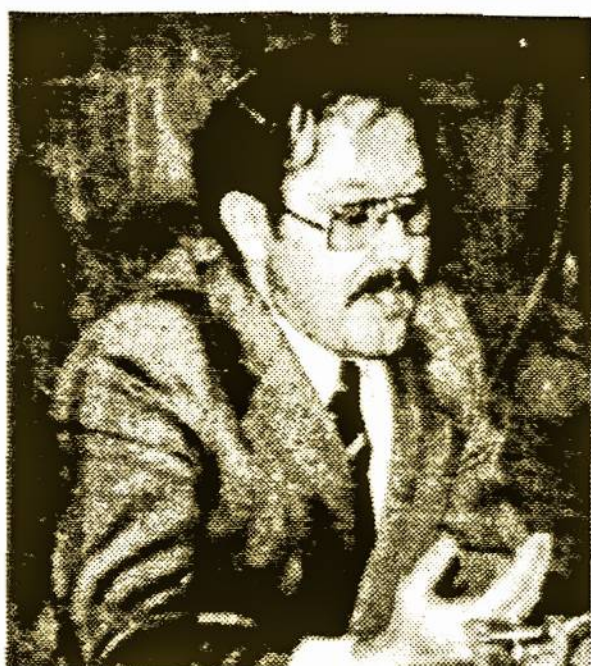
I.

*„Negriš tie laikai, kur praėjo,
Ir upės neplauks atgalios —
išbėgo gauja prispaudėjų
Iš tėviškės mūsų žalios“.*

Tai žodžiai tarybinės dainos, kuri buvo dainuojama, kurią galbūt privalėjo dainuoti pokario Lietuva. Ji atspindi to meto oficialią pažiūrą į tą lietuvių tautos dalį, kuri Antrojo pasaulinio karo padarinių verčiama atsidūrė Vakarų Europoje ir, karui pasibaigus, atsisakė grįžti į savo tėvynę. Šitoks propagandistinis pabėgėlių vertinimas ir beveik aklas užkirtimas betkokiam žinių pasikeitimui tarp abiejų tautos dalių negalėjo likti be pasekmių. Štai 1994 metų „Poezijos pavasaryje“ išspausdintas eilėraštis, kurio viena dalis įvardinta „Kaip nužudyti išeivį“:

*„Jis atvyksta kasmet į miestą
mums atvežti šviežių patarimų
tu iš anksto jo lauki minioj
vos tiktai nusileis lėktuvas
ir jisai nusiropštęs trapu
atsiklaups pabučiuoti žemės
tu prišok ir taikliu smūgiu
sudaužyk jo pliką pakaušį“.*

Koks išeivio įvaizdis šmėkščioja poeto galvoje, leidžiantis jam rašyti tokias eiles, galim tik nujauti. Vis dėlto šio meto Lietuvoje net vyriausybės ir seimo sluoksniuose visiškai neįsisąmoninta, kas ta išeivija buvo ir kuo ji gyveno. Sakoma — tegul ji ten lieka, kur yra. Lietuva išeivijos praktiškai nepriima, nepaisant kartkartinių oficialių kvietimų atvykti į

VINCAS BARTUSEVIČIUS, gimęs 1939 m. Bartininkuose, Vilkaviškio apskr., nuo 1944 m. gyvenęs Vokietijoje. Baigė Vasario 16 gimnaziją, studijavo sociologiją, istoriją ir psichologiją Muencheno ir Tuebingeno universitetuose, 1966 m. gaudamas magistro laipsnį. Dirba švietimo srityje, mokytojo ir Vasario 16 gimnazijoje. Aktyviai veikia Lietuvių Bendruomenėje, ateitiniukuose. Ilgametis Lietuvių kultūros instituto Vokietijoje vadovas, besireiškiantis lietuvių ir vokiečių spaudoje.

Lietuvą ir jai padėti atsikurti. Kai kurios išeiviams nepalankios įstatyminės normos yra tokio nusistatymo regima išraiška.

Tuo tarpu išeivijos visuotinis dėmesys, ypač pastaraisiais metais, krypo į Lietuvą: pradžioje į jos pavyzdžio neturinčią išsilaisvinimo kovą, vėliau į nepriklausomybės ir demokratinės valstybės įtvirtinimą bei ūkinę raidą. Tiesa, išeivių pirminis entuziazmas su laiku dėl įvairių priežasčių šiek tiek išblėso ir santykių su kraštu plėtrai jau reikia specialių svarstybų, komisijų, susitarimų.

Tokios santykių svarstybos iki šiol jokių rezultatų nedavė ir negalėjo duoti, kadangi dar nėra išaiškinta ir pagrįsta pačių išeivių pozicija. Mat jie, besižvalgydami į įvykius Lietuvoje, dar ne visai pastebėjo, jog Lietuvos nepriklausomybės atgavimas iš esmės keičia ir jų padėtį, jų kaip tremtinių-pabėgėlių savimonę ir tolimesnį pasireiškimą. Lietuvių Bendruomenėje vyrauja nuomonė, kad galima veikti kaip iki šiol, kad susidariusią naują padėtį galima apvaldyti įprastais, išbandytais, praeityje sėkmingais metodais, *nors laikams pasikeitus, nebeužtenka vien patirties.*

Pažvelkime tad, kas buvo tie lietuviai po Antrojo pasaulinio karo atsidūrę Vokietijoje, vėliau pasklidę po visą pasaulį — išvežtieji, tremtiniai, pabėgėliai, išeiviai, užsienio lietuviai, DP, emigrantai, egzilai, duoneliautojai, kolonistai? Kuo jie gyveno, kas yra jie ir jų palikuonys šiandieną?

II

KAI 1944 metų vasarą, artinantis vokiečių-rusų frontui, Lietuvos gyventojai masiškai pakilo vakarų link, turbūt nė vienas iš jų nenujautė, kuo tai viskas baigsis. Tai buvo stichiškas, neplanuotas, niekeno neorganizuotas ir nevadovaujamas bėgimas iš savo namų, kuris, kaip buvo galvota, tęsis jei ne dienas ar savaitę, tai tikrai neilgiau kaip kelis mėnesius.

Šie bėgliai negalėjo įsivaizduoti, kad, praėjus metams kitiems, jie atsiras tolimiausiose pasaulio šalyse.

Reikalas palikti savo tėvynę lietuvius užklupo visai nepasiruošusius, nes tinkamam pasirengimui laiko nebuvo. Negalima manyti, jog lietuviai buvo akli tam, kas apie juos dėjosi, juk jau buvo patyrę pirmąją sovietų okupaciją su savo žiaurumais ir vokiečių kariuomenės staigų peržygiavimą. O vis dėlto, atrodo, tarsi masinė tautos pasitraukimo galimybė nei gyventojų, nei politinės vadovybės planuose nevaicino jokio vaidmens. Todėl apsisprendimas bėgti daugumai buvo spontaniškas apsisprendimas, padarytas paskutinę minutę ir leidžiantis su savimi pasiimti tik būtiniausius reikmenis. Skubus vokiečių fronto sugriuvimas nedavė vietos ilgesniems svarstymams ar planams. 1944 liepos 3-čios nakties stiprus rusų Vilniaus miesto bombardavimas buvo pradedamos ofenzyvos Lietuvos žemėje ženklas. Liepos 13 užimtas Vilnius, liepos 31 Vilkaviškis, o spalio mėnesį jau beveik visa Lietuva buvo Raudonosios armijos okupuota. Taigi per šiuos tris mėnesius įvyko didysis lietuvių egzodus — savo žemės palikimas.

Karui pasibaigus, Vakarų Europoje betgi buvo ir kitu laiku ten patekusių lietuvių. Kelius, kuriais jie pateko į Vakarus, nesunku suminėti. Galim skirti tokias Lietuvos gyventojų atsiradimo Vakaruose kategorijas:

1. Pabėgusieji tuoj po 1940 birželio 15 sovietinės okupacijos, daugiausia aukštieji valdžios pareigūnai.
2. Perkelti į Vokietiją pagal vokiečių-sovietų repatriacijos sutartį ir išvykę 1941 vasario 3 — kovo 25. Jų tarpe ir daug lietuvių.
3. Vokiečių okupacijos metu prievarta suimti, paimti į kariuomenę ar darbams, išvežti į Reichą ir koncentracijos stovyklas, evakuoti ir išvaryti kasti apkasų.
4. Lietuviai, išbėgę 1944 metais, gelbėdami savo gyvybę artėjant frontui ir antrajai sovietų okupacijai.

Iš viso per 250.000 lietuvių karo metu buvo daugiau ar mažiau prievarta išblokšti iš savų gimtinių. Apie 185.000 iš jų buvo Vokietijos Reicho teritorijoje. Tačiau karui pasibaigus tik apie 70.000 buvo Vakarų Europoje, o jų didžiausią dalį sudarė kaip tik 1944 metų vasaros bėgliai. Niekas nežino, kiek lietuvių žuvo per planingus Vokietijos miestų bombardavimus (Dresdene, Berlyne, Ruhro krašto pramonės centruose), per pabėgėlius vežančių laivų nuskandinimus Baltijos jūroje, per beginklių vilktinių ir traukinių apšaudymus kulkosvaidžiais iš lėktuvų. Niekas nežino likimo lietuvių, patekusių Raudonosios armijos žinion tiek dėl rytinės Vokietijos miestų apsupimų (Karaliaučiuje, Gdanske ir kt.), ar apskritai dėl fronto eigos, užkirtusios į Vakarus pasitraukimo galimybes. Neaišku, kiek jų galėjo grįžti namo, kiek tiesiogiai atsidūrė Sibire, kiek žuvo pakelese.

Per 50 milijonų įvairių tautų pabėgėlių, tremtinių, karo belaisvių, evakuotų ar kitokių, karui pasibaigus klaidžiojo svetimuose kraštuose, neturėdami nuolatinės ir saugios gyvenamosios vietos. Lietuvių, įvairiais keliais atsidūrusių Vakaruose, likimas rišosi su tu 13,3 milijonų tremtinių ir pabėgėlių, kurių 9.6 milijonai buvo Vokietijos ribose ir kurie buvo laikomi DP (t.y. Displaced Persons — išvietinti asmenys, dėl karo veiksmų atsidūrę už savo valstybės ribų, kurie norėjo grįžti į savo kraštus arba įsikurti naujoje šalyje, bet to be pagalbos neįstengė).

DP globojo sąjungininkų kariuomenė ir specialiai tam sukurtos Jungtinių tautų organizacijos: UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration 1945.04.15 — 1947.06.30) ir IRO (International Refugee Organization iki 1950.06.30). Pagrindinis sąjungininkų tikslas buvo surinkti į specialias DP stovyklas visus svetur atsiradusius kalinius, tremtinius ir pabėgėlius, suteikti jiems medžiaginę globą ir vėliau grąžinti juos į savo kilmės kraštus. Bet dauguma tokių pabėgėlių iš sovietų užimtų kraštų grįžti nenorėjo. Tokių stovyklų Vokietijoje su laiku buvo 269, 113-je iš jų gyveno ir lietuviai.

Apsigyvenę stovyklose, bent pabaltiečiai DP, parodė aukštą susipratimą, kuris pasireiškė gyva ir daugialype veikla. Ši veikla prasidėjo savaitingai ir savo iniciatyva, kai buvo suprasta, jog benamis (klajoklio) gyvenimas greitai nesibaigs. Nepaisant kasdieninių rūpesčių ir nepriteklių, visose lietuvių stovyklose kūrėsi chorai, tautinių šokių, dramos, teatro grupės, vaikų darželiai ir pradinės mokyklos, eidavo sieniniai ar kitaip dauginami laikraščiai, steigėsi gimnazijos, amatų ir kitokios specialios mokyklos. Netrukus pradėjo eiti pirmieji spaustuvėse spausdinami savaitraščiai ar net dienraščiai, žurnalai ir metraščiai. Menininkai rengė parodas, rašytojai skelbė savo raštus. Aktyvūs buvo ir aktoriai, operos solistai, baleto šokėjai, muzikai ir sportininkai. Atkurtos jaunimo organizacijos, profesinės sąjungos, kultūros draugijos, politinės partijos.

Kultūros ir visuomeninio darbo sąlygos nebuvo lengvos, nes nebuvo reikalingos paramos. Daug kas priklausė nuo vietos aplinkybių ir žmonių. Iš principo UNRRA neatsisakė globoti kultūrinio darbo, tačiau jos uždavinys buvo kaip tik nieko neremti, kad DP gyvenimą darytų patogesnę, geresnę, pastovesnę ir tuo jį skatintų pasilikti.

1947 liepos 1 IRO perėmė DP ir kitų pabėgėlių globą. Kadangi IRO pastangos grąžinti namo pabėgėlius iš Rytų kraštų nedavė lauktų vaisių, ji pradėjo kreipti savo pastangas jų įkurdinimui kitose valstybėse. 1948 metų gale 14 valstybių jau buvo pasižadėjusios priimti pabėgėlius į savo kraštus. DP emigracijai nepriešino, kadangi tarptautinė padėtis Europoje paaštrėjo, aprūpinimas stovyklose dramatiškai pablogėjo, o darbo Vokietijoje rasti buvo neįmanoma. Per vienerius metus (1948/1949) lietuviai tremtiniai pasklido po visus penkis žemynus.

Pagal lietuviškus šaltinius lietuviai pabėgėliai 1954 m. buvo taip pasiskirstę po pasaulį: Europa 12.133 (iš jų Vokietija 7.550), Šiaurės Amerika 36.700, Pietų Amerika 4.110, Australija 5.170. Iš viso 58.113.

Jau karo metu Berlyne susikūrusi Lietuvių sąjunga rūpinosi Vokietijoje esančiais lietuviais. 1945 metų rudenį jau pradėta galvoti apie glaudesnę tremtinių apsijungimą. Taip 1945 metų lapkričio 20-22 Wiesbadene susirinkusi pirmoji Lietuvių sąjungos apygardų atstovų konferencija apsvarstė persiorganizavimo planą ir naujuosius įstatus. 1946 kovo 3-4 Hanau stovykloje, susirinkę demokratiškai rinkti tremtinių atstovai, priėmė Lietuvių Tremtinių Bendruomenės statutą ir išrinko Vyriausiąjį LTB komitetą. Naujosios organizacijos statuto įvade sakoma:

„Esančiai ištrėmime lietuvių tautos daliai sveikai ir pajėgiai išlaikyti, lietuvių vardui saugoti, lietuvių švietimui tvarkyti, profesiniam pasiruošimui ir specializacijai vykdyti, tautiniam solidarumui ir darbo meilei ugdyti, tremtinius globojančioms įstaigoms bei administracijai talkinti ir tuo keliu naujam gyvenimui nepriklausomoje tėvynėje ruoštis, — yra Lietuvių Tremtinių Bendruomenė“.

LTB savo veiklą pradėjo 1946 kovo 12 ir trejus metus tvarkė visus tremtinių reikalus bei atstovavo tremtinių interesams pas juos globojančias organizacijas ir karinę valdžią. LTB nariais buvo visi lietuviai tremtiniai gyvenę Vakarų Vokietijoje.

Su laiku iškilo reikalas besisklaidančius lietuvius sujungti į vieną bendrą organizaciją. 1949 gegužės 27 Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas priėmė Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Konstituciją, kuri ir buvo šios naujai gimstančios organizacijos pagrindas.

1949 birželio 14 priimta Lietuvių Charta liko iki šios dienos pagrindinis lietuvių tremtinių ir pabėgėlių įstatymas. Ten sakoma: „Pasaulyje pasklidę lietuviai sudaro vieningą Pasaulio Lietuvių Bendruomenę“. Ten tarp kitų nurodomi ir du pagrindiniai PLB tikslai:

1. *„Lietuvis lieka lietuviu visur ir visada. Savo tėvų išlaikytą Lietuvių Tautos gyvybę lietuvis perduoda ateities kartoms, kad amžinai gyventume“* ir
2. *„Darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“.*

Šiems dviem tikslams — išlaikyti lietuvių (kaip pagrindinis) ir atkoti Lietuvai laisvę (kaip atsitiktinis) — buvo pajungta visa tolimesnė Pasaulio lietuvių bendruomenės veikla. Tad lietuviai tremtiniai pabėgėliai turėjo tris paveikias bendrines institucijas (neskaitant dar JAV veikusios ALT'os):

— Lietuvos Diplomatinė Tarnyba, vadovaujama šefo min. Stasio Lozoraičio, Sr., save suprato kaip Nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumo reprezentantę.

— Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIK), kuris buvo įsteigtas Lietuvoje 1943 metais visų politinių partijų ir rezistencinių

sąjūdžių, 1945 metais buvo atgaivintas Vokietijoje, 1955 metais perkeltas į JAV. Jis save laikė lietuvių tautos krašte atstovu ir aukščiausiu politiniu autoritetu.

— Pasaulio Lietuvių Bendruomenė (PLB) Šioji savo kūrėjų noru turėjo atstovauti lietuviams už Lietuvos ribų ir pirmoje eilėje rūpintis jų kultūros reikalais. Tačiau su laiku PLB vis daugiau perėmė ir politikos uždavinių.

III

IŠVYKDAMI į užjūrius, lietuviai tremtiniai-pabėgėliai turėjo palikti viską, ką Vokietijoje buvo sukūrę ar pradėję kurti. Pasiimti galėjo vėl tik tiek, kiek su savim pajėgė nešti. Tačiau jie buvo išmokę veikti ir bendrai dirbti sunkiomis ir neįprastomis sąlygomis. Jie išugdė bendros visus lietuvius pasaulyje apimančios organizacijos idėją ir ją sėkmingai vykdė.

Kas tad buvo tie lietuviai pabėgėliai savo esme? Kai kur galima užtikti naivių aiškinimų išeinant iš žodžių prasmės. Va, mes nesame išeiviai, kadangi niekur neišėjome (atseit neskubėdami, pamaži), o esame pabėgėliai, kadangi galvotrūkčiais turėjome bėgti nuo rusų ir artėjančio fronto. O mūsų vaikai niekur neišėjo ir neišbėgo, taigi šie yra užsienio lietuviai. (Aurelija M. Balašaitienė, „Gimtasis kraštas“, 1993.8.5).

Tačiau lietuvių pabėgėlių savimonė niekad nesiorientavo nei į teisinius apibrėžimus (taip jie neatitiko nei tarptautiškai apibrėžtos pabėgėlių, nei DP kategorijos), nei į etimologinius aiškinimus, o save vadino įvairiais vardais. Neprigijo vertimai „išvietintieji asmenys“, lygiai kaip ir „perkeltieji asmenys“ ar „išvežtieji“. Apie 1945 metų Kalėdas staiga pradėtas vartoti tremtinių terminas bus bene plačiausiai paplitęs pirmaisiais metais tiek spaudos skiltyse, tiek organizacijų ar komitetų pavadinimuose. Spaudoje užtinkamos ir sinonimiškai vartojamos buvo pabėgėlio ar egzilo sąvokos. Tik su laiku išeivio sąvoka pakeitė tremtinio.

Lietuviai buvo palikę savo tėvynę. Dauguma tai padarė ne savo noru. Bet ir tie, kurie išėjo ar bėgo tiesiog niekieno neverčiami ir neturėjo jokie kito specialaus tikslo kaip tik gelbėti savo gyvybę, buvo niekas kitas kaip tremtiniai pilna to žodžio prasme—struktūriniai tremtiniai. Pabėgėlio tremtinio būseną, kaip yra formulavęs Antanas Maceina, sąlygojo ne tai, ar jis buvo fiziškai ištremtas, pabėgo ar išėjo, bet faktas, kad jis nebegalėjo grįžti į savo tėvynę, nes ji buvo svetimųjų pavergta. Taigi tremties esmę apsprendė išeivio santykis su Lietuvos laisve. Pabėgėliai atsisakė grįžti, kad galėtų laisvėje kovoti prieš tai, nuo ko bėgo. Jie svetur laisvai apsisprendė nešti atsakomybę už savo tautos ir valstybės likimą. Jie suprato tremtį kaip uždavinį, kaip galimybę padaryti tai, ko pačiame krašte nebuvo galima padaryti. (Plg. Antanas Maceina: Išeivio buvimas svetur,

„Į laisvę“, 1980, nr. 79, ir Asmuo ir istorija, Chicago, 1984).

Kategoriškai buvo atmetama mintis, jog palikus kraštą, išsijungiama ir iš viso tautos gyvenimo. Nes tėvynė buvo suprantama ne vien kaip erdvinis gamtovaizdis, bet sykiu ir tautos gyventas bei gyvenamas laikas, vykstant šiame gamtovaizdyje, t.y. tautos lūkesčių išraiška, neuždaroma jokioje erdvėje.

Panašiai mastė ir Juozas Girnius, bene plačiausiai svarstęs asmens įsipareigojimą savo tautai tremties sąlygomis. „Taigi kraštas yra ne tik geografinė, bet ir istorinė sąvoka, nes jis ne tik gamtinė, bet ir žmogiškoji erdvė“ (Tauta ir tautinė ištikimybė, Chicago, 1961, p. 137). Todėl palikti kraštą tremtiniui dar nereiškę palikti tautą. O kadangi tauta yra žmonės, o ne vieta, todėl ir svetur gimusiam bei neturinčiam tėviškės sentimentu, yra įmanoma savo tautą mylėti, bei jos gyvenamąjį kraštą laikyti savo istorine tėvyne. O tautą verta mylėti todėl, kadangi ji yra vertybių nešėja ir kūrėja, vykdanči kaip ir atskiras žmogus savo uždavinį vertingai egzistuoti ir ne tik paprastai laike trukti. Vertingai egzistuoti reiškia išplėsti savo galimybes kūrybos laimėjimais ir tuo būdu laiko trukmę pakelti į istorijos rangą, nes tik tai priklauso istorijai, kas pažymėta kūrybine iniciatyva. Tik nutausdami išėiviai virsta atplaiša, tuo būdu mirdami savo tautai.

Tremčiai užsitęsiant, buvo suvokta, kad tikriausiai tėvynėn nebus sugrįžtama asmeniškai. Todėl užsimota griebtis veiklos, kad grįžtų tremtinių darbai. Skatinimų išlaikyti tautinę ištikimybę, nenutautėti, išauklėti antrąją kartą lietuviška, dirbti Lietuvos išlaisvinimo linkme buvo begalės: kunigai, mokytojai, visuomenės veikėjai, politikai, spauda nuolatos pabrėžė ryžto reikalą, nekapituliuoti priešingomis sąlygomis, dar daugiau sutelkti savo jėgas, dar tvirčiau užsimoti, nes tremtis jiems buvo kitas tėvynės vardas.

Galima sutikti, kad kai kurie tautinio darbo svetur pagrindimai buvo truputį dirbtiniai, kai kurie gal net nesiderino su gyvenimo tikrove bei logika. Bet tik tokios, kiekvieną absoliučiai įpareigojančios ideologijos šviesoje galime suprasti visas pabėgėlių pastangas. Tik iš šitokios sąmonės kiekviena pabėgėlių veikla jiems pasidarė kryptinga ir giliai prasminga. Ir tik todėl pabėgėliai neįsiliejo į savo aplinkos gyvenimą jame prapuldami, bet pradėjo kurti savo gyvenimą, pradėjo krauti savo turtą, palaikė savo papročius, kaimynystes, kūrė savo šeimas, kūrė savo kultūrą. Nes matė stovį prieš didelį uždavinį Juozo Girniaus žodžiais — „— nesunykti trąša svetimuosiuose, o išsiskleisti pasaulyje Lietuvos žiedu, kuriant dvasinės erdvės Lietuvą“ (Idealas ir laikas, Chicago, 1963, p. 236).

IV

KONKREČIOS lietuvių pastangos tad krypo pirma į sudarymą sąlygų, kad lietuvybė būtų išlaikyta ir perduota ateinančioms kartoms; antra, į tautinės kultūros kūrybos skatinimą ir skleidimą gyvenamajame krašte bei tam reikiamų sąlygų sudarymą; trečia, į politinę veiklą, nukreiptą į Lietuvos išlaisvinimą.

Tam pirmiausia naujose gyvenamose vietose buvo atgaivintos daugumoje jau Vokietijoje atkurtos arba naujai įsteigtos įvairaus pobūdžio organizacijos: jaunimo, religinės, profesinės, politinės ir jas visas vainikuojanti Pasaulio Lietuvių Bendruomenė. Švietimo srityje atliktas tikrai milžiniškas darbas. Jau neskaitant poros metų Vokietijoje, kur mokyklas lankė arti 10.000 jaunimo, iš kurių 800 įsigijo brandos atestatus, Amerikoje pradžioje veikė 53 lietuviškos mokyklos su 319 mokytojų ir 3.849 mokiniais. Dar šiais metais veikia 19 mokyklų su 163 mokytojais ir 978 mokiniais. Kiek tam reikėjo organizacinio sugebėjimo, kiek neapmokamų darbo valandų, kiek reikėjo pastangų suderinti programas, paruošti vadovėlius, organizuoti mokytojų paruošimą, studijų dienas — kas tai nusakys. Mokyklas organizavo ir išlaikė tėvai, mokytojai, Lietuvių bendruomenė, nuo 1965 m. finansiškai padedant ir Lietuvių fondui. Jeigu JAV lietuviškų mokyklų metinis biudžetas siekė apie 150,000 dol., tai per 45 metus susidarė stambi suma (6,7 mil. dol.), sudėta pačių lietuvių. Atitinkamai veikla buvo vystoma visuose kraštuose, kuriuose buvo apsigyvenę bent kiek lietuvių.

Lietuvybės palaikymui buvo angažuotos ir ideologinės jaunimo organizacijos kaip skautai ir ateitininkai bei vėliau susikūrusi bendrinė jaunimo organizacija — Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga. Tam pačiam tikslui tarnavo tautinių šokių grupės, chorai, sporto klubai, vasaros stovyklos, dainų ir šokių šventės. Šie mėgėjiški sambūriai buvo reikšmingi ne tik tuo, ką jie pasiekė, bet ir savo dalyvių ugdymu. Susitelkiant lietuviškai dainai, scenai ir šokiui tuo pačiu giliau buvo įaugama į lietuvybę.

Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lituanistikos tyrimų ir studijų centras, Lituanistikos katedra, Mokslo ir kultūros simpoziumai, JAV — Kanados lietuvių teatro festivalis, lietuviškoji opera, archyvai, muziejai, studijų savaitės, kultūros kongresai turėjo skatinti ir organizuoti kultūrinę kūrybą. Individualios kūrybos vaisiai tapo matomi 3.980 grožinės literatūros, meno ir mokslo knygose ir 65.000 reikšmingų straipsnių, kurie pasirodė vien tarp 1945 ir 1965. Išskirtinai paminėtinas 37 tomų Lietuvių enciklopedijos ir 6 tomų Encyclopedia Lituanica išleidimas. Lietuviškai veiklai finansuoti įsteigtas Lietuvių fondas, sukaupęs iki šiol per 7,8 mil. dolerių ir parėmęs kultūrinius užmojus 3,8 mil. dol. suma. Nepamiršta liko ir labdara: BALF'as rėmė tautiečius,

gyvenančius mažiau pasiturinčiose šalyse. VLIK'as ir PLB darė visa, kas jiems buvo įmanoma, keliant Lietuvos nepriklausomybės klausimą. Reikia pabrėžti, kad viskas buvo padaryta be valstybės ir jos resursų pagalbos. Pinigai sudėti pačių lietuvių, kūrybos darbas atliktas daugiausia laisvu nuo savo profesijos laiku.

Taigi Lietuva ir lietuviybė stovėjo viso išeiviško gyvenimo centre, tad kažkokio specialaus „atsigręžimo veidu į Lietuvą“ ir nereikėjo. Atsigręžimo propagavimas piršo mintį, jog tik per pačiame krašte kuriamą kultūrą išeivija gali likti gyva. Kad tik tėvynės parama išgelbės išeiviją, buvo abejotina prielaida, nes ten kuriama kultūra nebuvo suaugusi su išeivijos gyvenimu ir su tomis tautos tradicijomis, kurios pavergėjų buvo slopinamos. Jokios aplinkybės negalėjo pakeisti būtinybės kurti savąją, t.y. išeivišką kultūrą. Nebūtinai tas reiškė atsisakymo lietuviškos kultūros vienovės, bet tik rodė išvalgą, jog tą vienovę sudarys jų atmainų įvairumas.

Ryšių su kraštu klausimas buvo painus, nes „bendradarbiavimas“ buvo galimas tik viena kryptimi ir nuvežimas savo kūrinių Lietuvon buvo dažnai susijęs su atidavimu vienokios ar kitokios duoklės komunistų propagandai. Ne visi todėl norėjo santykiauti su kraštu, lyg jame nebūtų buvę okupacijos ir priespaudos. Antra vertus, išeivija negalėjo visai atsisakyti ryšio su Lietuvoje pasilikusiais žmonėmis ir ten kuriama kultūra. Bendradarbiavimo ribas todėl žymėjo du dalykai: bendradarbiavimas su Lietuvos žmonėmis neturėjo (1) kirsti bei silpninti tautos pajėgumo, (2) negalėjo vesti į Lietuvos okupacijos pripažinimą.

Šioje vietoje norėtusi pabrėžti, kad tai kas pasakyta, ar kas dar bus sakoma apie išeiviją, jokių būdu nereiškia jos idealizavimo. Ji niekada nebuvo vieninga: susiskaldymo buvo nemažiau kaip ir dabar Lietuvoje, buvo ir nesantaikos, buvo ir nutautusių, ir iš lietuviško gyvenimo pasitraukusių. Apie šias ir kitokias blogybes rašė Juozas Eretas (Tremties lietuvis idėjų sukuryje, Šaltinis, London, 1965): „Kitas emigracijas žlugdė bėdos, neturtas, alkis, mums gi paradoksiškai, pavojus gresia nuo migdančio gerbūvio, nuo užliūliuojančio pertekliaus. Bet mūsų turtai tebus dėmė bei nuodėmė, jei jie nėra panaudojami tremties mums uždedamoms pareigoms atlikti. Įsidėmėkime, kad tas, kuris pinigais ima galvoti, greitai pinigams ir ims gyventi. Tuo būdu anksčiau tremties idealus linksniavę gerbūvininkai pasimes tame veltėdiškame miesčioniškume, kuris pakerta mūsų užsimojimus, žudo mūsų talentus ir silpnina net fizinę mūsų atsparumą. Liūdna, jei mūsų gabumus vilgo skausmo ašaros, bet dar liūdniau, jei juos aptaško pertekliaus taukai“.

Prieš sumaterialėjimą buvo daug pasisakiusiųjų. Bet buvo bijomasi ir sumiesčionėjimo. „Miesčioniškumo esmė juk glūdi naudojimesi kultūros gėrybėmis, nesirūpinant jų kūrimu“, rašė Antanas Maceina („Į laisvę, 1974,

nr. 61). Išeiviai buvo orientuojami į kitas vertybes: „Jausmas, kad kraštas, kuriame augau, mokinausi, dirbu, vis dėlto yra ne mano tėvynė, kad jis man yra svetimas giliausia žmogiškąja prasme; kad jame esu radęs tik prieglaudą, o ne tikrąją savo pastogę — šis jausmas ir sudaro išeivio būsenos esmę, būsenos, kurią ir vadiname tremtimi“ (Antanas Maceina, *Asmuo ir istorija*). Kas šiandien Lietuvoje drįstų siūlyti panašią gyvenimo filosofiją, ir kas ja sektų? Tik išeinant iš tokios išeivių savimonės ir to, kuo jie gyveno, galima suprasti, kiek giliai juos paliečia paskutiniųjų metų pasikeitimai ir naujai besimezgąs santykis su jau laisvos Tėvynės žmonėmis.

V

LIETUVAI atgavus laisvę, kiekvienas svetur gyvenantis lietuvis pasidarė tik paprastu išeiviu. Šis faktas žymi pirmąjį lūžį išeivių sąmonėje. Nebeliko kertinio jo lietuviško gyvenimo pagrindimo ir variklio, atkrito taip absoliučiai įpareigojantis reikalavimas — išlaikyti lietuvių, atkrito ir uždavinys kovoti už Lietuvos laisvę. Jeigu sutiksime su Maceina, kuris teigia, „kad kūryba gali kilti tik iš pabėgėlio sąmonės, nes tik ši sąmonė ugdo savoje pastangą grįžti į tautą, grįžti ne tuščiomis, bet nešantis įtampios kūrybos vaisių“ (A. Maceina, „Į laisvę“, 1973, nr. 57), tai aiškiai matome, kad dabar stokojame savo veiklai gilesnio pagrindimo. Kultūra yra anaipatol ne visos išeivijos gyvenimo prasmė, o tik tos dalies, kuri turi grįžimo sąmonę. (Grįžimas čia suprantamas nebūtinai kaip grįžimas savu asmeniu, bet savu objektyviu įnašu tautos kultūrai). Štai kodėl dabar pasikeitęs laikams neužtenka semtis vien iš patirties — reikia naujos motivacijos, norint panašia apimtimi tęsti savo darbus. Dabar gi veikla vystoma iš inercijos, bet ji jau nebeturi orientacijos bei vidinės dinamikos ir pagrindimo.

Kad sąmonė, žmonių nusiteikimas, daug reiškia, rodo ir šios mažos išeivijos bangos pasiekti kultūros laimėjimai. Kadangi ankstesni išeiviai paliko Lietuvą ieškodami tik sau geresnio gyvenimo, jie šiam tikslui ir paskyrė visą savo energiją. Būdami kur kas gausesni ir savo tėvų kraštui neabejingi, jie sudėjo daug pinigų, surinko daug parašų, bet ryškesnių kultūrinių laimėjimų jie nepasiekė.

Antrasis lūžis išeivių gyvenime siejasi su klausimu, kas buvo ta išeivių Lietuva, į kurią buvo nukreiptas visas jų darbas ir visos jėgos ir kurios ilgėtasi. Neretai matosi nuorodų, jog tai buvusi Smetonos Lietuva. Tuo pažymint, kad žvelgta atgalios į tai kas praėjo, į abejotinos vertės padarą. Kiti priekaištai skamba taip: „Jūs, išeiviai, mylite Lietuvą, bet jūs ją mylite tokią, kokią įsivaizduojate, kokios norite. Reikia priimti ir mylėti tokią, kokia ji yra — apšėpus, nešvari, pilna sopų“.

Nemanau, kad daug kas idealizavo „smetoninę Lietuvą“ ir troško jos

grįžimo. Tarpukario Lietuvos santvarkoje, visuomeniniuose santykiuose turbūt nedaug rasime žavingų reiškinių. Bet reikia pasakyti, kad tuo laiku vyko tam tikras tautinis ir kultūrinis pakilimas, be kurio tauta būtų sunkiai pakėlusį naują penkiasdešimt metų trukusią vergiją. Nemanau, kad išeiviai apskritai įsivaizdavo ateities Lietuvą kokia nors konkrečia prasme. Girnius išeivio santykį su Lietuva taip aprašo: „*Per amžius telkdamas tautos kartas bendram gyvenimui ir būdamas tautinės civilizacijos vieta, kraštas tampa istorinė tautos šventovė... Visų lietuvių bendroji tėvynė yra Lietuva, nežiūrint kas kur gimė ar gyvena. Lietuva visų pirma yra ne žemė Baltijos pajūryje, o mes patys visi lietuviai. Užuot buvusi paprastų vietovardžiu, Lietuva visų pirma — žodis pačiai tautai*“ (Tauta ir tautinė ištikimybė, p. 137 ir 141).

Išeiviai visų pirma save tapatino su tauta, o ne su konkrečia valstybine santvarka, tuo pačiu juos jungė tautos istorinė sąmonė, o ne valstybinė. Be abejo, kad nepriklausomas tautos gyvenimas buvo supras tas kaip vertybė ir jo buvo siekiama. Tačiau nepriklausomos valstybės idėja apskritai jungė išeivių praeitį su ateities vizija ir įpareigojo juos dabarčiai. Šitokia abstrakti su tam tikra politine santvarka krašte nesusijusi Lietuvos sąvoka buvo tuo savotiška, jog jos nebuvo galima paneigti pasiremiant net neigiamiausiais reiškiniais. Sakysim, išeivių spauda daug rašė apie įvairias Lietuvos gyvenimo negeroves, bet visa tai neturėjo jokios įtakos Lietuvos meilei ar prisirišimui prie jos. Už visa, kas neigiamo vyko Lietuvoje, buvo laikomi atsakingi okupantai, rusai, komunistai, — lietuviai juk nebuvo laisvi.

Pasibaigus okupacijai, svetimųjų valdymui, priespaudai, Lietuvą tvarko laisvi lietuviai. Dabar už matomas neigiamybes negalima kaltinti svetimųjų, nebeliko atpirkimo ožių. Už visa atsako patys lietuviai. Padidėjus kontaktų galimybėms, atsiranda daugiau konfliktinių situacijų tarp atskirų asmenų ir valstybės ar jos atstovų. Tuo pačiu jie tapo pykčio ir net neapykantos objektu. Ir tas didina vidinę distanciją tarp išeivijos ir Lietuvos.

Trečias lūžis išeivių samonėje paliečia daugiau vyresnius: tai būdas, kaip į išeivius žiūri ir su jais elgiasi Lietuvos valstybė ir jos atstovai. Ši problema gauna išraišką pilietybės klausimo sprendime. Cituoju vieną būdingą pasakymą: „*Vylėmės, kad be jokių 'malonės prašymų', laisvi kaip paukščiai galėsime skraidyti šen ir ten. Bet vietoj to mūsų nauja atgimusi tautos valdžia spyrė išeivijai į dantis. Po tokio ilgo įtempto darbo bei lūkesčių pasijutome apvilti, kaip nudėvėti seni namo baldai, išmesti už tvoros*“ (Algirdas Gustaitis, „Lietuvos rytas“, 1995.6.21).

Per penkiasdešimt metų išeiviams niekas negalėjo atimti pilietybės, nes visi bandymai išėjo iš neteisėtos okupacinės valdžios ir tam buvo galima pasipriešinti. Prieš teisėtos valdžios sprendimus nebeliko apsigyni-

mo priemonių. Todėl net tie, kurie iki šiol nebuvo priėmę gyvenamojo krašto pilietybės, tai padarė dabar, nes kraštai, kuriuose gyvenama, daugiausia buvo svetingi kraštai, davė išeiviui darbo ir duonos, aprūpino jį ir jo šeimą nelaimėje ir senatvėje. Pilietybės klausimas yra tik vienas problemos aspektas, kurio svarba su laiku mažės. Apskritai Lietuva atsisako išeivių talkos, nors oficialiai retsykais skelbiami raginimai ir kvietimai atvykti ir dirbti. Gerai dar, kad bent grįžta ir priimama sukurta kultūra. Labai laukiami pinigai. Didelis išeivių turtas betgi yra jų patirtis, o ji lieka neišnaudojama. Mielai iškasami mirusiųjų palaikai. Bet tai beprasmiškas darbas, nes ar ne vistiek, kur išeivių kaulai pūva: jų ten nėra. Reikėtų ieškoti gyvųjų, ne mirusiųjų.

Ketvirtasis lūžis paliečia daugiau jaunesniuosius, išeivių vaikus. Kuo rėmėsi ir buvo palaikomi santykiai su jų tėvų kraštu? Šie saitai buvo nepaprastai sudėtingi, gležni, subtilūs, kiekvienu atveju jie susidarė ne savaime, bet buvo didelių asmeniškų ir kolektyvinių bendruomenės pastangų padarinys. Cituoju vieną jaunesnės kartos atstovės pasisakymą: „...Nes mes iš tikrųjų labai mylėjom Lietuvą. Mes visa darėme iš tikrųjų dėl Lietuvos, manydami, kad jei jums kas ne taip atsitiktų, mes esame dalis tos kalbos (tautos), ir ta kalba (tauta) kaip nors išliks kaip kalba (tauta). Kai Lietuva pasidarė nepriklausoma, atkrito šita kalbos (tautos) palaikymo būtinybė ir man pasirodė, kad mano poezija (darbas) baigta(s), baigtas ir mano gyvenimas“ („Literatūra ir menas“, 1993.7.3, įterpimai skliausteliuose autoriaus).

Išėivijoje išaugusių kartų prisirišimas prie Lietuvos yra ne savaime suprantamas. Jei norima jį išlaikyti, reikia pastangų, nes šie žmonės gali gerai gyventi ir be savo tėvų krašto.

Dar viena problema šiame sąryšyje yra reikšminga. Dažnai skaitome nusiskundimus — paaiškinimus, jog išeiviai ir Lietuvos žmonės yra skirtingi. Bet juk niekur neparašyta, kad jie turi būti vienodi. Jei taip būtų, išeivių Lietuvoje tikrai nereikėtų. Tačiau kitkas svarbu. Išėivijos ir Lietuvos ypatybėse susikerta dvi skirtingos gyvenimo filosofijos. Išėiviškąją galima būtų pavadinti idealistine. Suaukoti sunkiai uždirbti pinigai lietuviškai veiklai, savanoriškas, neapmokamas (visuomeninis) darbas mokyklose, organizacijose, grupėse, stovyklose; solidarios pagalbos ugdyimas, vargingiau gyvenančių šelpimas (Balfas) tiek materialiai, tiek dvasiškai (pvz., nemokama spauda). Jokios tolerancijos bendrųjų pinigų išėikvojimams ir kitokiems nusikaltimams. Nors turėjome visko — ir vagių, chuliganų, išdavikų, garbėtroškų, bet apibendrinant galima tvirtinti, kad iš esmės išėivijoje vyravo tiek teorijoje, tiek praktikoje idealistinis nusiteikimas.

Lietuvoje labai brutaliai išniro materialinis pradas. Valstybės turto grobstymas, savos naudos ieškojimas. Išėivija negalvojo, jog visi lietuviai krašte esą šventi, nepažįstantys nei rietenų, nei savanaudiškumo, nei nu-

sikaltimų. Taip niekas negalvojo. Bet gal nelauktas buvo toks neigiamybių visuotinumasis, pradedant apatinėmis ir baigiant aukščiausiomis pakopomis. Aukščiausio teismo pirmininkai, prokurorai, universiteto rektoriai, ministrai pirmininkai elgiasi taip, kaip nederėtų. Blogiausia, kad ne vienas iš jų gal ir nenujaučia, daras negerai. Neapmokamas darbas Lietuvoje nevertinamas, — gal todėl ir išeiviai nevertinami, kurių visas darbas visuomeninis. Štai kodėl išeivijai toks Lietuvos vaizdas kelia siaubą.

VI

KOKIA tad turėtų būti išeivijos ateities veikla? Principinių svarstymų yra nedaug, atsakymų dar mažiau. Reikia manyti, kad tautinis užsiangažavimas nebus suprastas kaip būtinybė, bet kaip laisvas asmens apsisprendimas. Bet kaip tas apsisprendimas galėtų būti paveiktas lietuvių naudai, lieka neaišku. Galima būtų remtis paskutiniaisiais dešimtmečiais kilusiu poreikiu, ieškoti savo tautinio tapatumo, ieškoti savo šaknų. Bet kas ieško, tas jau kažką praradęs, ir tokius angažuoti sunkiau. Pagaliau tai gali pasirodyti tik praeinantis mados dalykas.

Kanados LB išeivijos ateities svarstybose „Mes ir 2001“ Dalia Katiūtė-Boydstun 1993 m. siūlo iškelti daugiau „bendražmogišką“ aspektą, kad kiti apie mus galėtų pasakyti „kokie jie geri ir kilnūs“, o taip pat „kokie jie saviti ir įdomūs“. Siūloma, kad lietuvių bendruomenės išsiskirtų žmogiška šiluma, kurios pasaulyje taip maža.

Tokia bendražmogiška dimensija nėra nauja mintis. Taip jau Juozas Eretas skatino: „Mes naujojo kontinento laisvės idealui turime duoti lietuviškus sparnus“ („Ateitis“, 1965, nr. 5). Kęstutis Girnius teigė, kad tas, kas kūrybiškai vertinga, vertinga ir tautiškai. Bet geras žmogus, taigi ir kilnus, ir savotiškas, dar nebūtinai turi būti ir geras išeivis („Į laisvę“, 1972, nr. 56, p. 5). Kuo pagrįsime, kad būtent visi lietuviai kaip tik turi būti geras žmonėmis?

Apskritai gal ir reikėtų mąstyti kiek plačiau. Nors, sakykim, nei Šalkauskis, nei Maceina, nei Girnius niekur nepropagavo siauro ir lėkšto nacionalizmo ar net šovinizmo, tačiau jų ir daugelio kitų visa galvojimo sistema liko atremta į romantinę 19-to amžiaus tautos ir tautiškumo sampratą bei atliepia tautinės valstybės, t.y. tam tikro istorinio laiko, poreikius. Praktiškoje veikloje tai pasireiškė savos rūšies etnocentriškumu, kuris gal ir atbaidė dalį jaunimo nuo lietuviškumo. (Tam būdingas klausimas: kur dingę ultrapatriotų vaikai?) Konkrečiai PLB pirmininkas Bronius Nainys, atrodo, norėtų telktis prie išeivijos reikalų. PLB atstovas Lietuvoje Juozas Gaila LB pagrindiniu tikslu laiko suorganizuoti Pasaulio lietuvių bendruomenės Rytuose ir už etninių Lietuvos sienų gyvenančius

tautiečius. Į JAV LB valdybos pirmininkus kandidatavęs Vytautas Kamantas skelbė: „Pirmasis dėmesys sau, t.y. mūsų pačių lietuvybei išlaikyti“. Rinkimus laimėjo Regina Narušienė, kuri siūlo visas pagrindines jėgas skirti Lietuvai, lietuvybę paliekant išlaikyti sau pačiam: tėvams, mokytojams, jaunimo organizacijoms. Buvęs PLB pirmininkas Vytautas Bieliauskas galvoja: „Palikim Lietuvą Lietuvai, išėviją išėvijai. Lietuva pragyveno kančias, pati ir atsistatys. Tačiau taip susidarius 'mes ir jūs' Lietuva praras 1/4 savo tautiečių, praras išėvijos paramą, o išėvija atsisakys Lietuvos ir įsilies į savo gyvenamąjį kraštą („Tėviškės žiburiai“, 1993.6.18).

Kreipiant savo pagrindinį dėmesį į Lietuvą, atsiranda ir problemų. Štai ištrauka iš pranešimo Kanados LB Tarybai: „Atsiradus tokiai didžiulei pagalbos kryptčiai, žymiai sumažėjo aukos bendruomeninei veiklai vystyti. Lietuva nori mūsų bendradarbiavimo, tačiau tik vienpusio. Švietimo srityje Lietuva tikisi mūsų pagalbos, bet neabipusės. Kultūrininkai mielai lankosi, jei mes sumokam, o mūsų pačių kultūrinė veikla lieka našlaitė. Ekonominėje srityje Lietuvai trūksta mūsų dolerių, bet nereikalingi mūsų ekonomistai, ekspertai ar jų patarimai“ („Tėviškės žiburiai“, 1993.II.30).

Iš Bendruomenės kartais reikalaujama, jog ji būtų tarpininkė tarp Lietuvos ir išėvių gyvenamojo krašto. Bet ir čia gaunasi tam tikri sunkumai. Visos bendruomeninės organizacijos išėvijoje yra laisvalaikio organizacijos, socialinio bendravimo, ne specifinės organizacijos. Jos visos turėjo vieną tikslą: sudaryti bendravimo galimybes saviems tautiečiams, kad jie bendraudami nepamirštų kalbėti sava kalba, kad jie išlaikytų ir perduotų savas tradicijas ir kitokius dvasinės kultūros pavidalus. Tuo jie turėdavo atsiriboti nuo gyvenamojo krašto žmonių. Išėviai, aprėpdami daug sričių, turėjo visur likti tik mėgėjais. Todėl dabar bendruomenės organizacijos ir negali atlikti visai kitokios rūšies darbų, kuriuos gali atlikti gausų, gerai apmokamą personalą turinčios specializuotos įstaigos, ar tai būtų verslo, meno, muzikos, mokslo ar kitokių sričių.

Lieka paskutinis klausimas: ar naują akstiną išėvių veiklai galės duoti nauji emigrantai iš Lietuvos? Regina Narušienė štai ką mato: „Daugelis jų dar nepažįsta mūsų, gal nepasitiki, jiems dabar ypač svarbu — kaip užsidirbti algas, pragyventi. Bet juos galima įtraukti į veiklą per šokių grupes, chorus, šeštadienines mokyklas, nes jaunų šeimų vaikai jas lankys. Naujieji emigrantai turi ir naujų idėjų, gali pagelbėti mums, tad reikia juos įvertinti“ („Gimtasis kraštas“, 1994.9.29). Čia ir kyla didelis klausimas: ar nauji emigrantai eis šokti ir dainuoti, ar leis savo vaikus į šeštadienines mokyklas, į kurias vaikus reikės vežti valandą ar dvi ir paaugoti dieną savo laisvo laiko, ar pagaliau sudės veiklai reikiamus pinigus. Taip darė II Pasaulinio karo tremtiniai, bet naujieji išėviai tokie

nėra. Jie yra tai, ką Antanas Maceina pavadino duoneliautojais, t.y. geresnio gyvenimo ieškotojais, o tokie rūpinasi pirmoje eilėje geru įsikūrimu ir kultūros nekuria. Todėl ir jų pasireiškimas lietuviškoje bendruomenėje ribosis esmėje socialiniu bendravimu.

VII

PASAULIO Lietuvių Bendruomenė yra II-jo Pasaulinio karo politinių pabėgėlių kūrinys. Visos veikiančios įstaigos, institucijos ir organizacijos yra šių išėivių ir skirtos jų reikalams, vykdyti uždavinius, kuriuos jie sau užsibrėžė. Po penkiasdešimt išėivijos metų didelė dalis šią bendruomenę kūrusių ir sudariusių jau yra mirę arba jubiliejinio amžiaus. Antroji ir trečioji karta jau nevisiškai įauginta į savą tautą, o dalis jų visai išsijungusi iš lietuviško gyvenimo. Natūralus išėivijos potencialo silpnėjimas pastiprinamas fakto, kad Lietuvai atgavus laisvę visa ikišiolinė išėivijos veikla nebeteko teorinio pagrindimo, kad Lietuvos požiūris į išėiviją mažai skiriasi nuo bolševikų ilgus metus kurto priešų įvaizdžio. Išėiviai nereikalingi nei Lietuvai, nei naudingi bei įdomūs likusiam pasauliui. Naujo išėivijos veiklos pagrindimo nematyti. Naujai iš Lietuvos atvykę išėiviai organiškai į esamas sąrangas neįsijungia, jų interesai skirtingi. Todėl šiandieną turime matyti, kad II Pasaulinio karo tremtinių-pabėgėlių era pasibaigė. Užsienio lietuvių ateities gyvenimas nebegalės būti toks, koks jis buvo praeityje.

Tačiau ateina nauji laikai ir nauji žmonės, atsiranda naujos problemos ir nauji atsakymai į iškilusius laiko reikalavimus. Išėiviams belieka pasiryžti kam nors ir turėti vilties, kadangi viltis, pasak Cirtauto, neša pasiryžėlio darbus, nes ji viena turi sparnus.

**PENKTOSIOS Į LAISVĘ FONDO
LIETUVOS FILIALO STUDIJŲ DIENOS
1996 METAIS ĮVYKS
LIEPOS 10-14 DIENOMIS TELŠIUOSE.
PLATESNĖ INFORMACIJA BUS PATEIKTA
SPAUDOJE VĖLIAU. RUOŠKIMĖS DALYVAUTI**

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: ŽMOGUS IR JO PALIKIMAS

ANTANAS SABALIS

Apie Vytautą Vaitiekūną kalbėti nėra lengva, bet kalbėti reikia. Nėra lengva, nes tai buvo kuklus, niekur neprasikišantis ir savotiškai paslaptingas žmogus, niekur apie save nemėgęs kalbėti, save iškelti. Sakytumei, vis duodavęs suprasti, kad visų tautos nelaimių akivaizdoje, svarbus ne pats Vaitiekūnas kaip žmogus, bet jo idėjos, jo mintys, jo įtaigojimai. O kalbėti apie tokį žmogų reikia, nes jo idėjos pasklido išėivijoje ir tapo pasisavintos bei priimtose grynai dėl jų vertės. Jos teikė maščančiam išėiviui veiklos prasmę, nepaisant iš kokios politinės grupės ar kokio pasaulėžiūrinio asmens tai ateina. Šia prasme Vaitiekūno veiklos metodika yra ypatingai įdomi, matant kiek daug mūsų išėivijos vadovų, ypač paskutiniomis metais, pasižymėjo egocentrine, tiesiog asmenine, save iškeliančia veikla.

Patį Vaitiekūną išėivijos žmonės vertino įvairiai. Prisimenu studentus, kurie suvažiavimuose ar konferencijose turėdavo daryti pranešimus. Jeigu svečių tarpe jie pastebėdavo Vaitiekūną, pasijusdavo labai nejaukiai, nes žinodavo, kad gražbylyste ar tuščiažodžiais nepraeisi: Vaitiekūnas pa-

klaus keletą klausimų, iš kurių auditorija supras, kad prelegento nepasiruošta. Panašiai būdavo ir su „politikais“: ne vienas tuščiažodžiautojas pasijusdavo nesmagiai, kai Vaitiekūnas pareikaludavo minties aiškumo, žodžio precizijos ir faktų, faktų... Reikia dar pažymėti, kad Amerikoje advokatai nėra labai mėgstami. Jų pastangos bet kokia kaina išteisinti kriminalistus yra pasiekusios zenitą. Tuo pačiu ir Vaitiekūnas, būdamas teisininkas, nors tiesiogiai advokato praktika Amerikoje nesivertęs, pateko į tų „nepatikimųjų“ kategoriją, kurių esą reikia saugotis, nes jie yra ne teisės ir teisingumo atstovai, bet įstatymų manipulatoriai. Taigi ar tai dėl panašių atsitiktinumų, ar dėl kitų sumetimų, Vaitiekūnas savo idėjas daugiausia skleidė raštu, nors dažnai būdavo kviečiamas prabilti ir gyvu žodžiu, ypač jeigu reikėdavo kur nors pranešimo apie padėtį Lietuvoje.

Tačiau reikia pastebėti, kad nepaisant jo rezistencinio kietumo, Vaitiekūnas niekad viešai ar per spaudą nėra savo oponentų suniekinęs ir įžeidęs. Jis turėjo vieną paprastą formulę, kurią naudojo savo nepasitenkinimui išreikšti: sakyda-

Dr. Juozas Girnius, Vytautas Vaitiekūnas, ir dr. V. Vaitkus 1981 metais LFB savaitėje, Kennebunkporte. Nuotr. V. Maželio.

vo, kad šitaip kalbėti „yra nesusi-pratimas“. O jei griežčiau spustelti norėdavo, tai oponento argumentus vadindavo jau „tikru nesusipratimu“. Šia formule Vaitiekūnas išreiškė didžiausią pasmerkimą. Visi tai žinojo ir suprato. Be to, koks nors kvailas ar neišmanėliškas oponentų pareiškimas Vaitiekūnui iššaukdavo juoką, kuris pasireiškėdavo tipingu tyliu kikenimu. Šis žmogiškasis atvirumas ir, sakyčiau, šiltumas iš vienos pusės, o rimtumas ir paslaptینگumas iš kitos pusės, darė Vaitiekūną tiesiog legendariniu personažu. Kuomet visi žinojo ar pažino „penkis didžiuosius“ — Brazaitį, Maceiną, Ivinskį, Grinių ir Girnių, — tai Vaitiekūnas visada būdavo savotiška mįslė. O kai humoro pilni studentai sakydavo, kad Maceina yra „frontininkų vyskupas“, tai Vaitiekūnas visada būdavo vadinamas „fronto rabinu“.

Pagrindinis Vaitiekūno veiklos metodas buvo groti antruoju smui-

ku. Dažnai jis sakydavo, kad, girdi, rezistencijoje visiškai nesvarbu, kas tą ar aną darbą atliko ar įgyvendino. Svarbu tik viena, — kad tas ar anas darbas yra atliktas. Taip, pavyzdžiui, atsitiko su raštais apie Pilnutinę demokratiją. Daug autorių apie tai sudėjo savo mintis ir išvedžiojimus. Pagrindiniai žmonės, kalbama, buvo Maceina ir Brazaitis, bet ši medžiaga ilgai blaškėsi be namų ir be vietos. Tik pagaliau Vaitiekūnas, nutaręs, kad iš tų minčių reikia suorganizuoti Lietuvos prisikėlimui išivijos geriausių protų palikimą, visą medžiagą sutvarkė, suredagavo ir išleido atskira knygele. Ji dabar pateko ir į Lietuvą, o ir mes ja dažnai naudojames. Kai kurie kritikai sako, kad knygelė mažytė, be to, jau pasenusi, bet niekas nesiima jos nei pagerinti, nei pakeisti. O žmonėms, kurie apie pilnutinės demokratijos idėją nieko nėra girdėję, ten atsiveria, galima sakyti, naujas pasaulis, medžiaga be didelių filosofijų naujam mąstymui.

Vaitiekūno biografiniai bruožai taip pat yra paslaptingi: jo gimimo vieta ir data yra sunkiai patikrinamos, jo dokumentai antinacinėje rezistencijoje pakeisti; žinome, kad pakeista ir jo pavardė. Daugiausia apie šio žmogaus jaunystę žinome iš jo paties, kai jis rašė ir pasakojo apie kitus. Pavyzdžiui, Vaitiekūno straipsnyje apie Brazaitį sužinome, kad jiedu abu gyveno netoli Marijampolės, lankė Marijampolės gimnaziją ir vėliau atsikėlė į Kauną, kur abudu studijavo Vytauto Didžiojo universitete. Žinome taip pat, kad Vaitiekūnas studijavo ir baigė teisę, kad dirbo Krikščionių darbininkų organizacijoje, kad per pirmąjį bolševikmetį buvo pabėgęs į Berlyną ir iš ten organizavo 1941 m. sukilimą, kad vokiečių okupacijos metais grįžo Lietuvon ir dirbo rezistencijoje prieš vokiečius. Kuomet rezistentai vokiečių Gestapo buvo išaiškinti ir suareštuoti, Vaitiekūnas su jais buvo išvežtas į Bayreuth'o kalėjimą, kuriame vos tik nebuvo sulikviduotas. Tik amerikiečių kariuomenė kalinius išgelbėjo.

Nuo to laiko Vaitiekūnas buvo mūsų tarpe. Vėliau Amerikoje matydavome jį labai dažnai, žinojome, kas jis yra, bet TIKRAI to žmogaus gal ir nepažinome. Ir šiandien, po jo mirties, dažnai savęs klausiamo: kas gi iš tikrųjų buvo tas žmogus, kurio idėjos ir veiklos metodai buvo taip gerai žinomi, tačiau pats Vaitiekūno asmuo buvo toks tylus ir neprasiškiantis?

Galima sakyti, kad tai buvo absoliučiai neegocentrinis žmogus, kuris visada rūpinosi kitais. Yra dabar žinoma ir artimesnių žmonių patvirtinta, kad Vaitiekūnas slaptai ir nie-

kam neprasitardamas, okupacijų metais pats vienas siuntiniais iš Amerikos šelpė 28 šeimas okupuotoje Lietuvoje ir dar kelis studentus Amerikoje.

Visuomeninėje veikloje Vaitiekūnas buvo žinomas kaip principų žmogus, teisės ir tvarkos šalininkas, kuris nepaprastai mylėjo Lietuvą ir visą savo tremties laiką jai pašventė. Amerika jam buvo gera, bet jis netapo jos piliečiu — mirė būdamas Lietuvos piliečiu. Kiek tai liečia teisę, jis yra sykį pats paklauses: „Kas gi iš tiesų yra teisininkas?“, ir čia pat davęs atsakymą: „Tai yra žmogus, kuris mėgsta tvarką“.

Labiausiai Vaitiekūną pažįstame kaip visuomenininką. Jis yra Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pagrindinis kūrėjas, jos statuto autorius ir apskritai LB puoselėtojas. Daugelis sambūrių ar organizacijų, kurios savo suvažiavimuose svarstydavo padėtį okupuotoje Lietuvoje, visada kviesdavo pranešėju Vaitiekūną. Ir jis tokius pranešimus darydavo, nes buvo tiesiog Lietuvos okupacijos temų specialistas.

Pragyvenimą Vaitiekūnas užsidirbdavo darbuodamasis Laisvosios Europos Komitete ir Pavergtųjų Europos Tautų organizacijoje. Tai buvo amerikiečių išlaikomos įstaigos, sukurtos privačių amerikiečių institucijų, žinoma, su valdžios palaiminimu.

Vaitiekūnas prieš savo mirtį yra sakęs, kad, jo nuomone, išėivija savo uždavinį atliko. Ir tam jis nurodęs tris priežastis: 1. išėivija sukūrė Pasaulio Lietuvių Bendruomenę; 2. sukūrė Amerikos Lietuvių fondą (nors ir nevisai tokį, kokio

Vaitiekūnas norėjo; jis siekė pasaulinio fondo) ir 3. išleido į aukštąjį mokslą savo vaikus.

Mirė Vytautas Vaitiekūnas 1984 m. spalio 26 d., Amerikoje išgyvenęs 35 metus.

Vaitiekūno palikimas yra grynai idėjinis, dvasinis, metodinis. Jokio medžiaginio turto Vaitiekūnas nepaliko. Visa tai, ką jis uždirbo, o tai nebuvo daug, šis žmogus išleido labdarai. Koks tad yra tikrasis Vaitiekūno palikimas?

Manoma, kad didžiausias Vaitiekūno palikimas yra — tikėjimas. Šis žmogus išmokė mus tikėti. Tikėti į gėrio nenugalimumą apskritai, o specifiškai — į Lietuvos išsilaisvinimą ir eventualų jos prisikėlimą. Jam tikėjimas — tai „tikroji, didžioji realybė“. Vienu metu jis yra prasitaręs: „Jeigu nori, kad kas įvyktų, turi pirmiausiai į tai tikėti“. Kada nesykį amerikiečiai ir nekurie tautiečiai jam pradėdavę aiškinti, kad esą, svajoti apie nepriklausomą Lietuvą yra „nerealų“, jis tuoj atšaudavo: „Tikėti yra didžioji realybė“.

Maždaug apie 1975 metus išeivija kovoje už Lietuvos laisvę pradėjo pavargti. Buvome netekę jau keliolikos pirmaujančių ir vadovaujančių asmenybių, Sovietų Sąjunga rodė ypatingus agresyvumo ženklus, į kuriuos Vakarų pasaulis nekreipė dėmesio, jokios vilties ar pažangos tuo reikalu nesimatė. Prasidėjo diskusijos išeivijos tarpe, kaip rasti būdus tautą iš visiško sunaikinimo išgelbėti. „Gelbėti, ką dar išgelbėti

galima“, — buvo naujų idėjų apaštalu obalsis. Tiktai Vaitiekūnas su tuo nesutiko. Jis ir vėl kalbėjo apie tikėjimą į Lietuvos ateitį. Ir nors visa eilė cinikų (o jų niekur netrūksta!) pastebėjo, kad tas užsispyręs suvalkietis laikosi politikos, kuri veda į akligatvį, vistiek į šį jo išsūkį atsiliėpė ne tik didžioji išeivijos dalis (Lietuvių Bendruomenė), bet ir jaunimas. Išeivija tiek sujudo, kad, prasidėjus Sovietų Sąjungoje „persitvarkymo“ bangai, jau turėjome ir efektingą Informacijos centrą New Yorke, ir politinius jaunimo seminarus, ir įvairius politinius veiksmus šalia VLIKo. Tad laisvėjimui prasidėjus, jau niekas nebesiginčijo, ko mes norime. Deja, Vaitiekūnas jau buvo Amžinybėje, tačiau jo tikėjimas išeivijoje dar buvo išlikęs gyvas. Ir kartais, atrodo, girdi, kaip šis žmogus ištaria lietuvių tautai Šventraščio žodžius: „Kelkis ir vaikščiok. — Tavo tikėjimas išgelbėjo tave!“

Vaitiekūnas paliko nemažą archyvą, kurio pagrindinius straipsnius išleido Į Laisvę fondas dviem tomiais, pavadintais „Vidurnakčio sargyboje“. Tačiau jo archyvai sudaro 13 dėžių, su visokiais susirašinėjimais, protokolais, laikraščių iškarpomis ir t.t. Ten yra daug įdomių ir vertingų dalykų, kuriuos ateities tyrinėtojai galės vertinti ir

kuriais nors specifiniais klausimais prisirinkti medžiagos. Pvz., Vaitiekūnas buvo suorganizavęs prie Lietuvos Laisvės Komiteto kelias komisijas įvairiems klausimams studijuoti. Viena iš tokių komisijų buvo Lietuvos valstybės sienų komisija. Čia Vaitiekūnas padėjo pagrindus teisiniam Lietuvos sienų klausimui spręsti. Jo formulė čia buvo labai paprasta: Lietuvos sienos yra tik tos mums pripažįstamos, kurios yra nustatytos formaliomis sutartimis. Visa kita yra nereikšminga. Taigi ir 1920 m. paliaubų su lenkais sutartis Vaitiekūnui galioja. Pagal tą sutartį reikia iš lenkų reikalauti Gardino ir Suvalkų.

Kitas įdomus dokumentas, sukurtas Vaitiekūno pastangomis, yra Pabaltijo Federacijos Konstitucija. Ji turėtų būti išspausdinta mūsų spaudoje. Vaitiekūnas yra taip pat palikęs 3 dėžes Lietuvių Fronto istorinės medžiagos.

Visi tie dokumentai ir medžiaga šiuo metu sukrauti ALKOS archyve Amerikoje. Be to, Vaitiekūnas paliko labai sudėtingą ir įdomią visuomeninio darbo metodiką, nurodymas, kaip skleisti idėjas ir nusistatymus išeivijoje. Žinoma, ne visi išeivijos žmonės jo idėjas pasisavino ir vykdė. Buvo tam tikra grupė žmonių, kurie ir šiandien su jo mintimis nesutinka, nenori net ir Lietuvių Bendruomenės pripažinti. Tačiau didžioji išeivijos dalis tapo, sakytumei, prijaukinta daugeliui Vaitiekūno sampratų. Pvz., partizanų kulto įgyvendinimas ir apskritai partizanų atminimas yra beveik

visuotinai prigijęs išeivijoje.

Vaitiekūno palikimas yra beveik grynai idėjinis. Visos jo įtaigotos idėjos kažkaip natūraliai, gal net nesamoningai, paplito bičiulių tarpe, kol pagaliau didžioji išeivijos dalis jas pasisavino ir laikė savaime aiškiomis tezėmis. Pavyzdžiui, visi žinome, kad Brazaitis jau seniai skelbė, kad moralė politikoje yra būtina. Ką Brazaitis paskelbė — Vaitiekūnas įgyvendino. Ir šiandien visos rimtosios politinės grupės išeivijoje (bent viešai) nedrįsta sakyti, kad moralės politikoje nereikia. Todėl, kai prieš keletą metų Laisvės Lygos vadovas Terleckas pasakė Lietuvoje, kad moralės politikoje negali ar neturi būti, tai tiesiog galėjai girdėti, kaip per visą lietuviškąją Ameriką pasigirdo savotiškas juokas, nes šį klausimą Vaitiekūnas jau seniai buvo išaiškinęs.

Norėčiau baigti paties Vaitiekūno rašytais žodžiais. Tai paskutiniai jo žodžiai mums. Savo straipsnyje apie Brazaitį, Vaitiekūnas kalbėjo apie išėjusius į Amžinybę. Dabar, kai ir jisai pats iškelia, šie jo žodžiai tinka mums, dar čia likusiems pagalvoti ir susimąstyti.

„...Brazaitis iškelia ten, kur jau laukė jam mieli Juozas Lukša-Daumantas, Julijonas Būtėnas ir kiti bičiuliai. Visi jie tenai susipranta. Tiktai mes čia vieni alkūniuojamės dėl vadovujančio vaidmens, kiti — pavargome gyvenimo kely, dar kiti — paskendome kasdieniniuose rūpesčiuose. Bet tai jau mūsų, gyvųjų, neišėjusių į Anapus, graudi gyvenimo dialektika“.

PILIE TINĖS VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS UGDYMAS

PETRAS PLUMPA

KRIKŠČIONIŠKI PASVARSTYMAI

Turint omenyje visas politines, ekonomines, psichologines ir morales sąlygas, pilietinės visuomenės ugdymui Lietuvoje pirmiausiai pasitarnautų visapusiška ir bešališka pookupacinio laikotarpio analizė. Būtina išdiskutuoti ir nustatyti praeities vertinimo kriterijus, pagal kuriuos būtų galima modeliuoti valstybės kūrimo politiką. Nesant tokių kriterijų, partiniai demagogai skuba politinius oponentus traktuoti tautos priešais, kad visam laikui užsitikrintų dominuojančią padėtį.

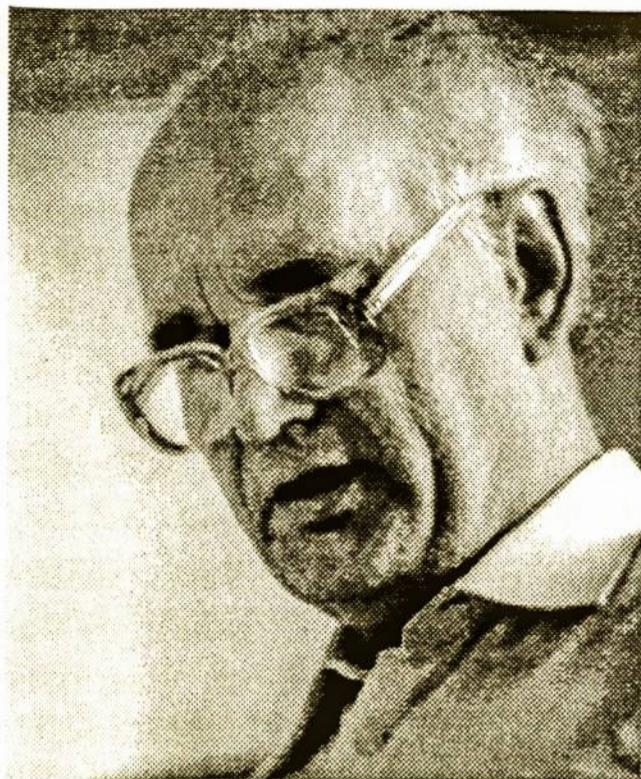
Pirmiausia reikėtų pakilti virš siaurų interesų ir pažvelgti į Lietuvą kaip į vandenynę plaukiantį laivą su įvairių pažiūrų, tautybių, religijų ir partijų atstovais. Jie visi suinteresuoti, kad laivas stabiliai plauktų į sėkmės šalį. Tačiau kiekviena grupė tą laimės šalį savaip įsivaizduoja ir stengiasi pakreipti laivą sau pageidaujama kryptimi. Dėl to kyla vidiniai pilietiniai konfliktai, nuo ko ima svyruoti valstybės laivas ir visai prarandamas jo kursas.

Esant tokiai padėčiai, demokratinė valdžios rinkimo forma yra geriausia taiki valstybės laivo stabilizavimo priemonė, nors demokratiškai išrinktos vadovybės kursas anaip tol ne visada būna teisingiausias ir geriausias. Tačiau geriau plaukti klaidingu kursu, negu be jokio kurso grumtis laivo viduje. Klaidingą valstybės kursą, esant demokratiniam valdymo principui, galima dažnai pakoreguoti.

Kuo stabilesnė vidaus padėtis, kuo mažiau valstybės gyvenime įsigali grupiniai interesai, tuo lengviau būna naujai išrinktai vadovybei pakeisti ar patikslinti vidaus ir užsienio politikos kursą.

Būtent tokio pilietinio mąstymo įsigalėjimu Lietuvoje pirmiausia turėjo susirūpinti sąmoningiausia tautos dalis — *politiniai kaliniai* — totalitarinės santvarkos aktyviausi priešininkai. Politinių kalinių tarpe buvo visas Lietuvos politinio ir visuomeninio gyvenimo spektras: visų partijų, visų tautybių, visų religijų ir organizacijų atstovai. Todėl visai natūralu buvo laukti, kad būtent buvusieji politikaliniai taps pagrindine stabilizuojančia jėga Lietuvoje, padedančia sukurti naują pilietinę visuomenę. Tačiau to neatsitiko. Pagrindinis politinių kalinių susivienijimas pateko į

PETRAS PLUMPA gimė 1939 m. Suvainiškyje, Rokiškio apskr. Nuo 1954 metų įsijungė į moksleivių antisovietinę organizaciją. 1958 Vasario 16 ant Petrašiūnų elektrinės kamino iškėlė Lietuvos trispalvę. Netrukus buvo suimtas ir nuteistas 7 m. bausmei Mordovijos lageriuose. Grįžęs į Lietuvą, vėl dirbo pogrindyje prie LKB Kronikos leidimo. Antrą kartą 1973 m. suimtas iškalėjo dar 8 metus tremtyje. Dabar nuo 1993 m. yra Lietuvos Respublikos vyriausybės patarėju religijos klausimais.

vienos politinės orientacijos atstovų rankas, kol pagaliau tapo politine partija. Tai akivaizdus absurdas: kaip gali priklausyti vienai politinei partijai tūkstančiai žmonių, turintys skirtingus politinius įsitikinimus — demokratai, tautininkai, krikščionys demokratai, socialdemokratai ir t.t.) Nors visi jie sovietmetyje buvo kankinami ir kalinami, tačiau savo politinių pažiūrų neatsisakė. Būtent jie, tiek daug kentėję dėl politinės diskriminacijos, turėjo tapti pačiu galingiausiu teisėtumo ir pilietiškumo garantu Lietuvoje. Tačiau demagogija ir agresyvumas nugalėjo išmintį ir santūrumą, todėl politiniai kaliniai susiskaldė į priešiškas grupes, tuo pačiu prarasdami savo reikšmę kuriant naują pilietinę visuomenę ir valstybę.

Kita potencialiai galinga ir įtakinga visuomenę vienijanti jėga yra *Bažnyčia*, kurios veikla nukreipta į žmonių dvasinį atsivertimą ir tobulėjimą. Tas atsivertimas visų pirma reiškia ne religijos išpažinimą, bet atsisakymą ar bent norą atsisakyti keršto, neapykantos, pykčio, pavydo, egoizmo ir visų kitų mirtinų nuodėmių, kurios užkerta kelią į taikos, vienybės ir palaimos gyvenimą. Bažnyčia, vadovaudamasi Gerojo Ganytojo išmintimi bei atverdama Jo pagalbos šaltinius, gali ir turi skleisti ramybę jai patikėtų vaikų tarpe. Popiežius Jonas Paulius II, lankydamasis Lietuvoje, pirmąją savo kalbą paskyręs kunigams ir vienuoliams, Vilniaus arkikatedroje priminė, kad „kunigas... yra pašauktas būti atleidimo ir susitaikymo ženklu“, ir kvietė kunigus kantria meile ir apaštališkuoju įkarščiu padėti atstatyti savosios šalies visuomeninę ir žmogiškąją darną.

Tačiau, lyg pasityčiodami iš Šv. Tėvo ir Bažnyčios, vos praėjus keliolikai dienų po popiežiaus vizito, dešimtys kunigų į profanišką pasaulie-

tinę spaudą iškėlė politinį tarpusavio ginčą, tuo besišaipantiems skaitytojams parodydami, kad politinės aistros jiems yra svarbesnės už evangelinį Bažnyčios mokymą. O vienas Krikščionių demokratų partijos valdybos narys tiesiai pareiškė, kad popiežiaus patarimai — tai dar ne viskas...

Radikalūs politiniai siekiai bei autoritetai tampa ir kai kurių katalikiškų jaunimo organizacijų veiklos kryptimis, nustelbdami evangelinius principus bei elgesį, ko taip labai bijojo mūsų žymieji katalikų filosofai. Praktiškai tai reiškia, kad toks jaunimas netaps krikščioniškosios taikos ir pilietinės santarvės nešėju, o kartu negalės atlikti tos užduoties, kurią atlikti jis yra pašauktas ateities Lietuvoje.

Šios ir daugelis kitokių katalikų gyvenimo nesąmonių kyla iš radikalų veikėjų puikybės, iš nenoro atidžiai įsiklausyti į Bažnyčios mokymą. Blogiausia, kad savo subjektyvias pažiūras, simpatijas ar antipatijas stengiamasi pridengti tikėjimo skraiste ir pateikti visuomenei kaip šventą Bažnyčios reikalą, nors turėtų būti atvirkščiai: Kristaus ir Bažnyčios mokymas turėtų persmelkti visas katalikų gyvenimo sferas — dvasininkus, politikus, ekonomistus, moksleivius ir t.t. Tuomet greitai išnyktų mūsų dvasininkų bedvasiškumas ir susiskaldymas, nebeliktų vietos sektantizmui, mūsų katalikiški politikai įgytų autoritetą ir populiarumą, o jaunimo organizacijos galėtų iš esmės atsinaujinti pagal dabarties reikalavimus.

Trečioji Lietuvos politinį ir ūkinį gyvenimą normalizuojanti jėga galėjo būti mūsų *išeivija*. Juk 1944 m. iš Lietuvos pasitraukė pati sąmoningiausia, išsilavinusi ir kūrybinga visuomenės dalis tam, kad atėjus laikui, visapusiškai padėtų atkurti valstybės gyvenimą ir sužalotą politinių, teisėsauginių ir ekonominių institucijų veiklą. Išeivių inteligentija turėjo galimybę užauginti laisvos, demokratiškos galvosenos ir elgesio vaikus.

Išeiviai, iš toliau stebėdami išsilaisvinančios Lietuvos įvykius, nebuvo tiesiogiai įtraukti į politinių grupių konkurencinę kovą, jie neturėjo tokių okupacinio laikotarpio nuoskaudų ir tokios sąskaitų suvedinėjimo aistros, todėl galėjo, kaip pašaliniai arbitrai, apgalvotai ir autoritetingai paveikti diletantiškai tvarkomą atsikuriančios valstybės politinį bei ūkinį gyvenimą. Jeigu kartu su ponu Bobeliu būtų atvykę dar 50 išeivijos atstovų, ir jeigu jie būtų užėmę nuosaikią, vienijančią politinę poziciją, ko gero ir jie visi būtų patekę į Seimą. Kokios iš to būtų pasekmės Seimo darbui ir visai Lietuvos dabarčiai, turbūt nereikia daug spėlioti.

Suprantama, Aukščiausioji Taryba savo laiku padarė viską, kad išeiviai negalėtų atgauti Lietuvos pilietybės, tačiau jeigu išimtis buvo padaryta vienam kitam, tai būtų buvusi padaryta ir kitiems kandidatams. Kaip ten bebūtų, atvažiuoti ir įsijungti į Lietuvos gyvenimą galimybų yra daug. Žinoma, galima į tą sovietizuotą elgetų ir vagių šalį ne-

Studijų savaitės Dainavoje dalyvių grupė prie Baltojo namo. Nuotr. J. Baužio

kreipti jokio dėmesio, tačiau tuomet nereikėtų tos suluošintos tautos dalies kaltinti, kad ji yra nepilnavertė. Ji yra tokia, kokią ją padarė bolševikiniai nusikaltėliai. Visa pokarinė gyventojų karta išėjo prievartinį sovietinės gyvenimo mokyklos kursą.

Pripažinus, kad politkaliniai, dvasininkai ir išeiviai, galėję teigiamai paveikti politinį ir ūkinį Lietuvos gyvenimą, nesugebėjo atlikti šios pareigos, belieka tik siekti, kad šie tautos sluoksniai bent nebūtų pilietinės nesantaikos skleidimo šaltiniai. Valstybei išeiti iš sunkios padėties padės ne partinės kovos už valdžią stimuliavimas, o ieškojimas būdų įjungti į valstybės kūrimą gabiausių ir doriausių žmonių, nežiūrint jų partinės priklausomybės. *Nei viena dabartinė partija Lietuvoje negali didžiuotis, kad jos gretose nėra buvusių komunistų.* Svarbu, kiek buvę komunistai sugeba žiūrėti į priekį, kiek atsikratė sovietinio mąstymo ir glaudžių nomenklatūrinių ryšių, kurie gali būti kliūtimi kuriant teisinę valstybę.

Turint omenyje pasaulėžiūrinį ir ideologinį pagrindą, o taip pat visuomenės palaikymą, pirmiausia tokios politikos įgyvendinimo turėtų imtis krikščionių demokratų partija. Būtent jos pasaulėžiūra suteikia galimybę įsijungti į pilnavertį visuomenės gyvenimą bet kokios praeities žmogui, jeigu tik nori kurti tiesos ir taikos pasaulį. Dabartinė Lietuvos krikščionių demokratų partija turėtų atsisakyti „amžinai teisiųjų“ statuso ir suteikti galimybę įsijungti į partijos veiklą „gerųjų muitininkų“ gausiems atstovams.

Jeigu piliečių teisės ir orumas bus seikėjami atsižvelgiant į jų politinę laikyseną praeityje ar pagal jų priklausymą kuriam nors politiniam sparnui dabartyje, tuomet teks įteisinti politinių teisuolių kastą, kuriai priklausytų tik tie Lietuvos gyventojai, kurie niekada nebuvo jokioje komunistinėje organizacijoje, niekada nedalyvavo okupantų pseudo-rinkimuose, netarnavo ir nepriesiekinėjo okupacinėje kariuomenėje, nepaliko tėvynės pavojuje ir nepabėgo į užsienį, nebendradarbiavo su KGB ar kitokiais būdais nekolaboravo su okupaciniu režimu. Tokių teisuolių gal atsirastų Lietuvoje bent 1%, bet vargu ar demokratinėje valstybėje tokiai kastai galėtų būti suteiktos ypatingos teisės. Ir kokia iš to būtų nauda valstybei?

Šaliai reikalingi ne tik padorūs, bet ir kvalifikuoti politikai bei tarnautojai. Juk neužtenka būti principingu politkaliniu, geru klebonu ar padoria namų šeimininke, kad galėtum vadovauti net eilinei juridinei kontorai ar konstruktorių biurui. Tad politiniai teisuoliai be visų turėtų ar turimų dorybių dar turėtų įsigyti ir politinės išminties bei švento kuklumo, nes kitaip gali atsitikti jiems patiems tragiškas dalykas, kuomet sovietmetyje kolaboravusi visuomenės dauguma demokratinų rinkimų pagalba nustums ambicingus ir nesukalbamus teisuolius į nepriklausomos ir laisvos Lietuvos gyvenimo patvorį...

Tiesą sakant, tokių politiškai ambicingų teisuolių Lietuvoje yra labai nedaug. Tačiau labai daug yra apsimetėlių, réksmingų prisiplakėlių, savo provokuojančia laikysena besistengiančių pridengti kolaborantišką praeitį ir laimėti nenupelnytą ateitį.

Kuo stipriau daužome aplink mus esančius kūnus, tuo didesnę sutinkame atoveiksmį. Visuomeniniame gyvenime toks elgesys — tiesiausias kelias į savęs izoliaciją. Tai akivaizdžiai įrodė kai kurie mūsų politikai, nuolat pikta puldinėdami kitaip galvojančius ir veikiančius. Visai nesuprantama ir apmaudu, kad tokią elgseną mielai pasisavino ir daugelis aktyvių katalikų. Jausdamiesi esą teisingiausios linijos atstovais, jie visiškai pamiršo kuklumą, kantrybę, santūrumą ir taikingumą. O juk ne tik kunigai, bet ir katalikai pasauliečiai privalėjo Lietuvai parodyti visiškai naują mastymo, kalbėjimo ir elgesio stilių, iš kurio dvelktų optimizmas ir pasitikėjimas žmogumi. Deja, viršų paėmė pseudo-krikščioniškos dvasios atstovai, pasišovę net pačią Bažnyčią padaryti politinių ar šiaip profaniškų siekių vykdytoja.

Kuomet nuomonių skirtumą dėl ekonominių ar socialinių reikalų norima pavaizduoti lyg kovą tarp Dievo ir šėtono, tuomet savime kyla įtarimas, ar ne šėtonas tokias mintis sužadina. O jei dar atkreiptume dėmesį į tai, kad būtent tokios pozicijos šalininkai yra pikčiausios nesantaikos visuomenėje skleidėjai, tai įtarimas dėl velnio intervencijos greitai taps įsitikinimu.

Joks politinis vadovas ar dvasininkas neturėtų savintis neklaidingumo charizmos sprendžiant ūkinių reformų klausimus. Galima sakyti, kad klaidos yra neišvengiamos bet kokių reformų palydovės, lygiai kaip ir politinių vadovybių kaita. Tik labai valdžios ištroškusieji to nenori pripažinti, nes kad ir laikinas valdžios netekimas jiems reiškia tragediją. Demokratinei valstybei periodinė valdžios kaita nėra tragedija, nei nuodėmė, nei neištaisoma klaida. Tai tik laivo kurso pakoregavimas, norint sukurti visuomenei didesnę ekonominę ir socialinę gerovę.

Ar po praėjusių Seimo rinkimų dešinėsios partijos yra padariusios tam tikras išvadas? Kol kas, atrodo, savo politinį kapitalą jos ir toliau kraunasi tik kritikuodamos valdžią. Turint omenyje, kad visuomenė Lietuvoje yra susiskirsčiusi pagal stabiliai nusistovėjusias simpatijas ir antipatijas, tokia politika nėra perspektyvi. Todėl Krikščionių demokratų partijoje turėtų atsirasti asmenybių, kurios, besivadovaudamos krikščioniškąja dvasia ir mokymu, pradėtų kokybiškai naują politiką. KDP esmę turėtų sudaryti ne tik krikščioniškas pavadinimas bei proginis poterių kalbėjimas, bet ir evangeliškas mąstymas bei atsakomybės jausmas už visus Lietuvos žmones (tame tarpe ir kairiuosius). Mūsų politikuojantys katalikai turėtų pasimokyti iš dabartinio popiežiaus drąsos ir universalumo. Partija turėtų atnaujinti savo programą, pritraukti specialistų iš šalies, atjauninti vadovybę. Pasyvus slinkimas konservatorių šešėlyje, čigoniškas polinkis net „pasikarti dėl kompanijos“, piktnaudžiavimas tik primityviu antikomunistiniu leksikonu, nekorektiškas požiūris į Bažnyčios mokymą ir aukštuosius hierarchus, krikščionis demokratų daro nepatrauklia piktų politikuotojų organizacija. Nėra pagrindo laikyti krikščionišku principingumu nuolatinį raginimą, kad buvusieji komunistai atgailautų ir atliktų viešą išpažintį. Paprastai žmogus, atlikęs tokią atgailą, yra linkęs pasitraukti į politinio gyvenimo šešėlį. Išmintingi politikai neskuba piktintis, bet stengiasi kuo geriau oponentus suprasti ir kuo daugiau šalininkų laimėti. Pavyzdžiui, mus piktina kai kurių kairiųjų noras prisiminti sovietinio laikotarpio šventes ar papročius. Nepaisant kad panašūs siūlymai krikščionims sukelia pyktį, vis tiek, turint omenyje pilietinės visuomenės idealą, reikėtų apsišarvuoti šventa kantrybe ir pabandyti suprasti, kad tokių žmonių visa jaunystė praėjo sovietinės ar rusiškos kultūros įtakoje.

Panašiai mes galime suprasti ir tuos išėivijos lietuvių vaikus, kuriems Lietuva tėra tik tėvų, tik praeities, bet ne dabarties tėvynė. Nors tėvams — išėiviams iš Lietuvos — tai labai skaudu, tačiau tokie yra gyvenimo dėsniai, pagal kuriuos susiformuoja žmogaus simpatijų, svajonių ir siekių vidinis pasaulis, kurio nepakeis nei tėvų priekaištai, nei jokie argumentai. Ir dabartinėje Lietuvoje tartum išėiviais jaučiasi daugelis sovietinėje terpėje išaugusių žmonių, kurių vaikystė ir jaunystė praėjo

panionerių ir komjaunimo organizacijose, stovyklose, šventėse ir renginiuose.

Tik naujoji Lietuvos piliečių karta, laisvės sąlygomis išaugusi tautos dvasinių ir kultūrinių vertybių atmosferoje, protu ir širdimi galės suaugti su savo tėvynės praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Kad tai kuo greičiau įvyktų, politinės partijos ir visuomeninės organizacijos turi supratingai ir geranoriškai bendrauti su tautiečiais, kurie yra išeiviai ne tik fizine, bet ir kultūrine prasme, kurie buvo išstremti ne iš Lietuvos, bet iš lietuviškos sąmonės ir kultūros.

Vienas Centro sąjungos lyderis yra pasakęs: „Politikoje negali būti meilės; kalbėjimas apie meilę, tikėjimą rodo nebrandų politinį mąstymą, o mes jau esame subrendę normaliai politinei konfrontacijai.“ Tačiau vis dėlto krikščionims pirmiausia turėtų rūpėti ne politinė konfrontacija, bet visuomenės atnaujinimas ir jos suvienijimas evangelinių principų pagrindu.

POLITIŠKI PASVARSTYMAI

Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės iškovojo nuopelnus savinasi įvairūs politiniai ir visuomeniniai judėjimai. Tokius nuopelnus sau priskiria pokario partizanai, vėlesnieji disidentai bei pagrindžio spaudos platintojai, Sąjūdžio įkūrėjai, atsiskyrusios LKP funkcionieriai, išeivijos veikėjai ir net sovietinės Lietuvos kultūrininkai. Būtume naivūs, jeigu visus nuopelnus priskirtume tik vienai kuriai čia paminėtai ar nepaminėtai grupei, tačiau kartu būtume neteisūs teigdami, jog šių grupių egzistavimas ir veikla neturėjo reikšmės Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui. O jeigu taip, tai nei viena iš šitų visuomenės grupių neturėtų būti žeminama vertinant jų pozityvią veiklą.

Susikūrus Sąjūdžiui absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų norėjo būti laisvi ir nepriklausomi, tačiau nepagarsintomis išlygomis. Vieni siekė laisvės ir nepriklausomybės bet kokia kaina. Kiti norėjo būti laisvi ir nepriklausomi su sąlyga, kad jų buitinės sąlygos nepablogėtų. Treti — jei nebus kaltinami dėl praeities, dėl kolaboravimo su sovietų valdžia. Ketvirtiems nepriklausomybė reiškė galimybę gyventi Vakarų Europos sąlygomis. Penkti — matė galimybę atstatyti turtinį ir juridinį teisingumą, o kartu susidorojimą su buvusiais skriaudėjais ir išdavikais. Kadangi idealistiškų patriotų, siekusių Lietuvos nepriklausomybės be jokių išankstinių ketinimų, buvo bene mažiausiai, todėl galima suprasti, kodėl visose politinėse partijose ir gyventojų sluoksniuose yra tiek daug žmonių, nepatenkintų atgauta laisve ir nepriklausomybe. Suvokiant, kad jų lūkesčiai bei siekiai yra skirtingi ir dažnai nesuderinami, nėra jokio pa-

grindo tikėtis, kad artimoje ateityje būtų pasiekta visuomenės santaika.

Be to, yra ir kitų svarbių priežasčių, trukdančių normaliam valstybės gyvenimo vystymuisi. Dalis tų priežasčių atsirado ir išsaknijo sovietiniame laikotarpyje, o kai kurios — komunizmui žlungant. Reiktų sutikti su sentencija, kad aršiausiais viršininkais tampa buvę pataikūnai. Jie bijo savo praeities, bijo prarasti dabartines privilegijas, todėl stengiasi isteriškai visus kaltinti, kad tokiu būdu save įteisintų ir įtvirtintų. Tai suprantama psichologiškai, tačiau nepateisinama nei politiškai, nei morališkai, nes tokie žmonės trukdo iškilti valstybėje sąžiningiausiems ir doriausiems, neturintiems tokio agresyvumo, įžulumo, nei garbės ar valdžios troškimo.

Ypač daug nesusipratimų ir nesėkmių kyla dėl kabinetinio ir komandinio reformų bei naujovių įgyvendinimo. Panašiai kaip marksistas Leninas savo vaizduotėje sukurtą naujo gyvenimo modelį stengėsi kuo skubiau per prievartą įgyvendinti, taip ir marksistinėje terpėje išaugę mūsų politikai bei valdininkai stengėsi savo sugalvotą reformų schemą skubotai ir mechaniškai primesti valstybei. Taip vienam filosofuojančiam politikui atėjo į galvą mintis Lietuvos ūkio politiką palyginti su besisukančiu ratu: atseit sovietmetyje ūkio ratas sukosi į kairę, todėl dabar tą sukimašį pirmiausia reikia sustabdyti, o po to jau pasukti į dešinę. Praktiškai tai reiškė, kad komunistišką ūkį pirmiau reikia sugriauti, o po to sukurti kapitalistinį ūkį. Kaip tarė, taip ir padarė, tačiau reformatoriai nepagalvojo, kad tarp sugriauto sovietinio ūkio ir tarp dar nesukurto kapitalistinio ūkio gali atsirasti daugelio metų tarpas, kurio pabaigos šiandien dar nematyti...

Sovietinės Lietuvos žemėtvarkininkai, prisidengdami melioracija, sunaikino vienkiemius, buvusių ūkininkų sodybas, o gyventojus perkėlė į kolchozų gyvenvietes. Dabar, skubiai panaikinus kolchozus ir iširus daugumai bendrovių, ūkininkams tenka dirbti atgautą žemę, kuri nuo gyvenvietės yra už 5-10 km. Neturint tenai tvartų ir kluonų bei nuosavos technikos, toks ūkininkavimas ir gyvulių išlaikymas yra ne tik labai sunkus, bet dažnai ir nuostolingas.

Kolchozuose buvo statybininkų, remontininkų, kanceliarijos ir kitos tarnybos žmonių, kurie neturi žemės arba visai nemoka ūkininkauti. Jie prasimano įvairiausių legalių ir nelegalių užsiėmimų: žūklauja, medžioja, brakonieriauja, vagia iš ūkininkų ir bendrovių gyvulius, metalą, užsiima kontrabanda, naminių svaigalų gamyba ir t.t.

Tokiu būdu žemės ūkis nesuklestėjo, o žmonės nuskurdo ne tik medžiagiškai, bet ir morališkai. Daugelis kaimiečių sako, kad dabar jie gyvena dešimt kartų blogiau negu sovietmetyje, o visa revoliucinė žemės ūkio reforma primena Sibiro kalinių maištą, kuomet sudeginus nenkenčiamą vergų lagerį, kaliniai atsiduria be pastogės ir maisto šaltoje tai-

goje. Visa tai rodo, kad mūsų įstatymų leidėjai ir valdininkai, nors turi gerus ketinimus, tačiau neturi išminties ir jautrumo atskiram žmogui. Būtent todėl jie pyko ant kaimiečių ir juos kaltino, kad šie per Seimo rinkimus balsavo už kairiuosius. O juk daugelis kaimiečių su džiaugsmu sutiko Sąjūdį, tikėjo laisvo gyvenimo pranašumu, todėl dori politikai, užuot kaltinę į nevirtę patekusius valstiečius, geriau pripažintų savo klaidas ir kuo skubiau ieškotų kelių padėčiai ištaisyti.

Komunistinio valdymo metai gyventojus padarė kategoriško mąstymo visuomene, kuriai iš viršaus nuolat buvo diegiama mintis, kad yra tik liaudies draugai ir liaudies priešai, kad yra tik visiškai teisinga komunistinė santvarka ir visiškai klaidinga kapitalistinė santvarka. Sužlugus komunistinei imperijai ir santvarkai, kategoriško mąstymo sovietiški politikai tiesiog automatiškai padarė naują išvadą, kad teisinga ir gera yra tik kapitalistinė santvarka, kad tik kapitalizmas dabar sukurs žemiškąjį rojų. Kaip rodo gyvenimas, buvusiuose komunistiniuose kraštuose kapitalizmas rojaus dar nesukūrė ir vargu ar kada nors sukurs. Krikščionims, o ypač katalikams, reikėtų atkreipti dėmesį į Jono Pauliaus II žodžius, kad kolektyvinė (socialistinė) nuosavybė atneša teisingumą be laisvės, o kapitalistinė rinka be taisyklių žeidžia silpniausius visuomenės narius. Šiandien jau tvirtai galima pasakyti, kad vietoje socialistinių ūkio ir kultūros blogybių į Lietuvą atėjo kapitalistinės blogybės, nešdamos vieniems rojų, o kitiems — nusivylimą ir pyktį. Kultūros srityje į tai, ko nesunaikino komunistai, dabar kėsina amoralūs ir aktyvūs Vakarų anti-kultūros nešėjai.

Krikščioniškais principais besivadovaujantiems Lietuvos politikams prieš akis yra didžiulis laukas pirmareikšmių darbų: išvesti šalį iš socializmo griuvėsių į demokratiškos žmoniškumo ir kūrybos kelią, ypač nepamirštant, kad mūsų kaimas yra ne tik javai ir gyvuliai, bet, svarbiausia, lietuvių tautos lopšys bei šaltinis, kurio negerbdami ir nesaugodami, atsižadame savo praeities ir kultūros.

Visuomenės nepasitenkinimas gyvenimu, ypač pokomunistiniuose kraštuose turi ne tik ekonomines ar socialines, bet ir dvasines, subjektyvias priežastis. Žmonės kantrūs, tolerantiški, optimistiški, draugiški net ir sunkiomis sąlygomis retai kada skundžiasi dėl medžiaginės gerovės stokos. Ir atvirksčiai, žmonės egoistiški, nekantrūs, nepakantūs, gobsūs, pavydūs — visada skundžiasi savo padėtimi, visada mato kitų gerbūvį, visada perdeda savo tikrąjį ar tariamąjį skurdą. Jiems sudaryti geras gyvenimo sąlygas neįmanoma net teoriškai, nes jų nepasitenkinimas turi šaknis negatyvioje dvasinėje būsenoje, kuri niekada negali būti patenkinta. Ateistinė santvarka daug prisidėjo išugdant tokią negatyvią dvasią pavergtų kraštų visuomenėse. Pakeisti tokios visuomenės mąstyseną ir elgseną yra nepaprastai sunku.

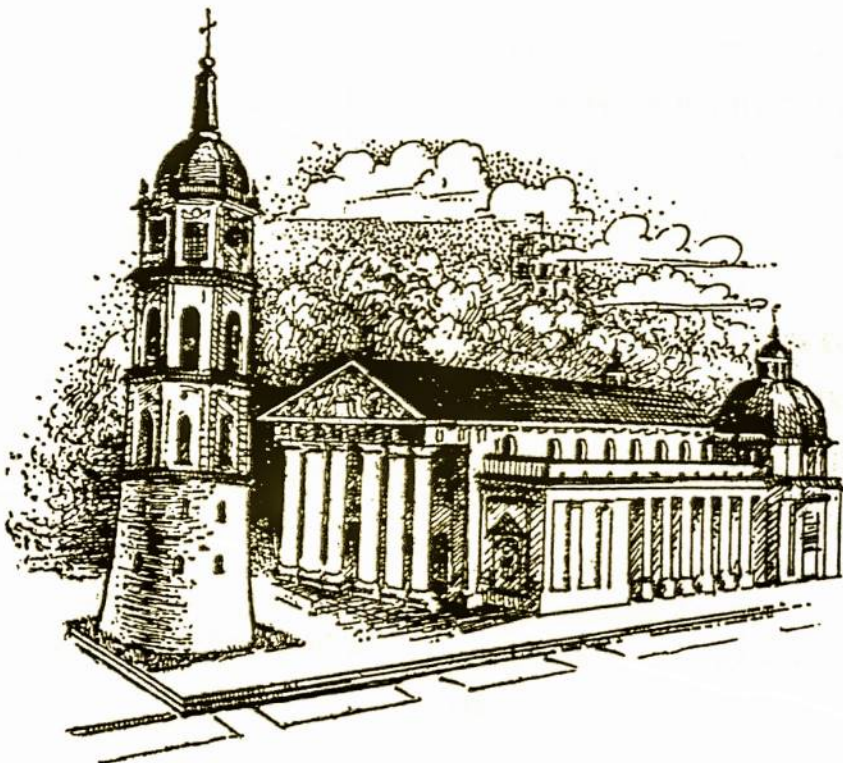
Dainava, 1995. Iš k. - dr. M. Katilius-Boydston, dr. A. Damušis, V. Abraitis, p. Kazlauskienė, dr. R. Kazlauskaitė, J. Ardys. Nuotr. V. Maželio

Labai daug žmonių Lietuvoje moraliai yra pasirengę bet kam pelningai tarnauti, bet kam užsiverbuoti, įsitraukti į nelegalią veiklą. Negalima teigti, kad tauta būtų visai praradusi garbės ir padorumo jausmus, tačiau elgesio amplitudė amoralumo link yra per didelė, kad būtų galima sutvarkyti valstybinių institucijų darbą taip greitai, kaip tai pavyko po Nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. Būtent dėl to kiekvienos politinės partijos ar bloko dabar sudaryta vyriausybė susilaukia ir dar ilgai susilauks triuškinančios oponentų ir visuomenės kritikos. Iš supelijusių miltų negalima iškepti geros duonos, nors tai darytų ir geriausi kepėjai. Praktiškai tai reiškia būtinybę pakeisti tautos dvasinę būklę — moralinius principus ir pagrindines gyvenimo gaires. Tą supranta daug dvasininkų, kai kurie filosofai, psichologai ir pedagogai. Tačiau nelinkę suprasti politikai, nuo kurių priklauso valstybės kūrimo prioritetų nustatymas. To nesiekia privačių masinės informacijos priemonių savininkai, nes demoralizuojanti propaganda yra populiareesnė ir duoda daugiau pelno. Rimti spaudos leidiniai nėra populiarūs, jų teigiamas poveikis į visuomenę yra kur kas mažesnis už demoralizuojančių leidinių poveikį. Įgijusi teisę ir galimybes laisvai pasirinkti viską, ką kultūros srityje pateikia Vakarų pasaulis, beprincipinė pokomunistinė visuomenė renkasi tai, kas labiausiai

patenkina primityvų smalsumą, banalų skonį ir žemas aistras. Kaip tik dėl demoralizuojančios propagandos poveikio kasmet daugėja kriminalinių nusikaltimų, lytinių susirgimų ir savižudybių.

Dauguma piliečių iš valstybės reikalauja visokių garantijų, nors patys yra linkę elgtis anarchiškai. Garantijas gali sukurti tik drausminga teisinės valstybės visuomenė. Yra potencialių politikų, kurie norėtų kurti padorį, drausmingą visuomenę ir valstybę, bet jų veikla praktiškai pasmerkta nesėkmei, neturint labai dorų, patikimų ir ryžtingų funkcionierių branduolio. Išvažiuojant į naujo gyvenimo gatvę, reikia žinoti eismo taisykles ir bet kokiomis priemonėmis visus priversti jų laikytis. Negalima laimėti mūšio, jei karių tarpe vyrauja anarchija. Valstybė privalo visapusiškai sugriežtinti teisėtvarką ir skirti ypatingą dėmesį visoms auklėjimo bei perauklėjimo institucijoms, papildomai tam tikslui skatinant visų mokyimo įstaigų, masinės informacijos priemonių ir religinių organizacijų pastangas.

Iš esmės padėtį galėtų pakeisti į Seimą išrinkti geriausi Lietuvos žmonės. Tačiau beveik visada padorūs, blaivūs ir toli žvelgiantys politikai nebūna populiarūs, nes jie nebūna populistais. Valstybės gyvenimą chaotišku laikotarpiu galėtų sutvarkyti ir plačius įgaliojimus turintis prezidentas, renkamas gana ilgam laikotarpiui. Dabartiniu metu prezidento institucija Lietuvoje turi per mažai įgaliojimų, kad galėtų ką nors iš esmės pakeisti. Be to, įtarios politinės grupuotės labai pavydžiai žiūri į konkuruojančių partijų pastangas ilgai ir tvirtai valdyti kraštą, todėl atsiranda kaltinimai autoritarizmu, diktatoriškumu ar dar blogiau. Esant tokiai padėčiai, kandidatai į prezidentus turėtų būti nepartiniai, nepriekaištingos moralės ir daugumos Seimo frakcijų palaikomi asmenys.

Danutė Čepytė-Andriušienė

PAJACAI

*Žmogau, susikaupk savo sieloj tyroj,
Šiandieną sunku Tau be galo...
Mūs' kraštas paskendęs vien melo bangoj,
Išpaukti nematome kelio.*

*Meluoja tironai, meluoja visi,
Kas valdo, diktuoja šiandieną,
Meluoti priverčia, tikėt negali,
Ir mažą, ir seną kiekvieną.*

*Šiandieną, žmogau, Tu pajacas likai,
Tau plyšta širdis gal iš skausmo,
Tu garbini tuos, kurių nežinai,
Ir tostus keli ne iš džiaugsmo.*

*O, juokis, pajace! Vien juoktis gali
Šiandien, kai suspausta krūtinė,
Kai veža mūs žmones ir verksmą girdi,
Tu priverstas kelti stiklinę.*

*Iš seno girdėjom — pajacas ne vienas
Skausmuose dainas ponams pynė.
Šiandieną pajacais mes esam kiekvienas,
Kai šaukiam „Už plačią tėvynę!“*

Gilūs vandenys tyliai teka...

Janina Semaškaitė

Jeigu nieko nežinotum apie moterį, išdrįsusią deginančiu eilėraščio posmu, maldavimu, prakeikimu kreiptis į tuos, kurie puoselėjo kraupius planus aprėpti visą pasaulį, jeigu nežinotum, kuo jai, beginklei, baigėsi tiesos išsakymas, — vistiek pakerėtų tos moters akys, gilus žvilgsnis, kalbantis apie dvasinę stiprybę. Deja, su ja jau nepasikalbėsime. Liko tik nuotraukos ir keliolika eilėraščių, kurių 1954-ųjų metų šiltomis liepos dienomis nesurado saugumo pėdsekiai, darę Andriušių namuose krata.

Nepasikalbėsime, žiūrėdami į galias lyg Lietuvos ežerai moters akis, nebėra tų ežerėlių, nebėra jos, pasirinkusios vienišos kovotojos kelią. Ji ėjo viena, viena prieš visus, viena prieš smurtą, baimę, okupanto batus, sutrypusius ne tik jos pasodintas gėles namų kieme, bet ir sielą. O jie? Jie tuo metu buvo galingi ir stiprūs, iki dantų ginkluoti, godūs ir žiaurūs. Didžiulis saugumo voratinklis buvo nukreiptas surasti, susekti ir sunaikinti slaptą organizaciją, siuntinęjusią demaskuojančius komunizmo idėjas laiškus po visą Tarybų Sąjungą. Jie nesuprato vienintelio dalyko, kad ji kovojo

viena, niekam nieko nežinant, net artimiausiems žmonėms nė žodeliu neprasitarusi, tačiau jie suvokė, kad laiškų autorė išreiškė tūkstančių Rusijos pavergtų žmonių mintis. Štai dėl ko tie laišakai buvo pavojingi.

Saugumiečiai tikėjosi išaiškinti ir likviduoti didelę „antitarybinių elementų“ grupę, sviedusią baisų klausimą: ar visuotiniu melu prisidengę rasime tiesą? Ar smurtas, kraujas, sudeginti namai ir nekaltų žmonių tremtys ir yra toji žadėtoji komunizmo šviesa? Į tokius klausimus komunistai niekada nebandė atsakyti. Neatsakys ir dabar, sužlugę, patys pamatę savo idėjų absurdiškumą.

Neklauskime, ar tokia kovos prieš okupaciją forma prasminga. Dabar mes visi drąsūs kalbėti, netgi rėkte išrėkti savo jausmus Tėvynei ir neapykantą priešui, o Danutė Čepytė-Andriušienė išsakė tiesą tada, kai reikėjo net savo šešėlio bijoti. Ji rašė ir rašė laiškus — eilėraščius, kaltinančius, smerkiančius, demaskuojančius okupantų žiaurumą ir pranašaujančius komunizmo pražūtį. Ginklu, žiaurumu, melu ir žudymais ginamos idėjos neišgyvens. Vieną dieną žmonės nugalės baimę. Ko vertos komunizmo pranašų kalbos apie laisvę, kurie patys vieną po kitos pavergė ištiesas tautas? Šito klausė moters laišakai. Daug ką galėjo išgirsti ir išklaudyti komunizmo ideologai,

Gretimame psl.: Danutė Čepytė-Andriušienė prieš suėmimą

tačiau logiškų išvadų, lemtingų pranašysčių patys bijojo. Rinko ir ilgai sekė visus pašto skyrius, kol mūsų vieniša kovotoja padarė vienintelę klaidą...

Bet apie tai vėliau.

Pakalbėkime apie pradžių pradžia. Geriausi Lietuvos žmonės, garbingų šeimų tėvai nuo amžių mokė savo vaikus mylėti Tėvynę, gerbti žmogų, saugoti kiekvieną gyvybę — augalą, medį, žvėrelį. Gerieji mūsų tėvai neišmokė tik vieno — neatleisti už padarytą blogį, kuriam nugalėti vien meilės nepakanka.

Danutės tėvas, Motiejus Čepas, buvo baigęs Maskvoje teisę, kuri laiką dirbo Mintaujoje, Latvijoje. Ten ir susipažino su savo būsima žmona, garsaus kalbininko seserimi Marija Jablonskyte. Caro valdžia Lietuvos inteligentams neleido dirbti Lietuvoje, savo Tėvynėje. Panašios didelių ir galingų „globėjų“ tendencijos išliko per šimtmečius iki dabar, šiek tiek keitėsi tik jų įgyvendinimo formos. Kadangi jaunam teisininkui caro valdžios nurodymu teko staiga išvažiuoti teisėjauti į Sibirą, jaunieji — Marija Jablonskytė ir Motiejus Čepas, gavę tėvų palaiminimą sutuoktuvėms, išvyko be didesnių iškilmių ir sutuoktuvių puotos.

Motiejus Čepas, dirbdamas Sibire, būrė lietuvius, skatino tautines idėjas, mokė savo vaikus lietuviškai kalbėti, skaityti. Liepdavo mergaitėms visur dainuoti lietuviškai, gal dar kas nors, likimo atskirtas nuo Tėvynės, išgirs gimtąją kalbą ir panorės susipažinti. Ištikruju, dėka tų dainų vietinis lietuvių būrelis pasipildė naujais nariais. Beje, dukra Danutė Čepytė gimė Lietuvoje, mat tėvas draugavo su drau-

džiamos lietuviškos spaudos rėmėju bei platintoju Liudu Vaineikiu ir tapo įpainiotas į knygnešio bylą. Caro palydos buvo trumpam sugražintas į Lietuvą dalyvauti teismo procese. Tuo metu dukrelė ir išvydo Tėviškės dangų pirmą kartą: gimė 1902 metais rugpjūčio 4 dieną. Deja, bylai pasibaigus, tėvams buvo įsakyta vėl važiuoti į Sibirą. Į Lietuvą šeima sugrižo tik 1923 metais, po nepriklausomybės paskelbimo.

Danutė gerai mokėjo rusų kalbą, bandė rašyti eiles, o parvažiavusi į Lietuvą, pagilino ir lietuvių kalbos žinias. Mokėsi ir baigė Dotnuvos žemės ūkio akademiją. Ištekėjo 1931 metais už agronomo Juozo Andriušio ir kartu su vyru dirbo įvairiose žemės ūkio mokyklose, augalų veislių tyrimo ir bandymų ūkiuose.

Jiems gimė dukra, kurią irgi pakrikštijo Danute. Baigusios vidurinę mokyklą Danutės Andriušytės nepriėmė į Kauno medicinos institutą, kadangi ji nebuvo komjaunuolė. Teko mokytis Leningrado stomatologijos institute. Netrukus Leningrado institutą iškėlė į Tverę ir ten mergina perėjo į gydomąjį fakultetą. Besimokant Tverėje, buvo suimta mama.

— Mama niekada šeimoje, nei giminėms nėra sakiusi ką ji rašo. Ji buvo poetiškos sielos moteris ir kažin, ar jos veikalai būtų pritaręs praktiškas tėvas ir giminės. Matydavau, kad mama nuolat kažką rašydavo. Tačiau mano susidomėjimą ji mokėjo nukreipti prašnekusi kitomis temomis. Aš tik nujaučiau, kad mama rašo eilėraščius, nes labai mėgo poeziją, tačiau kur juos laiko ir juo labiau — kam

siuncia — niekas nežinojo. Kai mamą suėmė, ji su tėvu dirbo Kau-
no žemės ūkio sėklininkystės ban-
dymų stotyje. Tiek tų tarnautojų ir
tebuvo — mama su tėčiu. O visa
mokslo bazė — kolūkis ir žemė, —
pasakoja Danutė Andriušytė-
Butrimienė, prisimindama motinos
suėmimą ir sunkias tardymų, kratų,
nežinios dienas.

— Apie suėmimą net mama ne-
nujautė. Ji buvo iškviesta į Vilnių
kažkokiam nereikšmingam pokal-
biui darbo reikalais. Pasikalbėjusi
ministerijoje, susiruošė grįžti namo,
o gatvėje jau laukė saugumiečiai —
du vyriškiai. Tyliai paprašė nekelti
triukšmo — ji suimta. Juodi darbai
daromi tylomis. Mama namo
negrižo... Kitą dieną pas mus iš pat
ryto vyko krata: ieškojo spaudos,
leidinių, laiškų, klausinėjo ir tardė
tėvą, nors mes nieko negalėjom
paaikškinti. Tėvas klausė, kas čia da-
rosi, už ką suimta mama? Jam buvo
trumpai ir griežtai atsakyta: už pa-
vojingą antitarybinę veiklą. Ir
rašymą! Beje, kratos metu nieko ne-
buvo rasta. Vėliau mamos rašytus
eilėraščius mes su tėvu, ilgai ieškoję,
kasinėję sodą, atradome giliai
užkastus žemėje. Saugumiečiai nei
namuose, nei sode nieko nesurado,
tačiau tai nieko ir nereiškė; jų ran-
kose buvo surinkti mamos išsiųsti
laiškai. Tiesa, ji juos rašė lietu-
viškomis ir rusiškais raidėmis,
spausdintu šriftu per kalnę, bet... —
Danutė Andriušytė neleidžia
išsprūsti sunkiam atodūsiui, ir tą ty-
los akimirką aš ją suprantu.

Alkana ir basa porevoliucinė ir
pokarinė Rusija nei naujiems gink-
lams, nei visa aprėpiančiam saugu-
mo voratinkliui negailėjo pinigų, o

su dideliais pinigais ir dar dides-
niais imperijos planais daug galima
nuveikti.

Į šeimą atėjo didelė nelaimė. Juo-
zas Andriušis bandė ieškoti pagal-
bos ir užtarimo, tačiau niekas ne-
siryžo gelbėti moters, pasiprie-
šinusios tarybų valdžiai, okupaciją
ir komunizmą pavadinusios tikruo-
ju vardu. Tėvas netgi asmeniškai
kreipėsi į tuomet patį galingiausią
žmogų Lietuvoje — komunistų par-
tijos lyderį Sniečką, su kuriuo vai-
kystėje buvo kaimynai ir geri
pažįstami. Gaila, basakojė vaikystė
išbraukiama iš atminties, ypač tada,
kai apima noras valdyti ir turėti.
Sniečkus tėvą priėmė, tačiau pasi-
matyti su žmona neleido ir padėti
kategoriškai atsisakė. Po daugybės
prašymų, dukrai buvo leista pasi-
matyti su mama. Pasimatymo metu
dukra prašė mamos nieko neprisi-
pažinti, taip patarė tėvas, kadangi
namie įkalčių nerasta. Tėvas netgi
bandė kreiptis į saugumą, įtikinė-
damas, jog žmona buvusi meniškos
prigimties, o tokie žmonės lyg ir ne
šio pasaulio gyventojai, lyg ir ne vi-
sai sveikai protauja... Rašyti laiškus
valdžiai — juk tai grynas vai-
kiškumas, negi už eilėraščius galima
taip griežtai bausti? Tėvas griebėsi
paskutinio šiaudelio, gal saugumas
patikės vaikiška žmonos beprotybe
ir ją paleis? Tačiau taip manyti ir
kalbėti galėjo tik neskaitę tų
eilėraščių.

Pernelyg drąsūs buvo vienišos
kovotojos laišakai, vienas netgi
pačiam „tautų tėvui“ Stalinui
parašytas. Vaikiškai nerūpestingai
nusiteikusi ji galėjo įeiti į narvą ir
užminti liūtui ant uodegos, ar ban-
dyti paglostyti kobra terariume, —

Žmogau, susikaupk savo dvasią tyčia.
 Šiandieną sunku Tau begalo.
 Mus krašta, nežlieja vien melo dvasia.
 Išplaukt - nesutandame kelio.
 Meluoja titonai, meluoja visi,
 kas kraštą mus valdo šiandieną.
 Meluoti priverčia, nors tam netiki,
 it mažą, it seną, kiekvieną.
 Šiandieną, žmogau, tu pajalęs likai.

Vieno iš laiškų, už kuriuos buvo nuteista šios apybraižos herojė, faksimilė.

dar būtų likusi mažytė tikimybė, kad nesudraskys, nekirs, bent jau iš nustebimo neįkirs. Tačiau priminti pačiam Stalinui, kad jo didis protas yra didis tik tautoms pavergti ir per menkas priversti žmones patikėti komunizmo idėjomis ir pamilti okupantą, — šito „tėvas“ Stalinas ir jo ginklanešiai atleisti negalėjo. Neįmanoma tuose eilėraščiuose paneigti ar nepastebėti mąstymo logikos, aštraus proto tiksliai nusakant neišvengiamą komunizmo žlugimą. Niekas, įdėmiau paskaitęs Danutės Čepytės-Andriušienės eiles, nebūtų tuo suabejojęs. O jie skaitė, studijavo, sekė ir rinko kiekvieną jos išsiųstą laišką į vienas rankas: kobra ruošėsi kirsti. Įsivaizduoju, kiek uoliems pėdsekiamis buvo sumokėta, kiek pastangų būta, kad vienintelė

padaryta klaida išduotų tikrai atsargią vienišą kovotoją. Paprastai dukrai laiškus rašydavo ir adresą lygiomis raidelėmis išvedžiodavo tėvas. Tik ant vieno vienintelio voko, siųsto į Leningradą dukrai, mama pati savo ranka užrašė adresą. To užteko. Užteko vienintelio laiško, nors rašytų per kalkę laiškų-eilėraščių buvo išsiuntinėta į visas respublikas, o daugiausia į Maskvą, patiems didžiausiems, patiems žiauriausiems. Kobra kirto: negalėjo likti laisvėje nežinoma rašytoja, pranašavusi komunizmo idėjų žlugimą, kaltinusi komunistus už sukurtus lagerius, vergovę ir melą, vadinamą laisve. O pabuvusi saugumo narvelyje net Anderseno lakštingala nustotų čiulbėjusi. Tą suvokė ir Lietuvos komunistų lyderis Sniečkus,

neleidęs artimiesiems netgi pasimatyti su kaltinamąja. Danutė Andriušienė teisinosi tardytojams, sakydama, jog ji kreipėsi tik į valdančiųjų sąžinę, norėdama padėti suklydusiems, ji niekam blogo nelinkėjusi ir ne iš blogos valios rašiusi.

Už tą laisvą žodį, už mintis, išsakytas eilutėmis ir tarp eilučių, moterį nuteisė septyneriems metams laisvės atėmimo pagal 58-10 straipsnius. Kitaip mąstyti, negu leido komunistų partija, buvo nevalia. Bausmę teko atlikti Komi ir Mordovijos autonominėse respublikose.

— Tėvas to smūgio neatlaikė. Sunkiai susirgo ir 1955 m. sausio 30 dieną mirė. Suimdami mamą, jie buvo tvirtai įsitikinę, jog Lietuvoje veikia didžiulė slapta organizacija ir dar ilgai ieškojo jos pėdsakų. Mamos laimė, kad ją suėmė jau po Stalino mirties; vargu ar ji iš kalėjimo būtų sugrįžusi. Neradę „rimtos“ organizacijos įkalčių, po dvejų metų kalinimo mamą paleido. Prirašiau gausybę malonės prašymų. Tėvo rašytas malonės prašymas, ne be Sniečkaus žinios, buvo atmestas. Po dvejų metų aš ir mama dar kartą parašėme malonės prašymus. Šį kartą, matyt, tuos mūsų maldavimus perskaitė. Mama grįžo iš Mordovijos 1956 m. balandžio 13 dieną, kai tėvo jau nebuvo gyvųjų tarpe.

Danutė Andriušienė labai norėjo pamatyti dukrą ir, sukaupusi visas jėgas, grįždama iš lagerio užvažiavo į Tverę, tuometinį Kalinino miestą, kur mokėsi dukra. Susitiko bendrabutyje, daug kalbėjosi, guodė ir ramino viena kitą. Sugrįžo viltis gyventi.

— Mane labiausiai jaudino fizi-

nis mamos bejėgiškumas: buvusi sveika ir stipri moteris, per dvejus metus lageryje visiškai prarado sveikatą. Manau, jog jai, išauklėtai senosios lietuvių inteligentijos dvasia ir tradicijomis, sunkiausia buvo išgyventi kalinių pažeminimą, purvą ir tvaiką, nežmonišką prižiūrėtojų elgesį, grubumą. Mama jautė didelę skriaudą, kaltino save, kad dėl jos eilėraščių visi nukentėjom, kad per anksti mirė tėvas. Pasakojo, kokius sunkius darbus jai teko dirbti lageriuose, kalbėjom apie tai, kaip mudvi gyvensime, kai abi sugrįšim į Lietuvą. Aš, baigusi mokslus, o ji — tuoju pat, nes nenorėjo likti Rusijoje nė valandėlės ilgiau. Mamos sveikatą palaužė begaliniai tardymai naktimis. Po Stalino mirties tarybinės santvarkos priešų — rezistentų, nekovojuusių prieš esamą santvarką ginklu, — žiauriausiomis priemonėmis jau nekankino, tačiau mamai užteko ir to, kad naktimis išlaikę tardymo kambariuose, dieną jai neleisdavo atsigulti. Ją moraliai slėgė neteisybė ir pažeminimas, kalinės buitis ir nežmoniškai grubus elgesys su kaliniais. Mama prasi-tarė, jog vienas tardytojas buvęs „malonesnis“, pasakęs, jog galėtų ją paleisti, bet tada tektų pačiam sėstis jos vieton.

Ilgai ilgai Danutę Andriušienę kamantinėjo užduodami vis tą patį klausimą: su kuo dirbusi, kas vadovavo, kas paskatino tokiai veiklai, kas padėjo, kas įkvėpė, kas žinojo? Į jos atsakymą, jog paskatino rašyti vienas Lermontovo eilėraštis, poeto sukurtas dar 1930 metais „Pranašystė Rusijai“, jie tik pečiais gūščiojo: nežinojo nei Lermontovo kūrybos, nei juo labiau šitokio

eilėrašcio. „Reikėtų ir tą Lermontovą suimti“, — sumurmėjo, bet sužinoję kad jau seniai žuves, nustebo, iš kur lietuvė kalinė tiek daug žino apie rusų poetus? Į klausimus, iš kur gavo atsakingų plačios tarybų šalies valdžios vyrų adresus, ji netgi negalėjo atsakyti nenusišypsojusi: visa tuometinė spauda mirgėte mirgėjo partijos vadų pavardėmis, pareigomis ir darbo vietų adresais. Tardoma ji galėjo prisiminti tik vieną adresą, kurį užrašė ant voko Maskvon į XIX partijos suvažiavimą, na ir dar rašytą rusų rašytojui Gribačiovui. Ji prisipažino, jog labiausiai sukrėtė žmonių trėmimas į Sibirą gyvulinuose vagonuose, kuriuos saugojo brutalūs girti kareiviai, visiems grasindami ginklu. Net caras, vertęs lietuvių inteligentus dirbti Rusijoje, taip nesielgė. Pasakė, jog nuo tada ir nedavusi ramybės mintis: kodėl? už ką?

— Mamą ypatingai sukrėtė pirmieji žmonių trėmimai iš Lietuvos. 1941 metais mama su tėčiu vylėsi, jog didieji baisumai baigėsi — rusai traukėsi, bet... labai daug reikėjo iškentėti, kol mūsų žmonės suprato: okupantas yra okupantas, rudas ar raudonas — abu vienodi. Tėvai, bėgdami nuo rusų, traukėsi link Vokietijos, tikėjosi išvengti smurto. Gal viskas pagaliau baigsis ir šeima sėkmingai sugrįš į namus? 1945-ųjų sausyje rusų kariuomenė užklupo Andriešių šeimą Vokietijoje, Pomeranijoje, tarp Vyslos ir Oderio, kur mama su tėvu kaip karo pabėgėliai, dirbo pas vokiečių dvarininką ūkyje, augino orchidėjas. Dvarininkas, gal pats buvo SS darbuotojas, gal tik jiems prijutė, tačiau artėjant rusams, neleido lietuvių šeimai

išvažiuoti, kad nekiltų panika. O pats su šeimyna skubiai išbėgo.

— Mes nespėjome pabėgti, — prisimena Danutė Andriešytė-Butrimienė. — Kai užėjo rusai, pirmiausia puolė viską daužyti, draskyti, gadinti. Labai žiauriai elgėsi su vokiečiais. Visų akivaizdoje gaudė vokiečaites ir prievartavo. Moterys šaukėsi pagalbos, maldavo pasigailėti. Veltui... Ką mano beginklė mama galėjo padaryti visa tai matydama? Ji tik pasibaisėjo rusų kareivių niekšybėmis ir jau po to su rusų okupacija niekaip negalėjo susitaisyti. Juo labiau, kai mums sugrįžus, su pasibaisėtinu žiaurumu pasikartotojo niekuo nekaltų žmonių trėmimai. „Mes kalti tik tuo, kad esame lietuviai...“ — atsidusdavo mama ir tyliai kentėjo. Paskui, kai miestelių aikštėse, prie bažnyčių buvo mėtomi išrengti partizanų kūnai, kai visi ne tik pasibaisėjo, bet pagaliau suprato, kas mūsų visų laukia, — mama tarytum suakmenėjo. Užsisiklėndė savo mintyse. Nežinau, ar mes suspėjome giliau pažinti tą moterį, mano mamą, kovingą, visa savo esybe nepasidavusią ir nesusitaikiusią su tuo, ką darė okupantai, su tais, kas jiems padėjo.

Laisva moters siela ir eilėmis išsakyta tiesa gal niekam nepalengvino likimo okupuotoje Lietuvoje, bet juk ne dėl to ir rašau apie mūsų vienišą kovotoją — moterį, norėjusią tik vieno, kaip ji pati rašė — didelio laisvo skrydžio: „Aš noriu daug: pakilt aukštai ir eiti ten tiesiu taku, kur susieina trys keliai — Tautos, žmonijos ir žmonių“. Jai nebuvo leista eiti tuo taku. Komunistai jai negalėjo atleisti jau už vieną vienintelį eilėrašcio posmą,

kur ji visa tai, kas vyko pokario Lietuvoje, pavadino netgi ne pragaru, nes... Ten, pragare — po mirties, o čia — „...dar gyvos, užkaltos moterys, vaikai...“

Jos eilėraščiuose atsispindi visa Lietuvos karo metų istorija: vokiečių ir rusų okupacija, beteisė lietuvių padėtis. Ji rauda kartu su žydų tauta, prakeikdama „galybę teutonų“, ji primena rusams jų didžiojo poeto Lermontovo pranašystę — „Ateis žmogus-šėtonas“ ir prieš visus iškels savąjį kumštį. Lietuvišką komunistą ji pavadina vergu, išdavusiu ir pardavusiu tautos idealus, bijančiu išeiti į liaudį, ji klausia: „Kas gi tu esi, liaudie, paminta po okupantų kojomis, žudoma, tremiama?“ Nežinoma, nepripažinta poete, moteris kreipiasi į „paskendusius melo bangoj“ tarybų valdžios kolaborantus: „Iš seno girdėjom — pajacas ne vienas skausmuose dainas ponams pynė. Šiandieną mes esam pajacai kiekvienas, kai šaukiam: — Už plačią tėvynę!“ Ji primena bolševikams: „Jūs, žodžiai gražūs, bet keliai nusėti vien lavonais“. Kokios stiprios dvasios, gilaus proto turėjo būti moteris, kuri visuotinio, politika įteisinto melo ir smurto laikais išpranašavo komunistų ir jų idėjų likimą, subtiliai primindama, jog jų rankose dabar jėga ir teisė, valia pavergti, valia pasmerkti tautas; tačiau „...„žmogus ne vergas, kad klūpėtų, bet Dievu jis taip pat nebus!“

Paskutiniai Danutės Čepytės-Andriušienės eilėraščiai, rašyti kalėjime ir lageryje, prieš išeinant į laisvę, skirti vyrui ir dukrai, tiesiog pritrenkia moteriška atgaila ir stiprybe: ji daug patyrė, labai daug ne-

sugražinamai daug prarado, paklususi savo jaunystės ir laisvės polėkiui, nesugebėjusi prisitaikyti, nusilenkti okupantui. Ji supranta, kiek geliančio skausmo dėl to iškentė jos artimieji, ji žino, jog perėjus lagerių pažeminimą, daug kas gali netgi pačiai atrodyti beprasmiška, tačiau rašo: „Kaip norėčiau aš ir vėl sugrįžti į jaunystę, ieškot tiesos ir dar stipriau, nors... visa tai kvailystė“. Švelniais eilėraščių posmais ji atsiprašo vienintelio karštai mylėto žmogaus — Juozo Andriušio, kuris per anksti išėjo iš gyvenimo, prašo atleidimo dukros Danutės, kuriai nespėjo atiduoti visų motinos glamonių, prisimena savo tėvą — Motiejų Čepą, šaukusi lietuvius vienyti, ir po visų apmąstymų bei atsiprašymų vėl lieka pati savi mi — vieniša kovotoja, viena prieš visus, vienužė prieš okupantų tankus ir žiaurumą, silpna ir stipri, kokia gali būti tik moteris.

Dvasia nepalūžo. Tik sveikatą palaužė sovietų lageriai, tik gražią šeimą išdraskė, tik mylimą žmogų pražudė, bet ne tikėjimą, ne Tėvynės meilę, ne moters išdidumą nugalėjo, ne šventus, tik eilėraščius, kurie prasmego saugumo voratinkliuose ir kurie jau nebebuvo parašyti.

Už vienintelę klaidą — vienintelį kartą savo ranka užrašytą adresą ant voko, išsiųsto dukrai, Danutė Čepytė-Andriušienė sumokėjo savo ir vyro drauge neišgyventais metais, dukros ašaromis ir patirtomis negandomis. Už vienintelę tiesą, kurią po penkiasdešimties melo metų įrodė pats gyvenimas, už kaltinimo žodžius, parašytus 1952 metais XIX Tarybų Sąjungos komunistų partijos

Danutė Andriušienė gyvenimo saulėlidy, jau Atgimimo bangai pakilus.

suvažiavimui į Maskvą, buvo pažeminta ir, netekusi sveikatos, priversta nutilti tauri asmenybė, mokėjusi labiau už viską mylėti laisvę ir Tėvynę.

Tame laiške, kurį per kiekvieną tardymą jai priminė saugumiečiai, ji pasakė tik tiek: „didysis“ komunistų suvažiavimas, pažymėtas baisiu antspaudu — tai proto vergų suvažiavimas, kurie „šaukė vergus kovon, dabar patys tapo Kremliaus vergais“. O tada žmogus jau nieko nebereiškia, tačiau net Rusijai ateis toks metas, kai prievartos galybė baigsis.

Kas žino, ar nebūtume turėję dar vienos poetės — aistringos, kovingos ir drąsios, jei ne tie Rusijos carų draudimai Lietuvos inteligentams dirbti savo Tėvynėje, jeigu ne dvi sumaišytos kalbos ir mokyklos, jei ne dviejų okupacijų išgyventas siaubas ir lagerio gultas, įkalinęs vienišą

kovotoją. Iškentusi dvejus lagerio metus, ji sugrįžo namo, o atsigavo tik užliejus Lietuvą atgimimo bangai, tačiau jai gegutė jau buvo atskaičiavusi metus...

O aš vis klausiu: ką mes, lietuviai, darome ne taip? Išmokę per visų okupacijų žiaurumus išlikti, ko neišmokome, kad nebūtume amžiniais vergais? Kodėl mes mažiausiai saugom, gerbiam ir branginam protą, netgi dabar, atgavę laisvę? Kodėl užmirštam, kad okupantas visada žinojo — pirmiausia nužudyk, suparalyžuok tautos protą! Visom priemonėm, visais būdais žudyk tautos protą! Lageriais, kruvinu smurtu, degtine, išdavikui numatomais pinigais ir... tauta išnyks.

Į mane iš nuotraukos žvelgia didelės akys, atspindinčios dvasinę stiprybę, vienišos kovotojos akys, kuri iš tiesų nebuvo vieniša, net pačiu sunkiausiu metu, ji tik ėjo viena, vienužė savo pasirinktu rezistencijos keliu. Ji gal anksčiau už kitus suprato: nužudysi tautos protą — žus tauta. Tą supratimą giliai širdin įdiegė jos tėvas — Motiejus Čepas, garsėjęs, kaip nepalenkiamas ir nepaperkamas aukštos kvalifikacijos teisininkas, Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės už darbą teisme apdovanotas Gedimino I laipsnio ir Vytauto II laipsnio ordinais. Dukros atminty jis išliko, kaip tautos dvasios žadintojas, skatinęs šviestis, mokęs gerbti lietuvišką žodį ir gimtų namų pastogę.

Už tą tėvo įdiegtą meilę Tėvynei, už žodžius į žmogaus protą ir sąžinę, Danutė Čepytė-Andriušienė sumokėjo vyro mirtimi ir posmais, kurie nebebuvo parašyti...

ORGANIŠKOS VALSTYBĖS KONCEPCIJA LIETUVOJE:

KŪRĖJAI, RAIDA, VERTINIMAI

ALGIMANTAS JANKAUSKAS

Pranešimas 42-joje Lietuviškųjų studijų savaitėje Huettenfelde 1995 m.
rugsjūčio 4 d.

Kalbėti organiškios valstybės tema sudėtinga, mažiausia dėl dviejų priežasčių. Pirmą, daugelis yra gerai susipažinę ir turi savo nuomonę apie organiškios valstybės svarstymus. Antra, tarpukario Lietuvos ir išeivijos organiškios valstybės svarstymai šiandien Lietuvoje susilaukia nevienareikšmių vertinimų — nuo moderuoto fašizmo varianto iki socialdemokratams artimo modelio. Šis pasisakymas parengtas disertacinio darbo *Organiškios valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis)* medžiagos pagrindu. Organiškios valstybės koncepcija apibūdinama, kaip valstybės pagrindų svarstymai tarpukario Lietuvoje ir išeivijoje, kuriems būdinga profesinio visuomenės susiorganizavimo ir funkcinio atstovavimo linkmė. Kitaip tariant, organiškios valstybės svarstymais teigiamas *korporatyvinės valstybės modelis*. Tarpukario Lietuvos ir išeivijos organiškios valstybės svarstymuose reikėtų išskirti du modelius: *bendruomeninį ir etatistinį*. Esminis šių modelių skirtumas — nevienodas korporacijų santykis su valdžios institucijomis. Bendruomeniniame modelyje korporacijos yra autonomiškos vyriausybės atžvilgiu ir aktyviai dalyvauja visuomeniniame politiniame procese. Tuo tarpu etatistiniame modelyje korporacijos yra pavaldžios vyriausybei ir dažniausiai atlieka vyriausybės politikos įgyvendinimo įrankio vaidmenį. Bendruomeninį organiškios valstybės modelį tarpukario Lietuvoje siejame su P. Būčio, K. Pakšto, S. Šalkauskio bei 1936 m. generacijos valstybės santvarkos pagrindų svarstymais. Etatistinė valstybės organiškumo samprata būdinga tautininkų ideologinėms ir politinėms nuostatom.

Dr. Algimantas Jankauskas, šios paskaitos autorius, yra Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politinių mokslų instituto tyrimų direktorius.

Šiame pasisakyme užsibrėžiame du siekius. Pirma, mesti istorinį žvilgsnį į organišką valstybės pagrindų svarstymus tarpukario Lietuvoje ir pokario išėivijoje; antra, apžvelgti organišką valstybės svarstymų vertinimus ir kai kuriuos praktinius poreiškius šiandieninėje Lietuvoje.

ORGANIŠKOS VALSTYBĖS KONCEPCIJOS PIRMTAKAI: BŪČIO-PAKŠTO-ŠALKAUSKIO KULTŪRINĖ AUTONOMIJA

Bendruomeninio organišką valstybės modelio pagrindų kūrėjai buvo pirmosios ir antrosios Lietuvos krikščionišką kultūros generacijos žmonės — P. Būčys, K. Pakštas, S. Šalkauskis. Šias prigimtimi skirtingas asmenybes suvienijo dvi pamatinės idėjos: asmens nelygstamos vertės bei kultūrinės autonomijos idėja. Kultūrinė autonomija autorių buvo suprantama kaip asmens pasaulėžiūrinės laisvės pripažinimas ir jos įgyvendinimas. Asmens pasaulėžiūrinė laisvė įmanoma tik tuo atveju, jeigu valstybė atsisako tiesiogiai ir pozityviai tvarkyti pasaulėžiūrinius reikalus. „Viešpatija (valstybė -A.J.) neturi kištis į idėjų, įsitikinimų, pažiūrų sritį, nes toje srityje viešpatija neturi kompetencijos. Pripažinti jai kompetenciją toje srityje yra vis vien, ką sugriauti dabartinių laisvių pamatą“, — rašė vyskupas Pranciškus Petras Būčys (1872-1951) 1917 m. knygelėje *Apie apšvietą*. Būčys kultūrinės autonomijos principu pirmiausiai grindė mokyklų organizavimo sistemą, tardamas, jog privatių mokyklų sistema Lietuvai būsianti tinkamiausia. Jos svarbą aktualizuojanti Lietuvos tautinė ir konfesinė įvairovė. Valstybės uždaviniai švietimo srityje, pasak P. Būčio, turėtų apsiriboti visuotinio pradinio mokymo organizavimu, palaikant privatinę iniciatyvą, teikiant finansinę paramą.

Kazio Pakšto (1893-1960), bene kontraversiškausios antrosios generacijos asmenybės, apmąstymų išėities taškas ir didžiausias rūpestis buvo trapi Lietuvos geopolitinė padėtis ir jos likimas. Jau 1922 m., S. Šalkauskio sumanytoje *Romuvoje*, K. Pakštas straipsnyje „*Baltijos pajūris — būsimasis civilizacijos centras*“ suformuluoja pagrindinę šio rūpesčio sprendimo nuostatą: „Negalėdami kiekybe susilyginti su savo gausingais kaimynais, mes privalome labai ilgu, nuolatiniu, nenuilstamu, protingu darbu ir kūryba aukščiausiai iškelti *kiekvieno lietuvių teigiamąją kokybę*“. Iš šios nuostatos išsirutuliojo visos paskesnės K. Pakšto visuomeninės idėjos ir praktinės sugestijos, tapę jo mokslinės ir aktyvios visuomeninės veiklos pagrindu, jo kultūrinio dinamizmo programa (Veidu į jūrą, Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn, Kultūrinė ir politinė orientacija prancūzų-anglų link, Baltoskandijos konfederacijos idėja, Planingos emigracijos idėja).

Vienas iš K. Pakšto kultūrinio dinamizmo programos pradų buvo

kultūrinės autonomijos idėja. K. Pakšto kultūrinės autonomijos samprata platesnė nei P. Būčio. Jis neapriboja kultūrinės autonomijos principo veikimo erdvės vien tik švietimo sistema, jį taiko ir politinių partijų santykiams bei visuomeniniam gyvenimui: „Kultūrinė autonomija būtų ne tik laisvės ir iniciatyvos ugdytoja, bet, kas dar svarbiau, ji būtų visų respublikos piliečių taikintoja, tolerancijos nešėja, vienybės ugdytoja“.

1925 m. po studijų sugrįžęs į Lietuvą, K. Pakštas netruko pajusti didžiausią politinio gyvenimo bėdą — partijų pasaulėžiūrinius nesutartumus, jų grėsmę demokratijai ir Lietuvos likimui. Išėitį iš šios situacijos K. Pakštas matė kultūrinės autonomijos principo taikyme politinių partijų santykiuose: „Plati visų grupių kultūrinė autonomija duotų galimybes įrodyti kiekvienos pasaulėžiūros auklėjamąją ir dorovinę vertę, ir sykiu iš politinio gyvenimo išimtų begalinių nesusipratimų objektą“ (*Židinys*, 1926, nr. 6-7). K. Pakšto kultūrinės autonomijos idėją parėmė ir išplėtojo S. Šalkauskis.

Tik atgimimo metais Lietuvoje iš užmaršties sugrįžęs **Stasys Šalkauskis** (1896-1941) yra viena iškiliausių antrosios lietuvių krikščioniškos kultūros kartos, sykiu ir visos Lietuvos kultūros asmenybių.

Antanas Maceina mini du būdingiausius S. Šalkauskio gyvenimo dalykus: 1) akademinį pasiruošimą, turėjusį lemiamos reikšmės jo nusistatymui „kultūrinės sintezės“, „pilnutinio gyvenimo“ linkme; 2) jo idealizmą. Prie šių dviejų galėtume pridėti ir trečiąjį S. Šalkauskio gyvenimo bruožą — gilią trapios Lietuvos geopolitinės padėties pajautą ir iš jos kilusį rūpestį ir užsiangažavimą praktinės filosofijos klausimams. Pasak A. Sverdiolo, kuriam priklauso didžiausi nuopelnai tyrinėjant ir sugražinant S. Šalkauskio filosofinį palikimą Lietuvoje, „gyvenimas kaip plačiausiai suprastas praktinės filosofijos objektas yra tikrasis Šalkauskio filosofijos akiratis“.

Tad būdamas gyvenimo, sokratiškojo tipo filosofas, S. Šalkauskis negalėjo likti abejingas tuometinės Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo problemoms. Sintetizmo ir holizmo polinkiai visuomeninio politinio gyvenimo klausimų svarstymuose įgijo „visuomeninės pusiausvyros“, „organinės demokratijos“, „vienybės įvairovėje“ idėjų pavidalus. S. Šalkauskis buvo suplanavęs veikalą *Pilnutinė demokratija (Naujosios santvarkos metmens)*. Apie šį sumanymą jis kalbėjo: „Jeigu žmonės laiko kai kuo vertus tuos mano raštus, kuriuos lig šiol esu parašęs, tai palyginus su šiuo, kurį dabar nusiteikęs parašyti, jie visai mažai reikšmingi“. Deja, šio veikalo parašyti nespėjo. Rankraštyje liko tik detalus planas ir naujosios konstitucijos projekto apmatai. Rankraštyje S. Šalkauskis pateikė trisritės — politinės, socialinės ir kultūrinės — demokratijos sampratą, kurių vieningumas ir reiškė pilnutinę demokratiją. Politinė demokratija,

kaip politinių teisių ir laisvių užtikrinimas, numatoma vykdyti per parlamentarizmą. Korporatyvinė santvarka, pagal išlikusius metmenis, būtų socialinių ekonominių teisių ir laisvių laidavimo būdas. O kultūrinė autonomija taptų kultūrinės demokratijos forma.

Kaip būtina pilnutinės demokratijos sąlyga, numatytas „valdžios veikmenų ir valdymo sričių pasiskirstymas“. Naujosios konstitucijos projekte skiriamos keturios valstybinės valdžios grandys:

- 1) vyriausias valstybinės valdžios reiškėjas (Prezidentas);
- 2) teisiamoji valdžia (Valstybės kontrolė ir Teismas);
- 3) vykdomoji valdžia (Ministrų kabinetas ir ministerijos);
- 4) nustatomoji valdžia (Didysis Seimas, Politiniai rūmai arba Mažasis Seimas, Korporacijų rūmai, Ideologinių bendruomenių rūmai).

Ši valstybinės valdžios sąranga, kartu su savivaldybėmis, politinėmis partijomis, profesinėmis korporacijomis ir ideologinėmis bendruomenėmis kaip piliečių dalyvavimo politiniame procese būdais, pasak S. Šalkauskio, ir sudarytų prielaidas pilnutinei demokratijai.

Šis rankraštis yra labai svarbus dokumentas S. Šalkauskio visuomeninių politinių pažiūrų, jų raidos ir įtakos tyrimui. Jame pateiktą pilnutinės demokratijos sampratą vertintume kaip S. Šalkauskio gyvenimo filosofijos dalį, jos polinkio į sintetizmą išraišką visuomeninio politinio gyvenimo srityje. Tačiau pirmas S. Šalkauskio žingsnis į pilnutinės demokratijos sampratą buvo kultūrinės autonomijos idėja. Manytume, jog jos aktualumą ir pirmumą lėmė: 1) S. Šalkauskio suvokimas, kad kultūrinė autonomija yra tinkamiausias asmens laisvo ir lygaus pasireiškimo būdas; 2) tuometinio Lietuvos politinio gyvenimo aktualijos būtent politinių partijų pasaulėžiūrinės kovos.

S. Šalkauskis taria, jog realiam demokratijos principų, sykiu „asmens individualybės“ raiškos užtikrinimui centrinės valstybinės valdžios institucijos nėra pajėgios ir kompetentingos. Tam reikalingi „visuomeniniai atskirų žmonių susibūrimai“, kurie užimtų tarpinę vietą tarp valstybinės valdžios institucijų ir individų bei turėtų pirmosioms legalią, institucionalizuotą įtaką. Šių tarpinių organizacijų svarba didėjanti proporcingai „asmens individualybės“ didėjimui.

Politinėje srityje demokratija reiškia „vis intensyvėjantį piliečių dalyvavimą valstybės organizavime“. Tipiškiausia ir nuosekliausia demokratinė valstybės santvarkos forma S. Šalkauskiui esti respublika. Respublikoje piliečių suvereni valia geriausiai pasireiškia per politines partijas. Politinė partija S. Šalkauskiui yra tas tarpinis vienetas, kuris įgalina piliečių ir valstybės sąveiką.

Socialinėje ekonominėje srityje tokiomis tarpinėmis organizacijomis būtų profesinės darbininkų ir darbdavių sąjungos, kooperatyvai, savitarpio pagalbos draugijos, kurios organizuotos federaciniu principu būtų at-

stovaujamos Ūkio taryboje arba rūmuose. Ūkio taryba arba rūmai taptų centrine korporacine institucija, funkcionuojančia kaip patariamasis, įstatymų iniciatyvos organas, o gal net kaip antrieji parlamento rūmai.

Kultūrinio bei dvasinio gyvenimo srityje „asmens individualumo“ daugiausia. Užtat valstybės tiesioginis kišimasis į šią sritį reikštų „asmens individualumo“ sunaikinimą. „Valstybė, kaip neideologinė organizacija, negali pagal savo nuožiūrą turėti tiesioginės įtakos ideologiniam arba net tautiniam savo piliečių apsisprendimui“ (*Židinys*, 1926, nr. 10). Tad korporatyvinė visuomenės santvarka šioje srityje turi giliausią prasmę. Korporatyviniais, tarpiniais vienetais kultūrinėje dvasinėje srityje būtų „legalizuoti ideologiniai bei tautiniai sambūriai, laiduoją individams laisvai apsispręsti ir lygiai pasireikšti“ (t.p.). Kultūrinės tautinių mažumų, ideologinės, švietimo, religinės bendruomenės, organizuotos federaciniu principu ir atstovaujamos Vyriausioje kultūros taryboje ir būtų kultūrinis federalizmas kaip sistema, laiduojanti laisvo apsisprendimo ir lygaus pasireiškimo teises kultūrinėje bei dvasinėje srityje.

S. Šalkauskio manymu, toks parlamentinės demokratijos papildymas korporatyviniu federalizmu laiduotų: 1) platesnį, intensyvesnį ir kompetentesnį atstovavimą; 2) žmonės, per korporatyvinius vienetus betarpiškai ir aktyviai dalyvaudami, tvarkant socialinius, ekonominius, kultūrinius reikalus, įgytų daugiau iniciatyvos ir savarankiškumo, būtų išspręsta kompetentingų valstybės valdymo aparato darbuotojų problema; 3) kiltų demokratinės politinės kultūros lygis, sykiu didėtų piliečių solidarumas ir politinis stabilumas. Korporatyviniu federalizmu grįstas demokratijos supratimas, vėliau buvo įvardijamas organinės demokratijos ir pilnutinės demokratijos sąvokomis. Kultūrinės autonomijos idėja, žyminti žmogaus asmens, pirmiausia jo pasaulėžiūros laisvės pripažinimą, tapo tarpukario Lietuvos valstybės demokratinio tarpsnio apmąstymo ir naujų valstybės pagrindų paieškos išeities tašku. Ši idėja patraukliausia buvo į Vakarų kultūrą orientuotiems žmonėms. Kultūrinės autonomijos idėją aktualizavo visuomenės politinio susigrupavimo pasaulėžiūriškumas.

1936 M. GENERACIJA ORGANIŠKOS VALSTYBĖS KONCEPCIJOS KŪRĖJA

1936 m. generacijos vardu (Juozo Ereto terminas) vadinama trečioji lietuviškos krikščioniškos kultūros karta, nepriklausomoje Lietuvoje su-brendusi ir į Vakarų kultūrą orientuota. Žymiausi jos atstovai: Juozas Ambrazevičius (Brazaitis), Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Zenonas

Ivinskis, Stasys Yla, Juozas Keliuotis, Antanas Maceina, Ignas Malinauskas, Pranas Mantvydas, Ignas Skrupskelis, Antanas Vaičiulaitis ir kt. Tarpukario Lietuvoje dėl politinio gyvenimo suvaržymų susitelkę apie mėnesinį *Židinį*, savaitinę *Naująją Romuvą* ir dienraštį *XX Amžius* reiškėsi daugiausia kaip kultūrinis sąjūdis. Nepriklausomybės netekus, šie žmonės sudarė pasipriešinimo sovietų ir nacių okupantams branduolį, buvo Laikinosios vyriausybės nariai, Lietuvių Fronto organizatoriai bei dalyviai. 1936 m. generacijos vardu ji vadinama dėl to, jog būtent 1936 m. ši karta apie save pareiškė dviem reikšmingais įvykiais: 1936 m. vasario 23 d. *Naujojoje Romuvoje* paskelbdama „bombos išpūdį“ padariusią deklaraciją *Į organišką valstybės kūrybą* ir tų pačių metų birželį išleisdama naują modernų dienraštį *XX Amžius*. Daugelis antrosios ir trečiosios lietuviškosios krikščioniškos kultūros kartos žmonių kritiškai vertino 1920-1926 m. demokratijos tarpsnį Lietuvoje. Tačiau jie buvo įsitikinę, jog demokratinė valstybės sąranga ir aktyvus piliečių dalyvavimas valstybės ir visuomenės reikalų tvarkyme yra vienintelis kelias į platų bendradarbiavimą bei pilietinę vienybę, taip reikalingą negausiai ir ypatingoje geopolitinėje padėtyje esančiai tautai ir valstybei. Todėl 1926.12.17 įvykusį karinį perversmą ir A. Smetonos atėjimą į valdžią jie vertino neigiamai arba pateisino tik kaip pereinamąjį tarpsnį.

Galutinai jų opozicinį nusistatymą tautinininkų režimo atžvilgiu suformavo vėlesni visuomeninio ir politinio gyvenimo suvaržymai:

1) 1927.04.12 — nepaskelbiant naujų rinkimų, buvo paleistas paskutinis demokratiškai išrinktas Seimas;

2) 1931.12.11 — 118 Ypatingų tautos atstovų, „nužiūrėtų“ apskričių bei miesto pareigūnų, išrinko A. Smetoną Respublikos prezidentu;

3) 1932.08.05 — Respublikos prezidentas paskelbė Susirinkimų ir pramogų įstatymą, griežtai reglamentuojantį susirinkimų ir kitų viešų renginių organizavimo ir vedimo tvarką;

4) 1935.11.16 — paskelbtas naujas Spaudos įstatymas, įteisinęs ypatingas Vidaus reikalų ministro galias spaudos atžvilgiu;

5) 1936.02.01 — Respublikos prezidentas paskelbė naują Draugijų įstatymą, kuriuo buvo reikalaujama pertvarkyti politinių organizacijų įstatus ir gauti Vidaus reikalų ministro leidimą veikti. Šiuo įstatymu faktiškai buvo sustabdytas opozicinių organizacijų veikimas;

6) Apsidraudę nuo opozicijos veikimo, tautininkai 1936.05.09 paskelbė Seimo rinkimų įstatymą ir rinkimų datą. Kandidatus į tautos atstovus galėjo siūlyti tik apskričių ir miestų tarybų nariai ir tik tiek, kiek apygardoje buvo renkama tautos atstovų. Tam buvo šaukiamas apskrities (miesto) tarybos posėdis, kuriame slaptu balsavimu renkami kandidatai į tautos atstovus.

Turbūt mažiau žinomas faktas, kad pirmesnis bandymas, nei 1936 m.

deklaracija, atsakyti į demokratijos suvaržymus Lietuvoje buvo 1935 m. birželio 28 d. Ryte išspausdintas *Darbo ir bendradarbiavimo programos* projektas, kuris turėjo tapti naujos Krikščionių demokratų partijos programos pagrindu. Šioje programoje daug naujovių siūloma valstybės konstitucinėje ir politinėje sąrangoje. Seimas turėtų priimti naują konstituciją, pagal kurią:

a) sudaromas ne daugiau kaip 50 atstovų, penkeriems metams renkamas Seimas;

b) sudaromas ne daugiau kaip 25 senatorių Senatas, renkamas septyneriems metams. Senatoriais tegali būti pasižymėję, plačios erudicijos, gero vardo asmenys, parinkti iš Vytauto Didžiojo universiteto, Žemės ūkio akademijos profesūros, Vyriausiojo Tribunolo, Administracinio teismo, Bažnyčios, Seimo, Profesinių rūmų atstovų;

c) steigiami Profesinio atstovavimo rūmai, kuriuos sudaro Žemės ūkio, Prekybos, Pramonės, Darbo, Amatų rūmai. Profesinio atstovavimo rūmai turi įstatymų iniciatyvos, atsiliepimų dėl kiekvienos ūkio srities įstatymų teisę;

d) Respublikos prezidentui rinkti, Konstitucijai keisti, vidaus ir užsienio paskolai imti, valstybės sienoms ir teritoriniams klausimams spręsti Seimas ir Senatas renkasi į bendrus posėdžius;

e) Respublikos prezidentas renkamas septyneriems metams. Jis gali paleisti Seimą Senatui pritarus. Jis gali paleisti Ministrų kabinetą be kontratsignacijos;

f) Ministrų kabinetas turi turėti Seimo ir Senato pasitikėjimą. Jo kompetencija nustatoma įstatymu;

g) steigiamas Konstitucinis teismas įstatymų konstitucingumui spręsti; Administracinis teismas vykdomosios valdžios aktų teisėtumui spręsti ir Rinkimų teismas rinkimų teisėtumui ir mandatų ginčams spręsti;

h) Valstybės pajamoms ir išlaidoms prižiūrėti steigiami Atskaitomybės rūmai, kurių apyskaitos ir sprendimai atskaitomybės bylose yra vieši ir neskundžiami bei visiems valstybės institutams privalomi;

j) Politiniai ir kultūriniai reikalai tvarkomi federalizmo ir autonomijos dėsniais.

Programos projekte, užsienio srityje numatoma: „Su artimiausiais Pabaltijo kaimynais susijungiama regionalinių sutarčių sistema ir stengiamasi sudaryti kolektyvines sutartis apsiginti nuo didžiųjų kaimynų kišimosi į mūsų valstybės politiką ir vidaus reikalus. Pabaltijo valstybių sąjunga plečiama ir stiprinama taikai Rytų Europoje palaikyti“.

S. Šalkauskis, pastebėjęs šios programos projekto ir jo idėjų giminumą, sveikino „gyvą iniciatyvą“, drąsino jos autorius, kartu pateikdamas pastabų projekto tobulinimui. Pateiktąjį dokumentą S. Šalkauskis vertino kaip platų visuomenės rekonstrukcijos projektą. Kaip didelę pro-

vertino kaip platų visuomenės rekonstrukcijos projektą. Kaip didelę projekto teigiamybę ir pozityvią linkmę, jis įvertino autorių siekį valstybės ir visuomenės krizinius reiškinius „gydyti organinės demokratijos, korporatyvizmo ir kultūrinės autonomijos priemonėmis“. S. Šalkauskis ragino atsisakyti „pusiškumo linkmėje į organinę demokratiją“, ryžtingiau siekti „integralinio korporatyvizmo ir integralinės kultūrinės autonomijos“ (*Rytas*, 1935.07.8-9).

Jis siūlė išplėsti: 1) Profesinio atstovavimo rūmų kompetenciją, suteikiant jiems sprendžiamosios galios tvarkant ekonominius, socialinius reikalus; 2) nesitenkinti kultūrinės autonomijos principo iškėlimu, bet numatyti kultūrinės autonomijos organizaciją, apimant visas ideologines gyventojų grupes; 3) atskirų ir nepriklausomų valdžios grandžių sklandžiam funkcionavimui užtikrinti siūlė įsteigti visos tautos renkama, autoritetu ir plačiais įgaliojimais grindžiamą Respublikos prezidento instituciją.

Politinei situacijai nesikeičiant, S. Šalkauskis 1935 m. lapkričio mėn. rašo A. Smetonai laišką — memorandumą. Šis dokumentas reikšmingas ir autentiškas tuometinės Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo liudijimas, dar kartą patvirtinantis S. Šalkauskio tvirtą demokratinę nusistatymą. Apmąstydamas tautininkų valdymo metus, S. Šalkauskis taria, „kad šis režimas yra politinė sistema, kurioje ne vyriausybės interesai subordinuojami visuomenės interesams, bet atvirkščiai, visuomenės interesai subordinuojami vyriausybės interesams“. Pragaištingiausi tokios nuostatos rezultatai, pasak S. Šalkauskio, yra visuomenės slinkimas į beprincipiškumą ir servilizmą, kuris anksčiau ar vėliau fataliai atsiliesiantis tautos ir valstybės likimui. Konstatavęs, jog susidariusi padėtis tragiška, S. Šalkauskis ragino imtis neatidėliotinių reformų: 1) pakeisti dabartinį režimą; 2) sudaryti naują, turintį visuomenės pasitikėjimą autoritetingų asmenų kabinetą; 3) sušaukti tautos atstovybę, kuri būtų tikra tautos interesų reiškėja.

Beje tai antras S. Šalkauskio laiškas A. Smetonai. Pirmąjį, datuotą 1927.11.25, pasirašė kartu su kitais katalikiškųjų kultūrinių bei ekonominių organizacijų atstovais — dr. Urmanu, dr. Valatka, M. Galdikiene, kan. Dogeliu, dr. Gyliu, S. Lūšiu. Jame raginama: 1) sudaryti naują koalicinį kabinetą; 2) priimti konstitucijos pataisas ir sudaryti laikiną koalicinių partijų tarybą; 3) paskelbti amnestiją politiniams kaliniams; 4) pradėti plačią akciją užsienio politikos srityje, siekiant išėiti iš izoliuotos šalies padėties (50, F140-228).

A. Smetona į šį laišką — memorandumą reagavo tik džentelmenišku gestu, atsiųsdamas savo raštų tomelį. Užtat S. Šalkauskis nuoširdžiai sveikino ir džiaugėsi, kai 1936 m. pirmoje pusėje, artėjant rinkimams į Seimą, prabilo nauja, profesoriaus auklėtinių karta — 1936 m. generacija.

Tad esant tokioms visuomeninėms ir politinėms aplinkybėms, pasirodė deklaracija *Į organiškios valstybės kūrybą* — vienas didžiausių tarpkarinės Lietuvos politinės minties dokumentų.

Autorių pavardės, kad nebūtų atkreiptas cenzūros dėmesys, paskelbtos tik 1936 m. devintajam *Naujosios Romuvos* numeryje: J. Ambrazevičius, dr. P. Dielininkaitis, dr. J. Grinius, J. Grušas, dr. Z. Ivinskis, J. Keliuotis, dr. A. Maceina, I. Malinauskas, P. Mantvydas, prof. K. Pakštas, dr. J. Pankauskas, dr. A. Salys, dr. I. Skrupskelis, A. Vaičiulaitis, doc. B. Vitkus. Atsiminimai liudija, kad tai buvo ne vienos dienos, bet sąmoningai ir nuosekliai rengtas kolektyvinis dokumentas.

A. Maceina prisimena: „Dar 1935 m. uždarame ratelyje prasidėjo deklaracijos *Į organiškios valstybės kūrybą* svarstymas... Kol jai buvo suteikta galutinė forma, ji praėjo tris redakcijas. Joms tekstą rašėme dr. I. Skrupskelis, J. Keliuotis ir aš“.

K. Pakštas apie deklaracijos rengimą liudija: „Krikščioniškame sparne pradėjo reikštis kultūrininkų būrelis... Kaune vadintas net trimis vardais — kultūrininkais, jaunaisiais krikščionimis demokratais, 16-kos daktarų klubu. Seniūnas buvo Skrupskelis. Susitikimai vykdavo 10 val. sekmadienio rytais, po pamaldų Igulos bažnyčioje: dažniausiai pas mane, kai kada pas Skrupskelį. Šie susirinkimai svarstydavo kartais ir likiminius tautos klausimus: organinės valstybės problemą, korporacijų, kultūrinės autonomijos, karo ir tarptautinius klausimus“.

Z. Ivinskis, žinomas 1936 m. generacijos istorikas, prisimena: „Pasitarimai vyko visą žiemą — iš 1935 į 1936 metus. Maceinos bute, priimant galutinę deklaracijos tekstą, ėjo ilgos diskusijos, koks yra skirtumas tarp asmens ir individo. Susipainiojome. Maceina, kuris buvo vienas iš teksto redaktorių, pateikė aiškias aptartis. Savo rankas stipriai buvo pridėjęs ir Skrupskelis, Brazaitis, Dielininkaitis, Keliuotis“.

Savo tikslais deklaracija buvo naujos valstybinės santvarkos ir visuomeninio gyvenimo reformavimo metmenys. Tiesa, dėl cenzūros sąlygų ir dėl rūpesčio bendradarbiui sutelkti visas pozityvias tautos jėgas, deklaracijai būdingas nuosaikus stilius, daugiau teoriniai nei griežti politiniai formulavimai.

Kokios svarbiausios šios deklaracijos idėjos?

Pirmiausia pastebėkime, jog deklaracijos autoriai nuosekliai tęsė ir plėtojo savo pirmtakų — P. Būčio, K. Pakšto, S. Šalkauskio — idėjas. Deklaracijoje organiškios valstybės pagrindai grindžiami personalizmo ir korporatyvizmo idėjomis.

Personalizmas. Jau deklaracijos pradžioje autoriai teigia tautą kaip „organišką bendruomenę“, valstybę kaip „išviršinę draugijinio gyvenimo lytį“. Dar labiau valstybės pobūdis išryškėja žmogaus kaip individo ir žmogaus kaip asmens skyrime. Individo sąvoka žymima žmogaus

gamtinė ir prigimtinė pusė. Ja žmogus palenktas visuomeniniam gyvenimui, sykiu ir valstybei. Tuo tarpu žmogaus „asmuo priklauso dvasios sričiai“ ir yra „aukštesnis už kiekvieną gamtinį dalyką, sykiu ir valstybę... Asmuo yra ne tik vertybių kūrėjas, ne tik jų turėtojas, bet ir pats neprilygstama vertybė“. Todėl „organiškoje valstybėje pilietis nėra aukojamas valstybei, nei valstybė nėra aukojama piliečiui. Ir valstybė, ir pilietis kaip individas čia dirba žmogaus asmenybei“.

Plačiau personalistinę nuostatą paaiškino A. Maceina deklaracijos komentaruose, išspausdintuose vėlesniuose *Naujosios Romuvos* numeriuose. Pasak A. Maceinos, nei individualizmas, nei kolektyvizmas neįvertina žmogaus dualizmo ir todėl neišvengia vienašališkumo: „Liberalizmas nemato žmoguje velnio, o autoritarizmas — gerojo prado“. Psichoanalizės atskleistą ir išryškintą žmogaus prigimties dualizmą atliepanti personalistinė nuostata. Ji realiai vertinanti žmogaus gamtinį ir dvasinį pradus, kurie įvardijami individo ir asmens sąvokomis. Skirtingas individo santykis su valstybe iš vienos pusės ir asmens iš kitos, asmens pirmumo prieš valstybę pripažinimas ir yra personalistinės nuostatos esmė. Taria ma, jog personalistinė nuostata išsprendžianti atskiro žmogaus ir visuomenės ryšių santykį ir yra organišką sąveikos pradas.

Korporatyvizmas. Socialinėje ekonominėje srityje deklaracijoje siūloma *korporatyvinė santvarka*. Korporacijas sudarytų laisvos, federaciniu principu organizuotos, darbininkų ir darbdavių profesinės sąjungos. Kildama iš apačios į viršų, korporatyvinė sistema baigtųsi atskirų profesijų Korporacijų rūmais ir jų sudaryta Vyriausiąja korporacijų taryba. „Korporacijos būtų viešosios teisės institucijos, tarpininkaujantios tarp atskirų individų, atskirų profesijų ir valstybės“, kurios laipsniškai iš valstybės perimtų dalį funkcijų. Tuo būdu korporacijos padidintų socialinių ekonominių klausimų sprendimo kompetentingumą, sumažėtų biurokratijos ir centralizmo apraiškos, didėtų atskirų asmenų iniciatyva ir atsakomybė.

Deklaracijos autoriai pabrėžia, kad jų deklaruojamas korporatyvizmas neturi nieko bendra su etatistiniu korporatyvizmu, „kurs esti įrankis vienai grupei viešpatauti arba priedanga pilietinėms bei visuomeninėms laisvėms panaikinti. Jų siūloma korporatyvinė sistema vertintina kaip bendruomeninis korporatyvizmas, kuris pripažįsta autonomišką teisę tvarkyti socialinius ekonominius reikalus ir juos spręsti įstatymų leidžiamoje institucijoje.

Ideologinėje kultūrinėje srityje valstybės organiškumą įkūnytų *kultūrinės autonomijos sistema*. „Organiškoji valstybė, nebūdama atskiros pasaulėžiūros reiškėja ir būdama palenкта žmogaus asmeniui, tuo pačiu yra verčiama pačios savo prigimties visiems ideologiniams ir pasaulėžiūriniais reikalams, kurie kyla iš pačių žmogiškos asmenybės gel-

mių, pripažinti savarankiškumą ir autonomiškumą jų srityje", — tariama deklaracijoje. Iš šios nuostatos kylantis religinių konfesijų, kultūrinių grupių ir tautinių mažumų autonomiškumas, kaip ir korporatyvinės sistemos atveju, įgautų viešas organizacines formas, o kultūrinės autonomijos sistema vainikuotųsi Vyriausiąja kultūros taryba.

Teisinėje politinėje srityje deklaracijoje siūloma vadovautis *teisinės valstybės principais*. Teisinė valstybė deklaracijos autorių teigimu pirmiausia „pasireiškia teisiniu viešojo gyvenimo suorganizavimu ir savo veiksmų teisiniu pagrindimu“. Dėl geopolitinių aplinkybių ir tautos negausingumo, teisinės valstybės institucijų ir jų veikimo reikšmė Lietuvai tampa dar svarbesnė. Todėl tuometinei politinei santvarkai reformuoti siūloma „organizuoti institucijas ir esamas pertvarkyti taip, kad per jas būtų realizuojama teisinė valstybė“.

Atsižvelgę į 1920-26 m. demokratijos tarpsnio Lietuvoje trūkumus, deklaracijos autoriai pasisako už Seimo kompetencijos sumažinimą socialinėje ir ekonominėje srityje korporatyvinės sistemos naudai, o kultūrinėje dvasinėje srityje dalį funkcijų perduodant kultūrinės autonomijos sistemos kompetencijai.

Administracinio valstybės aparato reformoje numatytas Administracinio Teismo įsteigimas, „kuri spręstų valdžios veiksmų teisėtumą ir įstatymų sutarimą su Konstitucija“.

Deklaracijos autorių įsitikinimu, korporatyvinė ir kultūrinės autonomijos sistema bei teisinė valstybė ir laiduotų organišką demokratijos santvarką. „Per Seimo rinkimus į valstybės valdžią turėtų reikiamą dalį įtakos visi piliečiai, per korporatyvinę santvarką įvairūs profesiniai, socialiniai ir ekonominiai vienetai, per kultūrinę autonomiją — organiškai tautoje egzistuoją ideologiniai kultūriniai susigrupavimai“. Taip organišką valstybės sampratą reziumuoja deklaracijos autoriai.

Ar galėtume teigti deklaracijos *Į organišką valstybės kūrybą* giminingumą su *Ryte* 1935.06.28 išspausdintu *Darbo ir bendradarbiavimo programos* projektu? Manytume, jog deklaracija yra ne kas kita, kaip *Darbo ir bendradarbiavimo programos* patobulintas variantas. Didžiausias skirtumas — tai deklaracijos teorinis pagrindimas. Tuo tarpu valstybės santvarkos sąraangoje skirtumas tik tas, kad atsižvelgus į S. Šalkauskio pastabas, išsakytas *Ryte* 1935 m. liepos 8 ir 9 d. numeriuose, einama iki išbaigtos korporatyvinės sistemos, korporatyvinėms institucijoms suteikiant sprendžiamąją galią tvarkyti ekonominius, socialinius reikalus.

Kultūrinės autonomijos organizacijoje irgi siekiama S. Šalkauskio siūlytos „integralinės kultūrinės autonomijos sistemos“. Pagaliau, turint galvoje valstybės pagrindų svartymų linkmę į organinę demokratiją, deklaracija įgijo apibrežtesnį pavadinimą — *Į organišką valstybės kūrybą*.

Šia prasme tampa suprantama S. Šalkauskio reakcija į deklaracijos pa-

sirodymą ir jo žodžiai, ginant deklaracijos autorius ir jos idėjas. „Brangieji draugai romuviečiai, vadindamas Jus šitaip, noriu pabrėžti, kad mūsų takai yra suėję į vieną platų kelią... Iki šiolei mano kelias buvo beveik vienišo kelias. Dabar man pasidarė drąsiau ir džiaugsmingiau, matant, kad aplink tai, kas man rūpėjo, yra susibūres gražus ratelis daugiausia jaunų pajėgų, daug žadančių mūsų tautai ir valstybei“, — rašė S. Šalkauskis *Naujojoje Romuvoje*, 1936, nr. 11. Jis teisingai įžvelgė, kad tai pradžia idėjinio sąjūdžio, kuris „ilgainiui gali turėti labai realias galias, sprendžiant pagrindinius mūsų visuomenės ir valstybės klausimus“. Jis taip pat nesuklydo manydamas, jog deklaracijos idėjos tuo tarpu sulauks daugiau kritikų nei šalininkų.

Straipsnio tęsinys—kitame numeryje: Etatistinės organiškios valstybės modelis; Lietuvių Fronto nepasaulėžiūrinės politikos ir į pilnutinę demokratiją idėjos; šių idėjų vertinimas Lietuvoje.

PRADĖTAS Į LAISVĘ FONDO VAJUS

Į laisvę fondas 1995 gruodžio mėn. pradėjo aukų vajú įvairiems fondo planuojamiems darbams paremti. Nuoširdi padėka patiems pirmiesiems aukotojams, kurie jau spėjo atsiliepti iki 1996 sausio 10 d.

Po \$100 atsiuntė K. Ambrozaitis, V. Bieliauskas, N. Bražėnaitė, V. Majauskas, V. Maželis, A. Sutkuvienė. Po \$75 - A. Čepulis, V. Naudžius. Po \$50 - R. Alinskienė, V. Grybauskas. \$40 - R. Sidrys. \$35 - V. Urba. Po \$25 - J. Ambrizas, A. Bagdonas, S. Džiugas, R. Gineitis, J. Kučėnas, J. Pabedinskas.

Sąrašas bus tęsiamas kitame numeryje. Čekius rašyti Į *Laisvę fondas* arba *Center for Lithuanian Studies, Inc.* (atležiama nuo fed. mokesčių) vardu ir siųsti adresu: Į laisvę fondas, c/o A. Pargauskas, 8908 Butterfield Ln., Orlando Park, IL 60462.

SOLIDARUMO IR VEIKLOS VAJUS — 1995

LFB tarybos prezidiumas praneša, kad papildomai iki 1995 pabaigos LFB solidarumo ir veiklos vajui aukų atsiuntė dar šie asmenys:

\$200 — K. Ambrozaitis, J. Mikonis;

\$100 — N. Bražėnaitė;

\$50 — F. Ignaitienė, O. Šilėnienė;

Mažiau \$50 — Z. Dičpinigaitis, B. Krokys, N. Palubinskienė, J. Pažemėnas, S. Rudys, J. Rygelis, A. Velačiūsis, V. Žadeikienė.

Visiems aukojusiems nuoširdžiai dėkojame. Prezidiumas netrukus ruošiasi skelbti 1996 metų vajú. Aukų čekiai išrašomi „Center for Lithuanian Studies, Inc.“ vardu ir siūniami šiuo adresu: Juozas Ardys — LFB, 855 Greener Pl., Fairview, PA 16415. Tuo pačiu adresu pranešami pasikeitę adresai.

LFB tarybos prezidiumas

JULIJONAS BŪTĖNAS ŽUVO NUO BENDRAŽYGIO KULKOS

JUOZAS VITĖNAS

Amerikos valdžia 1950-51 metais dviem lėktuvais į Lietuvą nuskraidino penkis lietuvius pagelbėti partizanams: Juozą Lukšą (Daumantą), Julijoną Būtėną (Steve), Benediktą Trumpį (Raitą, Rytį), Klemensą Širvį (Frenką, Sakalą) ir Joną Kukauską (Dzikį, Gardenį). Pirmieji trys žuvo, Širvys buvo sužeistas ir suimtas, o Kukauskas pasidavė gyvas.

Pastaruoju metu Lietuvoje pagerbiant partizanus, nepamirštami ir tie iš Vakarų atskridę vyrai. Kaip žinoma, Lukšai pagerbti Garliavoj jo vardu pavadinta mokykla, pastatytas kryžius prie mokyklos ir jo žuvimo vietoje, susuktas apie jį filmas, įsteigtas jo vardu fondas. Tai gražūs sumanymai atžymėti žymų partizaną, kuris iš Lietuvos prasimušė į Vakarus, parašė ten knygą apie partizanų kovas, talkininkavo Vyriausiajam Lietuvos Išlaisvinimo Komitetui ir 1950 m. sugrįžo į Lietuvą.

Kartu su Lukša, nors ne tuo pačiu lėktuvu ir kiek skirtingu laiku, į Lietuvą buvo atskraidintas ir Julijonas Būtėnas, susidraugavęs su Lukša, jam esant Vokietijoje. Lukša su radijistais Trumpiu bei Širviu 1950 m. spalio 3 d. buvo nuleisti Tauragės rajone, Žygaičių miške, o Būtėnas su Kukausku 1951 m. balandžio 19 d. Kazlų Rūdos miškuose.

Sovietų saugumas žinojo, kad Lukša buvo sugrįžęs į Lietuvą, bet negalėjo jo surasti. Tačiau patyrę apie parašutinininkų nusileidimą Kazlų Rūdos miškuose, jie sutelkė dideles

jėgas juos surasti. Taip 1951 m. gegužės 21 d. buvo užblokuotas bunkeris, kuriame slėpėsi Būtėnas, Kukauskas ir partizanų būrio vadas Petras Jurkša (Beržas), kuris pirmas, iššokęs iš bunkerio, buvo nukautas. Kukauskas išėjo iš bunkerio sveikas bei gyvas, ir vėliau pasitarnavo sovietų saugumui kovojant su partizanais. Kaip žuvo Būtėnas — neaišku, nes nėra objektyvių akivaizdžių liudinininkų, išskyrus čekistus ir Kukauską, kuris savo atsiminimuose rašo, kad jis sužeistą Būtėną nušovė („Suvariau visą apkabą į savo bendražygi“. *Tiesa*, Nr. 123, 1992 m.). Taigi Kukauskas prisipažįsta, kad jis nušovė Būtėną, bet neaišku, sužeistą ar ne, nes Kukausku patikėti negalima. Tokių abejonių kelia klausimas, kodėl jis tai padarė. Kad Būtėnas gyvas nepatektų į sovietų rankas? Bet juk Būtėnas, kaip ir Kukauskas, turėjo nuodų ir todėl, nors ir sužeistas, galėjo jais pasinaudoti, kaip ir Kukauskas tariamai padarė. Bet, anot jo, nuodai Kukausko neveikė, todėl jis gyvas ir sveikas pasidavė. Vadinasi, Kukauskas norėjo Būtėnui „patarnauti“. Bet kodėl pats Kukauskas, jei nuodai jo neveikė, pasidavė gyvas? Juk jis galėjo susisprogdinti, kad nepatektų į sovietų rankas, kaip Lietuvoje partizanai darydavo.

Toks Kukausko elgesys kelia abejonę, ar jis nušovė Būtėną sužeistą. Šią abejonę patvirtina sovietų versija, kuri buvo paskelbta knygelėje „Vanagai iš anapus“. Ten rašoma, kad, Kukauskui rengiantis išeiti iš apsupto bunkerio,

Būtėnas norėjęs jį nušauti, bet susilaikęs ir perkandęs kapsulę pats nusinuodijo. Tai rodytų, kad Būtėnas ir Kukauskas nesutarė dėl pasidavimo sovietams, ir todėl yra galima, kad Kukauskas nušovė Būtėną, saugodamas savo gyvybę ir norėdamas įsiteikti sovietams. Tokiam spėjimui duoda pagrindą tai, kad Kukauskas nebuvo net teis-
tas ir laisvai gyveno Vilniuje iki pat savo mirties 1994 m. Tokių privilegijų sovietai neteikia veltui.

Taigi galima daryti išvadą, kad Būtėnas, sužeistas ar nesužeistas, žuvo nuo savo niekšo bendražygio rankos. Sovietų versija, jog apsuptas bunkery Būtėnas nusinuodijo, nepatikima, nes yra žinoma, kad sovietai visada siekė savo priešus sunaikinti. Be abejo, jie norėjo pavaizduoti ir Būtėną kaip bailį, kuris nedrįso kovoti ir niekingai nusinuodijo.

Julijonas Būtėnas baigė Linkuvos gimnaziją 1933 metais ir įstojo į Vytauto D. universiteto teisių fakultetą. Studijuodamas pradėjo dirbti „Ryto“ ir vėliau „XX Amžiaus“ redakcijose. Studijas pertraukęs, įstojo į Karo mokyklą aspirantu ir ją baigęs jaunesnio leitenanto laipsniu vėl grįžo į „XX Amžiaus“ redakciją. Kaip gabus žurnalistas 1939 m. buvo pasiūstas į Paryžių studijuoti žurnalistiką, bet karo grėsmei artėjant, grįžo į savo darbą Kaune.

1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, Būtėnas pajuto, kad sovietų sau-

Julijonas Būtėnas

gumas jo ieško ir pabėgo į Vokietiją, kur Berlyne įsijungė į lietuvių pabėgėlių veiklą. Kartu su kitais lietuviams buvo paruoštas, vos tik karui prasidėjus, vykti į Lietuvą ir padėti sukilėliams. Tačiau vokiečiai savo pažado neišlaikė, ir vietoj to jis buvo paskirtas vertėju pirmiesiems vokiečių daliniams. Išsivadavęs jis grįžo į Kauną ir įsijungė į Lietuvių Aktyvistų štabą, prisidėjo prie „Į laisvę“ redagavimo ir kurį laiką dėstė žurnalistiką Vytauto Didžiojo universitete.

Gen. Plechavičiui pradėjus organizuoti Lietuvių rinktinę, Būtėnas įstojo į ją ir buvo paskirtas į jos štabą. Vokiečiams likviduojant šią rinktinę, Būtėnas buvo 1943 kovo 16 d. suimtas ir išvežtas į Salaspilio lagerį prie Rygos, o vokiečiams traukiantis jam pavyko išsivaduoti ir pasiekti pabėgėlių stovyklą Hanau, Vokietijoje. Vėliau jis persikėlė į Pfullingena ir ten įsijungė į Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto veiklą informacijos srity. Lukšai 1948 m. atvykus į Vakarus, Būtėnas su juo susidraugavo ir pasiryžo kartu su juo vykti į Lietuvą padėti partizanams.

Būtėnas priklausė Lietuvių Frontui, reiškėsi jo veikloje ir ryžosi vykti į šį lemtingą žygį. Dabar LF bičiuliai turėtų jį tinkamai įvertinti bei atžymėti. Gal reikėtų sukurti filmą apie Būtėno veiklą, o taip pat pagaminti memorialinę lentą prie Linkuvos gimnazijos namų, kur jis mokėsi?

Europos studijų savaitės prelegentai: iš k.- T. Sodeika, kun. J. Dėdinas, V. Žukas, V. Daujotytė, A. Jankauskas, M. Martinaitis, A. Sabalis, V. Valentinavičius, D. Kuolys, Ž. Mikšys. Trūksta V. Bartusevičiaus.

42-OJI EUROPOS STUDIJŲ SAVAITĖ

Studijų savaitė šiemet įvyko Vasario 16 gimnazijoje, Vokietijoje, liepos 30 — rugpjūčio 6 dienomis. Iš pat pradžių studijų savaitę ištiko keletas nesėkmių: susirgo savaitės moderatorių Vincas Natkevičius ir negalėjo dalyvauti. Nedalyvavo ir poetas Justinas Marcinkevičius iš Vilniaus, jo vietą užėmė poetas Marcelijus Martinaitis. Tačiau studijų savaitė praėjo sėkmingai ir įdomiai. Dalyvių skaičius nebuvo didelis, apie 60, iš Prancūzijos, Belgijos, Švedijos, Šveicarijos, JAV, Vokietijos ir Lietuvos. Buvo 11 prelegentų, kurie skaitė pranešimus filosofijos, istorijos, kultūros istorijos, politikos ir kitais klausimais. Rugpjūčio 4 buvo tradicinė tėvynės valandėlė, kurioje savo poeziją skaitė M. Martinaitis ir pianinu skambino muzikos studentė Karvelytė iš Lietuvos. Rugpjūčio 5 įvyko solistės Audronės

Gaižiūnienės (JAV) koncertas.

Iš paskaitų tektų paminėti Algimanto Jankausko „Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje“, kurioje prelegentas peržvelgė organiškos valstybės idėjos vystymąsi nuo pačių šios minties pirmūnų iki dabartinių laikų; Vaidoto Žuko „Kodėl Lietuvos kultūrininkai bijo Bažnyčios?“, kur buvo nagrinėjamas mūsų kultūrininkų santykis su katalikų dvasininkija; Viktorijos Daujotytės paskaita apie moterų padėtį Lietuvos gyvenime ir politikoje ir Marcelijaus Martinaičio žvilgsnis į netolimą praeitį krašte, kuri sukūrė „ištremto“ vietinio žmogaus tipą, kuris net ir dabar savo vietos nesuranda savo gimtoje žemėje. Toks psichologinis klajūnas savame krašte neša su savimi ir toliau nepasitikėjimą ateitimi, o tai atsiliepia ir viso krašto psicholo-

Nukelta į 80 psl.

MANO LIETUVOS ATEITIES VIZIJA

Visame pasaulyje vyksta gėrio ir blogio kova. Visi mes esame didelėje bėdoje. Ji liečia JAV, Lietuvą ir visą pasaulį. Padėtis Lietuvoje sunki, bet ne beviltiška. Galima atstatyti sugriautus namus, geležinkelius, tiltus, galima pagaliau atstatyti ištisus sugriautus miestus, bet sugriautų žmonių sielų — niekada. Tą gali padaryti tik vienas Dievas. Todėl dabar mūsų tėvynėje ant dvasinių griuvėsių dažnai girdėti klaikus Mefistofelio juokas...

Lietuva — misijų kraštas. Lietuvos ateitis — vaikai. Po 2-3 kartų gal regėsime šviesesnę Lietuvos ateitį per nuolatinį krikščionišką auklėjimą. Šiandien Lietuva reikalinga dangiškos pagalbos ir intervencijos kaip dvasinis ligonis. Lietuva reikalinga antrojo stebuklo. Bet kaip jo laukti, jei neatsidėkota už pirmąjį? Mūsų ateitis — vaikai, bet kaip tos ateities laukti, jei mūsų planetoje kasmet nužudoma negimusių milijonai vaikų ir dargi pačių motinų rankomis. Tą daro ir mūsų Lietuva. Ko norėti, jeigu šiandieną pasaulyje liejasi kraujas Afrikoje, Jugoslavijoje-Bosnijoje, Sarajeve, Kaukaze ir kitur. Kai kurių žmonių jautri ausis jau girdi iš tolo: Apokaliptiniai raiteliai joja! Artėja 2000 metai...

Ką sako apie tai Kristaus Vietininkas žemėje, mūsų didysis dvasios vadas, popiežius Jonas-Paulius II? 1981 m. spalio mėn. pasikalbėjime su „Stimme Des Glaubens“ reporteriu jis sakė šituos žodžius:

„Mes turime būti pasiruošę pereiti išbandymus netolimoje ateityje, išbandymus, kurie pareikalaus iš mūsų būti pasiruošusiems atiduoti netgi gyvybę, pasiaukoti save Kristui ir dėl Kristaus. Per jūsų ir mano maldas yra galimybė palengvinti šiuos sunkius išmėginimus ir nelaimes. Bet tai yra tik šis kelias, kuriuo Bažnyčia gali būti efektyviai atnaujinta. Kiek daugelį kartų, deja, toks Bažnyčios atsinaujinimas buvo pagrįstas krauju? Šiuo laiku vėl nebus kitaip. Mes turime būti stiprūs, mes turime save paruošti, mes turime nebijoti pasitikėti atsi-duodant Kristui ir Jo švenčiausiajai Motinai ir mes turime būti stropūs Rožančiaus maldai, jo kalbėjimui“.

„Jūs norėtumėt, kad aš pasakyčiau paslaptį? Tai yra visai paprasta ir iš vis nėra paslaptis. Melskitės, daug melskitės. Kalbėkite Rožančių kasdien“. Taip kalbėjo popiežius Jonas-Paulius II 1980 m. gegužės mėn. 12 dieną.

Gal vaizdžiausiai mūsų Lietuvos ateities viziją išreiškia šie Bernardo Brazdžionio žodžiai: „Garbė Tau, Viešpatie už plačią išmintį žvaigždynuos, ir už menkiausią rūbą rudenio gėlės. Už žemės viešpačių vėjelio nešamą likimą, už tvirtą šaknį daigo pakelės...“

Lietuvos Ateitininkijos sėjami, pasėti ir sudygę gležni želmenėliai ir yra tas daigas pakelės.

Povilas Vaičekauskas
„Dainava“,
1995 m. rugpjūčio 26 d.

Žodžiai, pasakyti „Dainavoje“, 39-toje Lietuvių Fronto bičiulių studijų savaitėje.

LIETUVA: JOS ATEITIES VIZIJA

39-tojoje Lietuviškų studijų savaitėje Dainavoje

*Pokalbiai apie
sovietinį palikimą,
istorijos perrašinėjimus,
ekonomiją,
spaudos laisvę,
literatūrą,
jaunimą,
viltis ir
optimizmą*

JUOZAS BAUŽYS

Trisdešimt devintosios lietuviškų studijų savaitės, surengtos Lietuvių fronto bičiulių rugpjūčio 20-27 d. Dainavoje, pagrindinė tema buvo „Lietuva: jos ateities vizija“. Lietuviško Dainavos peizažo prieglobstyje bičiuliai ir bičiulės, o taip pat ir svečiai iš Lietuvos, ieškojo, svarstė ir kūrė viziją gražesnės Lietuvos ateičiai, analizavo dabartinę Lietuvos padėtį, nagrinėjo pastebimų problemų priežastis, ieškojo kelių atkurti ne tik ekonomiškai, bet ir moraliai tvirtą Lietuvos žmogų.

Ieškant Lietuvos ateičiai vizijos, reikia suprasti ją kovos tarp Gėrio ir Blogio fone. Taip savo paskaitą apie sovietinį palikimą pradėjo **Povilas Vaičekauskas**, partizanas, rezistentas, Sibiro kalinys, visuomenininkas, dabar jau ilgesnį laiką gyvenantis Čikagoje. Jis pastebėjo, jog per penkiasdešimt metų sovietinė sistema sukūrė naują, baimės ir prisitaikymo persunktą žmogaus tipą, sugriovė jo sielą, ir visa tai trumpu laiku atstatyti yra nepaprastai sunku. Lietuva dabar yra lyg tas sunkiai sergantis ligonis, reikalingas priežiūros, tačiau nenorintis sutikti su gydytojo nurodymais.

Kitoje savo paskaitoje Povilas Vaičekauskas, kalbėdamas apie „Laisvės kovų archyvą“, apsistojo prie jame pastebėtų bandymų perrašyti ir keisti istoriją. Ne tik eilinių žmonių smegenys buvo perplauti TSKP propaguojamo „mokslo“, bet tuo labiau ir kai kurių dabartinių istorikų, kurie ne visada sugeba atrinkti tikrus dokumentus nuo KGB suklastotų. Prelegentas turėjo galvoje „Laisvės kovų archyvo“ 11 nr. išspausdintą straipsnį apie antinacinę rezistenciją Lietuvoje, kur apie ją beveik nekalbama, o visas dėmesys nukreiptas į žydų žudynes, pateikiami nepatikrinti ir suklastoti dokumentai. „Laisvės kovų archyvas“ apskritai yra labai teigiamas leidinys, tačiau jame atsirandančios klaidos gali sukelti nepasitikėjimą redaktoriais. Kažkodėl LKA tomuose vengiama naudoti gyvų žmonių liudijimus. Susidaro išpūdis, kad buvusieji nomenklatūros žmonės tokius gyvus Lietuvos istorijos liudininkus bando ignoruoti.

Dr. **Antanas Musteikis** savo paskaitoje, nors ir nesurištoje su bendrąja savaitės tema, palietė lietuvių-žydų

santykius okupuotoje Lietuvoje, kaip jie dabar atvaizduojami Vakarų pasaulio ir lietuviškoje spaudoje. Jo nuomone, kai kurie žydų autoriai (T. Levinas, A. Slavinas, A. Zurovas ir kt.) nepaiso spaudos etikos tono, apkaltindami dėl žydų likimo Lietuvoje visą lietuvių tautą, dažnai iškreipdami faktus bei skaičius, vartodami komunistinio melo metodus. O iš mūsų pusės, atrodo, apie žydų padarytas skriaudas lietuviams bijoma net rašyti. Bijo mūsų istorikai, bijo net ir vyresnieji įvykių liudininkai, kad nebūtų apkaltinti. Tuo tarpu jaunoji mūsų karta pradeda galvoti, kad gal iš tiesų buvome antisemitais.

Dviejose savo paskaitose svečias iš Lietuvos — **Petras Plumpa** pabėrė labai daug atvirų ir gal kai kam net kontraversiškai nuskambėjusių minčių, stiprių argumentų ir daug medžiagos asmeniškiesiems pokalbiams. (Petro Plumpos paskaitų šiek tiek sutrumpintas tekstas spausdinamas šiame numeryje.)

Žinomas mūsų teisininkas **Povilas Žumbakis** kalbėjo apie spaudos laisvės padėtį Lietuvoje. Demokratinuose kraštuose kiekvienas individas turi prigimtą teisę į mokslą ir į pilną bei laisvą informaciją, atseit ir spaudą. Lietuvos Konstitucijoje taip pat sakoma, kad spauda esanti laisva, tačiau yra pridėtas sakiny, jog ji gali būti ribojama... įstatymu. O pagal tą įstatymą, gana ilgą ir smulkų, jau sprendžia teismas (kuris yra valdžios įrankis), kas galima rašyti, ir kas ne. Tuo būdu spauda Lietuvoje yra aiškiai kontroliuojama, ji negali skelbti gaunamos ir turimos tiesos apie valdžios žmones, apie jų nusikaltimus. Tuo tarpu Vakarų pasaulio spauda kaip tik turi pareigą valdžią

Jaunimo simpoziumas. Iš k. - moderatorius dr. A. Norvilas, dr. R. Kazlauskaitė, E. Kuprytė, dr. M. Katilius-Bojdstun. Nuotr. V. Maželio.

prižiūrėti. Kol to Lietuvoje nebus, nebus ir pilnos demokratijos, — tvirtino Povilas Žumbakis.

Apie Lietuvos ekonomiką po 5-rių nepriklausomo gyvenimo metų kalbėjo Toronto universiteto profesorius, ekonomistas Valdas Samonis. Jis priminė pirmuosius Lietuvos žingsnius po Sovietų Sąjungos žlugimo, kada buvo bandoma žengti į laisvąją rinką, nušvietė privatizacijos pradžia ir kilusį dėl to nomenklatūros žmonių nepasitenkinimą, atvedusį prie „prichvatizacijos“, grafiškai pavaizdavo vidaus nacionalinio produkto ir infliacijos kreivių santykius. Prelegento mintys apie Lietuvos dabartinę ekonominę padėtį nebuvo labai šviesios. Štai keli jo pastebėjimai: apie pusę paskolų, gautų iš Pasaulio banko, eina „pravalgymui“; lito pririšimas prie

dolerio įvestas per vėlai; infliacija sunkina prekių eksportą; uždėti per dideli muitai; per daug žmonių dirba žemės ūkyje; visur matomas per didelis biurokratizmas. Visa tai ir dar priešdui nenusistovėjusi padėtis Rusijoje, silpna teisėsauga bei mafijos grupių veikimas neveda į greitą ekonominį atgimimą. Tačiau, padarius Lietuvos ekonomiką atviresnę pasauliui ir sustiprinus teisėsaugą, vilčių tokiame atgimimui yra.

Kęstutis Keblys, nors iš profesijos chemikas bet kartu ir literatūros kritikas, kalbėjo dabartinės lietuvių literatūros temomis. Įdomų įvadą jo paskaitai padarė Vitalija Bogutaitė-Keblienė, maloniai paskaičiusi keletą savo pačios eilėraščių. Tai buvo poetinis preliudas.

Kęstutis Keblys atkreipė dėmesį į

faktą, kad tuoj po nepriklausomybės Lietuvoje atstatymo kurį laiką neatsirado naujos, brandžios kūrybos. Nors cenzūros ir nebebuvo, rašytojai kažkaip vengė kurti, kai kurie iš jų pradėjo filosofuoti, pasuko į politiką. Be to, valdžia dabar rašytojų nebelepijo, jų statusas visuomenėje buvo kritęs. Tie, kurie anksčiau rašė ezo-pine kalba, dabar nebesugebėjo rasti tiesioginės išraiškos žodžių, pasiekti skaitytojų širdis. Kai tiesą buvo galima sakyti bet kam, rašytojų nebereikėjo. Todėl atrodė, kad lietuvių literatūra jau miršta.

Bet dabar pradeda pasirodyti nauja rašytojų karta. Prelegentas trumpai supažindino su trimis naujai besireiškiančiais rašytojais ir jų kūriniais. Jis pristatė Ričardą Gavelį ir jo „Vilniaus pokerį“, Leonardą Gutauską su „Vilko dantų karoliais“ ir Jurgį Kunčiną su jo „Tula“. Supažindinęs klausytojus su šiais autoriais, K. Keblys padarė išvadą, kad lietuvių literatūra mirusi nėra, ji auga.

Šioje studijų savaitėje buvo atkreiptas nemažas dėmesys į Lietuvos jaunimą ir jo nusiteikimus. Jaunimo klausimais kalbėjo du Ateitininkų Federacijos vadovai ir patys jaunosios kartos atstovai specialiame simpoziume.

Ateitininkų Federacijos vadas **Juozas Polikaitis**, savo nuolatiniais kontaktais turįs daug progų iš arčiau pažinti lietuviškąjį jaunimą, apžvelgė tokių savo susitikimų išpūdžius. Jis pastebėjo, kad sovietinė okupacija, sunaikinusi Lietuvoje katalikiškąją inteligentiją, neaplenkė ir idealistinio jaunimo. Tai buvo pastebima ankstyvesniuose susitikimuose su jaunimu tuoj po nepriklausomybės atstatymo. Jaunimas buvo paveiktas kažkokio už-

darumo, atsargumo. Buvo pastebimas dvasinių vertybių trūkumas. Bendrauti buvo sunku. Tačiau šiuo metu Lietuvos jaunimas keičiasi. Jis darosi ieškantis jaunimas, imlus aukštesnėms idėjoms, bandantis įsijungti į visa, kas prasminga, laukiantis atsakymų iš Katalikų Bažnyčios. Gaila tik, kad tokiu jaunimo atvirumu ir imlumu pradeda naudotis įvairios sektos. Todėl būtina visomis išgalėmis bei pastangomis lietuviškąjį jaunimą remti ir jam padėti.

Apie lietuviškojo jaunimo idealizmą ir tikrovę kalbėjo ir svečias iš Lietuvos inž. **Vidas Abraitis**, Ateitininkų Federacijos tarybos pirmininkas, savo paskaitoje ypatingai pabrėžęs šeimos reikšmę ir įtaką jauno žmogaus auklėjimui. Jis prisiminė anuos okupacijos laikus, kada jaunimo idealistinis nusiteikimas buvo laikomas beprasmiu. Tuo metu slaptai veikę Eucharistijos bičiuliai, nors ir gyvendami, anot S. Gedos, šėtono paunksmėje, ieškojo tiesos apie save, apie visuomenę, apie tautą. Šeima buvo ta pirmoji mokykla, kurioje buvo sužinoma apie partizanus, apie tautos kančias. Iš tokių šeimų išaugo pozityvūs jaunuoliai. Deja, buvo šeimų, kur apie visa tai buvo vengiama kalbėti. Tolimesnei veiklai buvo svarbus ir bendruomeninis veikimas, suteikęs bičiuliams pastiprinantį jausmą. Kai tūkstančiais jie suvažiudavo į slaptas konferencijas atlaidų metu, pajusdavo savo vertę. Buvo rizikinga, bet tai negąsdino. Prie Laisvės ryto atvedė mus tikėjimas, kad galima sulaukti to, kas atrodo negalima, — tvirtino Vidas Abraitis. Tad ir dabar reikia būtinai išlaikyti ir stiprinti šeimas. Tik šeima yra tautos pagrindas ir tvirtovė. Šiuo metu kaip tik

1995 studijų savaitė Dainavoje. Iš k. - dr. Z. Brinkis, V. Kuprys, V. Abraitis, S. Smalinskienė, J. Polikaitis, dr. P. Kisielius. Nuotr. V. Maželio.

į šeimą yra kreipiamas ir Ateitininkų Federacijos Lietuvoje dėmesys. Ieškoma būdų padėti šeimoms ir auklėjimo programoms. Idealistiškai nusiteikusių jaunimo yra daug, bet jis yra reikalingas nuolatinės paramos. Reikalingas dėmesio yra ir tas jaunimas, kuris tebėra persiėmęs pragmatizmo nuotaikomis. Juos taip pat reikia ugdyti ir atvesti į tiesą.

Dr. Algio Norvilo rūpesčiu studijų savaitės dalyviai turėjo progą išklausyti nepaprastai gerą trijų jaunosios kartos atstovų pokalbį — simpoziumą Lietuvos ateities klausimu. Šiam simpoziumui vadovavo pats dr. Norvilas, padaręs įvadą ir supažindinęs su simpoziumo dalyviais.

Rasa Kazlauskaitė, baigusi Vilniaus universitetą, šiuo metu atliekanti medicinos rezidentūrą Detroite,

kalbėjo apie lietuviškąjį jaunimą ir apie tai, kas iš jo lauktina. Pastebėjusi, kad buvusios santvarkos atgarsiai dar vis pastebimi ir jaunimo tarpe, ji pabrėžė, kad didesnis dėmesys turėtų būti kreipiamas į krikščioniškosios pasaulėžiūros principų ugdymą. Jos manymu, iš Vakarų pasaulio reikia ir galima pasisemti daug gerų idėjų.

Marius Katilius-Boydston kėlė klausimą, kaip užsieniuose užaugęs žmogus gali padėti Lietuvai, kuri vis tebegyvena kriziniam laikotarpyje, slegiama sovietinės patirties naštu, kur tebematomas gilus tarpusavio nepasitikėjimas, užsidarymas, iškreiptos vertybės. Savo darbu nuvažiavus į Lietuvą ir savo asmenišką pavyzdžiu galėtume duoti pradžia geresnei Lietuvos ateičiai.

Eugenija Kuprytė, muzikė iš Lie-

tuvos, šiuo metu besilankanti Amerikoje, kalbėjo apie studijuojantį Lietuvos jaunimą, kuris esąs kūrybingas, tačiau jo sparnus neretai apkarpo netikra ateitis. Didelė dalis tokio jaunimo yra priversta ieškoti galimybių studijoms užsienyje. Labai dažnai pasitaiko, kad daugelis studijuojančių užsienyje ten ir pasilieka. Ne visus dėl to galima būtų kaltinti, tačiau reikėtų įtaigoti, kad baigusieji studijas užsieny grįžtų Lietuvon.

Šeštadienio popietę prie simpoziumo stalo susėdę keturi asmenys savaitės užsklandai davė lyg ir visos savaitės svarstymų išvadas. Pirmasis kalbėjo **Vidas Abraitis**. Jis priminė, kad 1988-95 metų laikotarpyje Lietuvoje įvyko ir tebevyksta milžiniški pasikeitimai. Kas pasauliui atrodė nesugriaunama—subyrėjo. Dabar vyksta vertybių perkainavimas, kartais skausmingas, bet vis dėlto nešantis viltį. Atsiranda dvasinė draugystė. Prelegentas sakė, kad jo vizija dėl Lietuvos ateities esanti optimistiška. Jis kvietė visus ta vizija tikėti, Lietuvą mylėti ir dirbti jos naudai.

Dr. **Adolfas Damušis** apibūdino viziją kaip idealų planą ateities darbams, ateinantį iš idealistiškai galvojančių žmonių. Vizija — tai sielos fantazija, lyg ir svajonė (graikiškai „ethos“), bet įgyvendinta ji tampa laimėjimu. Dr. Damušis paminėjo tris šiai svajonei įgyvendinti židinius. Būtent, mūsų bičiulių iškeltas Pilnutinės demokratijos sąvokas, Atlanto chartos demokratinio tautų bendravimo mintis, o taip pat ir visus tuos mūsų savaitės pokalbius apie tautos ugdymą, nuoskaudų gydymą ir sugyvenimo ieškojimą. Visa tai atves mus į gražesnę Lietuvos ateitį.

Povilo Vaičekausko nuomone,

Lietuvai reikia dangiškosios pagalbos, reikia mūsų visų darbo ir maldos. (Jo mintys spausdinamos šiame žurnalo numeryje.)

Petras Plumpa savo žodyje priminė, kad neapykantos keliu einant negalima sukurti laimės nei sau, nei kitiems. Reikia atgaivinti žmogaus dvasinį atgimimą, kad būtų nugalėtos tos didžiosios septynios nuodėmės, kurios, deja, ir šiandien vis dar pastebimos Lietuvos žmonėse. Tad visa Lietuvos ateities vizija susilieja į kovą tarp Blogio ir Gėrio.

Savaitės metu vyko taip pat įvairūs posėdžiai, pranešimai apie įvykusią konferenciją, pokalbiai apie veiklą, apie studijų savaites Lietuvoje ir Vokietijoje. Kas norėjo, rado laiko ir pasimaudyti Spyglio ežerėlyje, pasi vaikščioti miško takais. Vakaris buvo žiūrėti video filmai ir daug dainuojama. Partizanų prisiminimui skirtą vakarą buvo parodytas Lietuvoje Vytauto Landsbergio, Jr., susuktas filmas apie Juozą Lukšą „Baladė Daumantui“.

Šeštadienio vakaro užbaigtuvių koncertui vadovavo **Reda Ardienė**. Savo kūrybos skaitė rašytojas **Vytautas Volertas**. Muzikinę dalį atliko Vilniaus operos solistas **Vincentas Kuprys**, padainavęs lietuvių ir kitų kompozitorių dainas bei arijas. Jam akompanavo muzikė **Eugenija Kuprytė**, pradžioje dar paskambinusi F. Liszt'o kūrinį.

VARDAI IR ĮVYKIAI

• **Rašytoja Alė Rūta** (Elena Arbienė) atšventė savo 80-įjį gimtadienį Los Angeles Lietuvių Fronto bičiulių surengtoje literatūros popietėje 1995 gruodžio 3 d. Apie šią tradicinę literatūrinę šventę plačiau bus parašyta kitame numeryje.

• **Poetė Julija Švabaitė-Gylienė** laimėjo 1994 m. Lietuvių rašytojų draugijos literatūros premiją už savo penktąjį poezijos rinkinį „Žiemos erškėtis“. Premija įteikiama 1996 vasario 16 d.

• **Dr. Juozas Tumelis**, Į laisvę fondo Lietuvos filialo valdybos pirmininkas, Vilniuje rengia spaudai „Į laisvę“ žurnale 1943-1990 spausdintų svarbiausių straipsnių antologiją. Knygą išleis Į laisvę fondas.

• **Aldona Žemaitytė**, Vilniuje leidžiamo „Dienovidžio“ redaktorė, lapkričio mėn. lankėsi Amerikoje. Su paskaitomis dalyvavo Čikagos „Ateities“ kultūriniame savaitgalyje, pabendravo su LF bičiuoliais, Clevelande kalbėjo ateitininkams ir platesnei visuomenei.

• **Gyd. Asė Zaksienė**, gyvenanti Izraelyje, prieš maždaug 9 metus „Į laisvę“ žurnale rašiusi apie savo vyro, buvusio KGB generolo Zakso ir kitų komunistinių pareigūnų veiklą Lietuvoje, 1995 m. išleido savo atsiminimų knygą „Tu parsidavei velniui“. Knyga išleista rusiškai, turi didelį pasisekimą. Autorė galvoja šią knygą išleisti ir lietuviškai.

• **Advokatas Jonas Kairevičius**, Į laisvę fondo Lietuvos filialo tarybos pirmininkas, 1995 lapkričio mėn. buvo išrinktas į Lietuvos advokatūros aukščiausiąją tarybą. Jonas Kairevičius taip pat aktyviai dalyvauja Lietuvos valstybinėje komisijoje, kuri planuoja kuo iškilmingiau paminėti pirmosios lietuviškos knygos — Martyno Mažvydo katekizmo — 450 metų sukaktį.

• **Dr. Kęstutis Skrupskelis** šiuo metu Kaune yra dukart savaitėje išeinančio „Garso“ vyr. redaktoriaus pavaduotojas. „Garsas“ (buvęs „Kauno laikas“) yra patrauklus ir įdomus ypač savo nuosaikiu, pozityviu tonu, išsiskiriančiu iš kitų Lietuvos laikraščių.

• **Dr. Kazys Pemkus**, per daugelį metų savo namuose, Elgin, IL, rinkęs lietuviškas knygas, žurnalus, laikraščius, rankraščius ir kitokią archyvinę medžiagą, dabar visą savo sukauptą biblioteką ir archyvą persiuntė į Lietuvą Klaipėdos universitetui. Šio universiteto biblioteka pavadinta dr. Kazio Pemkaus vardu.

• **LFB tarybos rinkimai**: JAV ir Kanados LF bičiuliai 1996 vasario mėn. korespondenciniu būdu rinks naują LFB tarybą. Visą informaciją apie rinkimų procedūrą bičiuliai ir bičiulės gaus laiškais iš dabartinės tarybos prezidiumo.

Dr. Vytautas A. Dambra, Lietuvos ambasadorius Venezueloje ir Kolumbijoje, 1995 gruodžio 21 d. specialiu Venezuelos prezidento dekretu buvo apdovanotas Francisco de Miranda pirmos klasės ordinu už „veiklą mokslo labui, valstybės pažangai ir nepaprastus asmeninius nuopelnus“.

Garliavos Juozo Lukšos gimnazijos pedagogų taryba rekomendavo Juozo Lukšos-Daumanto fondo valdybai skirti pirmąsias stipendijas šiems keturiems gimnazijos abiturientams: Nerinagai Mišeikaitei, Giedrei Žalytei, Ievai Pakštytei ir Gediminui Černiauskui.

Juozo Lukšos-Daumanto fondui papildomai atsiuntė aukų: Vytautas Krikščiūnas - 500 dol., Nijolė Bražėnaitė - 800 dol., Birutė Petrulis - 20 dol.

VYTAUTAS STONIS — ateitininkas, karininkas, 1941 metų sukilimo dalyvis, rezistentas, partizanas, Sibiro tremtinys — mirė 1995 gruodžio 13 d. Kaune. Apie Vytautą Stonį, gimusį 1913 metais Dainių km., netoli Raseinių, parašysime plačiau kitame numeryje.

VIKTORAS VAITKUS, LF bičiulis, ateitininkas, lietuviškų knygų platiniojas mirė 1995 lapkričio 26 d. Waterbury, CT.

Rašytojas **JURGIS GLIAUDA** mirė 1996 sausio 3 d. Los Angeles mieste, sulaukęs 89 m. amžiaus. Savo gausiais romanais, novelėmis ir kitokio žanro kūryba Jurgis Gliuda lietuvių literatūroje paliko didelį įnašą. Buvo Lietuvių Fronto bičiulių Los Angeles sambūrio narys.

Nuoširdžią užuojautą mirusiųjų šeimoms bei artimiesiems reiškia Liet. Fronto Bičiuliai.

Perkelta iš 71 psl.

gijoje. Kiti prelegentai: Tomas Sodeika, kun. Jonas Dėdinas, Antanas Sabalis, Virg. Valentinavičius, Žibuntas Mikšys, Vincas Bartusevičius. Dauguma prelegentų buvo iš Lietuvos (iš 11 septyni). Taip pat dalyvavo ir keli studentai iš Lietuvos, kurie šiuo metu studijuoja Vokietijoje. Diskusijas moderavo Darius Kuolys.

Nors daugelio buvo tikėtasi, kad ši studijų savaitė Europoje turbūt bus paskutinė, bet savaitės vertinimo posėdyje buvo nutarta sekančiais metais vėl studijų savaitę suruošti. Vasario 16 gimnazijos direktorius A. Šmitas sutiko studijų savaitę priimti, jeigu rengėjai norėtų vėl čia ją rengti.

Studijų savaitės organizatoriai buvo Alina Grinienė ir Robertas Šneideris. Sekančią studijų savaitę organizuos Jonas Norkaitis, Vincas Bar-

tusevičius, Kajetonas Čeginskas ir Darius Kuolys.

"DIENOVIDIS" ir "GARSAS"

tai du Lietuvoje leidžiami laikraščiai, kurių puslapiuose gyvai atspindi nuosaikios pilnutinės demokratijos idėjos. Abu laikraščius galima užsisakyti ir užsakyti į Lietuvą per atstovą JAV: Alfonsą Pargauską, 8908 Butterfield Ln., Orlando Park, IL 60462, USA. "Dienovidžio" metinė prenumerata - 50 JAV dol. (Lietuvai - 15 JAV dol.) "Garso" prenumerata - 45 JAV dol. (Lietuvai - 20 dol.)

1995 M. AUKOS Į LAISVĘ ŽURNALUI (IKI GRUODŽIO 1 D.)

Nuoširdi padėka lietuviškos spaudos mecenatui
LIETUVIŲ FONDUI,
1995 metais į *laisvę* žurnalui paskyrusiam
1,000 dol. paramą

GARBĖS RĖMĖJAI

Dr. K. Ambrozaitis, J. Ardys, V. Baleišytė, dr. V. A. Dambra, K. F. Dočkus, dr. J. Kazickas, prel. J. Kučingis, dr. V. Majauskas, V. Maželis, V. K. Naudžius, E. Pakulienė, A. Pocius, A. Raulinaitis, Vl. Sinkus, K. Šakys, A. Šmulkštienė, V. Volertas, dr. P. Žemaitis.

GARBĖS PRENUMERATORIAI

V. Akelaitis, A. P. Bagdonas, M. Bajorūnienė, C. P. Baltrukonis, V. Baltrušaitienė, Br. Barisas, V. Barisas, T. Blinstrubas, dr. N. Bražėnaitė, A. Bražėnas, V. Brizgys, K. Bružas, R. Bureikienė, A. Bumbulis, Br. Burchikas, K. Čepienė, dr. S. Čepas, dr. A. S. Čepulis, V. Čyvas, kun. V. Cukuras, dr. A. Damušis, J. Damušis, G. Dragūnas, A. Dundzila, I. Eitmanienė, J. Gelumbauskas, O. Grinienė, dr. A. B. Gleveckas, A. Idzelis, D. Jakienė, A. Janušas, P. Kaufmanas, D. M. Kavaliūnas, V. Kazlauskas, M. Kevalaitis, kun. dr. M. Kirkilas, J. Kojelis, L. Kojelis, J. Končius, kun. R. Krasauskas, kun. V. Krikščiūnevičius, B. V. Krokys, I. Kudirkienė, dr. C. Kuras, V. Kuzmickas, St. Laniauskienė, J. Lukoševičius, I. Mališka, V. A. Mažeika, J. Mikaila, dr. B. Mikonis, D. Mikulskytė, V. Montvilas, M. Naujokaitis, B. Neverauskas, K. Norvila, kun. J. Pakalniškis, Br. Paliulis, A. Pargauskas, J. P. Pažemėnas, V. Petrulis, A. Prapuolenytė, dr. P. Rasutis, dr. A. Razma, V. Rociūnas, A. Sabalis, J. Salys, B. Sakalas, kun. K. Sakalauskas, G. Sirutienė, V. Skladaitis, St. Skerienė, S. Smalinskas, D. Stankaitienė, dr. J. A. Stiklorius, A. Sutkuvienė, A. Šatas, V. S. Šilas, prel. I. Urbonas, J. Vaičiulaitienė, V. Vidugiris, V. Žiaugra, M. Žymantienė.

AUKOTOJAI

J. Ambrizas, V. Černius, J. Gepneris, dr. G. Grinis, J. Gruzdas, K. Kazlauskas, K. Kriaučiūnas, A. Kulnys, V. Laniauskas, dr. V. Lelis, P. Matekūnas, V. Milukas, Pr. Pakalniškis, Vl. Palubinskas, dr. Z. Prūsas, A. Radžius, B. Raugas, St. Rudys, Nekalto Prasadėjimo Seserys, J. Smilgienė, B. Stonkus, S. Slavickas, C. Surdokas, A. Valiuškis, kun. J. Velutis, St. Vilinskas, V. Žadeikienė.

Leidėjai ir administratorius visiems spaudos talkininkams taria nuoširdų ačiū.

